

MUŽ V RODINĚ: DEMOKRATIZACE SFÉRY SOUKROMÉ

Hana Maříková

WP 99:6

1999

Tato práce vznikla za podpory Research Support Scheme of Higher Education Support Programme, grant no. 129/1996 a grantu „Pozice žen s vysokoškolským vzděláním v české společnosti 90. let“, GA ČR č. 403/97/0586

OBSAH

Abstrakt	5
Abstract	6
Annotation	7
I. část ("trocha teorie")	9
Úvod	10
1. Rodina z pohledu gender sociologie	11
1.1. Pojem gender	11
1.2. Modely uspořádání vztahů v rodině	14
1.3. Sociologie o muži a ženě v rodině z genderového aspektu(základní poznatky z teorie i empirie)	16
1.4. Institucionální a legislativní rovina problému	23
II. část (analýza dat)	28
2. Muži a ženy v klasickém sociologickém výzkumu	29
2.1. Rodina a/nebo práce?	30
2.2. Role živitele	42
2.3. Dělbba práce v domácnosti a dělba rolí	47
2.4. Rozhodování v rodinách	58
2.5. Role rodiče – výchova a péče o dítě	63
3. Muži a ženy sami o sobě (rozhovory)	70
3.1. Rodina - práce - pracovní dráha - kariéra	71
3.2. Dělbba práce v domácnosti	75
3.3. Muž (a žena) a péče o děti	81
III. část (závěrečné shrnutí)	86
Závěr	87
Příloha	94
Shrnutí	100
Summary	100
Zusammenfassung	101
Seznam použité literatury	103

MUŽ V RODINĚ - DEMOKRATIZACE SFÉRY SOUKROMÉ

Hana Maříková

ABSTRAKT

Práce *Muž v rodině - demokratizace sféry soukromé* se věnuje tématu, které je v české sociologii „okrajové“, přestože se jedná o téma aktuální, jímž je nutné se zabývat přinejmenším ze dvou důvodů:

- a) praktického či pragmatického, který souvisí s možností našeho vstupu do Evropské unie a jenž je spojen s určitými požadavky,
- b) badatelského, souvisejícího se samou podstatou genderových vztahů, které jsou nedílnou součástí a konstitutivním prvkem lidské zkušenosti.

Práce si klade za cíl odpovědět na následující otázky: K jakým podstatným genderovým změnám dochází uvnitř rodiny? Mění se podstatně, zásadně pozice a role muže v rodině (a zákonitě také jeho protějšku ženy)? Čím jsou tyto změny podmíněny?

Problematika fungování rodiny a uspořádání rolí v ní je analyzována přes tvrdá data i přes data měkká, přes postojové otázky. Práce využívá převážně sociologická data ze čtyř reprezentativních sociologických výzkumů a data z vlastní kvalitativní sondy.

KLÍČOVÁ SLOVA

rodina a gender, genderové uspořádání rolí v rodině, dělba práce v domácnosti podle genderu, rodičovství, fenomén nového otcovství

A MAN IN A FAMILY – DEMOCRATISATION OF PRIVATE SPHERE

Hana Maříková

ABSTRACT

The work *A Man in a Family – democratisation of private sphere* deals with a topic rather „marginal“ in the Czech Republic, though actual, which should be studied particularly for the following two reasons:

- a) Practical or pragmatic one, related to our possible entry into the European Union and hence linked to certain demands,
- b) Research one, related to the very core of gender relations, which are an integral part and constitutive element of human experience.

The study's objective is to answer the following questions: What kinds of essential gender changes happen inside a family? Have the position and role of a man in a family (and necessarily those of his counterpart – a woman) changed substantially and principally? What are these changes conditioned by?

The issue of a family functioning and the arrangements of roles therein is analysed using both hard and soft data, attitudinal questions. The work uses mostly sociologic data from four representative sociologic inquiries as well as the data obtained in the author's own qualitative exploration.

KEYWORDS

family and gender, gender distribution of roles in a family, division of labour in households by gender, parenthood, phenomenon of new fatherhood

DER MANN IN DER FAMILIE – DEMOKRATISIERUNG DER PRIVATSPHÄRE

Hana Maříková

ANNOTATION

Die Arbeit *Der Mann in der Familie – Demokratisierung der Privatsphäre* widmet sich einem Thema, das in der tschechischen Soziologie ein „Randthema“, darstellt, obwohl es sich um ein aktuelles Thema handelt, mit dem man sich zumindest aus zwei Gründen beschäftigen muß:

aus einem praktischen oder pragmatischen Grunde, der mit der Möglichkeit unseres Beitritts zur Europäischen Union zusammenhängt, woraus gewisse Anforderungen folgen.

aus einem mit der soziologischen Forschung zusammenhängenden Grund. Das Wesen der gattungsmäßigen Beziehungen, die einen untrennbaren Bestandteil und ein konstitutives Element der menschlichen Erfahrung bilden, sind ein originäres Thema der soziologischen Forschung.

Die Arbeit stellt sich das Ziel, auf folgende Fragen zu antworten: Zu welchen wesentlichen gattungsmäßigen Veränderungen kommt es innerhalb der Familie? Verändert sich die Rolle des Mannes in der Familie (und damit gesetzmäßigerweise auch die seines Pendant, der Frau) grundsätzlich und prinzipiell? Aus welchen Gründen kommt es zu diesen Veränderungen?

Die Problematik des Funktionierens der Familie und die Ordnung der Rollen in ihr wird sowohl aufgrund harter als auch weicher Daten analysiert. Die Arbeit stützt sich überwiegend auf die soziologischen Daten aus vier repräsentativen soziologischen Erhebungen und auf die Daten einer eigenen qualitativen Sonde.

SCHLÜSSELWORTE

Familie und Gattung, gattungsmäßige Ordnung der Rollen in der Familie, gattungsmäßige Arbeitsteilung im Haushalt, Elternschaft, das Phänomen der neuen Vaterschaft

I. Č Á S T
(„trocha teorie“)

ÚVOD

Tématu „Muž v rodině“ zůstává česká sociologie mnohé dlužna (vyjma [Možný 1984] a [1990]), přestože jde o téma aktuální, jímž je nutné se zabývat přinejmenším ze dvou důvodů:

- a) Praktického či pragmatického, který vyplývá z možnosti našeho vstupu do Evropské unie a jenž je spojen s požadavkem rovných příležitostí pro muže a ženy. Princip rovných příležitostí se netýká jen sféry veřejné - stejných možností uplatnění pro muže a ženy na trhu práce, ve sféře politiky atd., ale i „opaku“, tedy sféry soukromé, kdy se klade důraz na rovnoměrnější dělbu práv a povinností mezi mužem a ženou v rodině (hovoří o tom „již“ i Usnesení vlády České republiky z 8. dubna 1998 *Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen*).
- b) Badatelského, souvisejícího se samou podstatou genderových vztahů. Genderové vztahy jsou nedílnou součástí a konstitutivním prvkem lidské zkušenosti. Proměňují se v čase a varíují ve společnosti i kultuře. Přes svou proměnlivost jsou ale ve společnosti trvale přítomné, proto by se reflexe těchto vztahů a kritické zhodnocení jejich existujícího uspořádání měly stát soustavným předmětem vědeckého bádání.

Předmětem výzkumu byla sociologická problematika muže v současné české rodině nahlížená z genderového aspektu, tedy zejména to:

- jakou pozici a roli muž a žena v rodině zastávají i jak vnímají svou roli a roli toho „druhého“
- zda v různých typech rodin dochází ke změně, kterou bychom mohli označit za projev demokratizace společnosti. Proces demokratizace byl ve vztahu k rodině vymezen jako proces projevující se:
 - sblížením sociální pozice muže a ženy v rodině
 - reflektováním možnosti zastupitelnosti rolí muže a ženy uvnitř rodiny a v její následné, faktické realizaci
 - v realizaci „flexibilní“ dělby práce mezi mužem a ženou v rodině
 - ve vytváření společenských podmínek pro realizaci těchto fundamentálních změn ze strany státních orgánů a institucí i ze strany veřejného sektoru.

Za výsledný indikátor těchto změn je považována přeměna tzv. tradičního typu rodiny v typ rodiny moderní, dominantního uspořádání vztahů mezi mužem a ženou ve vztah partnerský u rodin úplných a zrovnoprávnění muže v rodinách neúplných.

Po vstupním teoretickém výzkumu domácí a zahraniční literatury vztahující se k tématu byla v další části, ve II. kapitole této práce provedena analýza jak primárních a sekundárních sociologických dat z empirických sociologických výzkumů, tak analýza kvalitativních dat z uskutečněných interview. Závěrečná kapitola práce je pak postavena na tzv. triangulačním přístupu¹ spočívajícím ve vzájemném kombinování kvantitativního a kvalitativního postupu, resp. na kombinaci analýzy empirických sociologických dat s analýzou kvalitativních dat.

Přestože tato práce byla vedena snahou zkoumat roli muže v rodině a domácnosti nikoli z „čisté“ feministické perspektivy, ale snahou uplatnit tzv. genderový pohled na tuto problematiku, snahou pochopit toho „druhého“ (v tomto případě muže), jsem si vědoma, že se

¹ Horna, J. L. A. 1992. Feministické přístupy v sociologii rodiny.“ *Sociológia*. 24: 538.

mé předsevzetí nepodařilo zcela naplnit a že na mnoha místech „probleskuje“ můj „ženský“ pohled na svět a život kolem, protože to přes veškerou snahu „neumím“ jinak. Mé „pochopení“ nemůže být totiž nikdy pochopením „zevnitř“, nemůže se s ním zcela krýt právě proto, že jsem žena, že jsem svým ženstvím a svou ženskou zkušeností limitována, „omezena“.

1. RODINA Z POHLEDU GENDER SOCIOLOGIE

V čem spočívá specifikum genderového pohledu? Proč bychom měli zkoumat rodinu tímto prizmatem? Rodina coby základní sociální instituce je produkována a reprodukována na základě vztahu mezi dvěma základními „sociálními“ rody - „rodem ženským“ a „rodem mužským“, je genderovými vztahy utvářena a funguje jejich prostřednictvím. Protože rodina je sociální jednotkou a sociálním prostorem, který je výrazně genderově strukturovaný, není žádoucí ji podrobit zkoumání pouze z jediné perspektivy či na základě zkušenosti pouze ženské či jenom mužské, chceme-li ji analyzovat a pochopit, jak funguje, k jaké dělbě rolí, práce a povinností atp. v ní dochází, chceme-li rozkrýt, jak se genderové vztahy v rodině ustanovují, jak je lidé - muž a žena - fakticky žijí, jak o nich myslí anebo také nemyslí.

Analýza vztahů mezi „rody“ je podle Jane Flax² fundamentálním cílem feministické teorie. Pokud je však tato analýza prováděna pouze na základě zkušenosti „jedněch“ a „druhých“ ne, pak je nutně omezená a limitovaná. Susan Strickland³ na toto téma dodává, že nejde o to, abychom (my ženy) deklarovaly naši zkušenost, která je vždycky nějakým způsobem limitovaná a situovaná zároveň, ani jen o to, abychom nechaly prostor „jiným“, aby tak vedle sebe „koexistovaly“ různé zkušenosti, různé pohledy a různé interpretace světa. Ale mělo by jít hlavně o to, abychom dokázaly pochopit svou vlastní zkušenost, odhalit v čem může být neadekvátní a nedostačující, abychom byly schopny pochopit své vlastní limity a omezení a připustit si, že se můžeme v dané věci i mýlit.

Smyslem uplatnění genderového pohledu je zpochybnit „vžité“ pravdy o vztazích mezi mužem a ženou (muži a ženami), odhalit mnohdy komplementární stereotypy v našem myšlení a konání. Stereotypní představy o příslušnících téhož, ale i opačného „pohlaví“, které tvoří součást kultury, v níž žijeme, mají svůj výrazný „individuální rozměr“, jsou však i obecně sdílené. Tyto představy se konstruují v určitém společenském a kulturním kontextu a jejich obsah se nejen vytváří, ale také proměňuje ve vzájemném vztahu. Stereotypní představy o sobě samých i o těch druhých proto musíme zkoumat v jejich vzájemné interakci, neboť jedině tak je můžeme úspěšně rozkrýt.

² Szapuová, M. 1998. „Kategória rodu vo feministickom diskurze.“ *Aspekt* č. 1/98: 32.

³ Viz Strickland, S. 1998 (1994). Feminizmus, postmodernizmus a diferencia. *Aspekt* č. 1/98: 29.

1.1. POJEM GENDER

Pojem gender v naší řeči, ať hovorové či odborné, zatím příliš nezdomácněl na rozdíl od angličtiny, odkud byl tento pojem do češtiny přejetý. Nejde jen o to, že pro výraz gender neexistuje odpovídající český ekvivalent. České feministky se přou, zda se tento pojem má anebo nemá „otrocky“ překládat jako **r - o - d**. Jeden tábor tvrdí, že pojem rod je pojmem příliš širokým, je spojován s příliš vžitými obsahy, než aby byl schopen implikovat obsah nový. Druhý tábor, se naopak kloní k názoru, že výraz nemůže „zdomácnět“, když zní tak nečesky, protože laik nemůže vůbec „tušit, o co jde“. Pojem gender se však dost těžko „uchycuje“ i v odborných kruzích.⁴ Zde je to spíše nechut', neochota uznat něco nového, jiného, když ono „nové“ - gender, je v jazyce klasické sociologie vlastně „jen“ „staré známé“ pohlaví. Snaha věnovat speciální pozornost něčemu tak „vágnímu“ jako je gender, je zpochybňována s odvoláním, že „klasická“ analýza sociologických dat bývá přece vždy prováděna přes znak pohlaví. Snaha o uplatnění genderového hlediska bývá většinou považována za zcela triviální.

Na druhé straně je pravdou, že pojem gender, zavedený feministickými teoretičkami, nemá „ostré“ hranice, jeho obsah se neustále vymezuje, precizuje.⁵ Rozlišení mezi starým pojmem pohlaví (sex) a novým pojmem gender (rod) bylo „odstartováno“ výrokiem S. de Beauvoir: „Ženou se člověk nerodí, ženou se člověk stává“.⁶

Pojmy **pohlaví (sex)** a **gender (rod)** nejsou synonyma, i když spolu úzce souvisejí. Mluvíme-li o sexuálních tedy biologických rozdílech, rozlišujeme mezi **samčím a samičím**. Pokud porovnáváme obsah vzdálenosti samčí/samičí v různém čase, v různých kulturách, pak zjišťujeme, že je víceméně konstantní, univerzální. Zkoumáme-li obsah genderových rozdílů, pak mluvíme o **mužském a ženském** a zjišťujeme, že obsah vzdálenosti mužský/ženský je determinován kulturně a je vysoce variabilní.⁷

Zatímco **pojem pohlaví je vymezen biologicky** a jeho obsah se nemění v závislosti na čase či místě působení, **pojem gender** vyjadřuje skutečnost, že sociální role a atributy, jež slouží jako znak sociálních dimenzí rodové identity, **jsou sociálními konstrukty**. Pojem gender vyjadřuje mnohdy velmi rozdílné názory na přiměřené (očekávané a akceptovatelné) chování mužů a žen v jejich rolích, diferencované jak z hlediska prostorového, tak časového. S odlišnými nároky, předpisy na roli muže a ženy se setkáváme nejen mezi odlišnými společnostmi a kulturami, ale i mezi odlišnými sociálními skupinami uvnitř společnosti ať již v témže čase, či v různých historických obdobích.

⁴ Zde mám zcela konkrétně na mysli sociologii, abych se „nedotkla“ jiných oborů, v nichž situaci tak přesně neznám.

⁵ Tomuto tématu byla věnována například část speciálního čísla kulturního občasníku *Aspekt*. Viz *Aspekt* č. 1/98.

⁶ Beauvoirová, S. (1949) 1967. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.

⁷ Bilton, T. a d. (1982) 1992. „Sexuální rozdíly a společnost.“ *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie*. M. Čermáková (ed.). Praha: SoÚ AV ČR.

V této souvislosti je nutno zreprodukovat základní diskutovanou otázku: **je role muže a ženy zkonstruována pouze biologicky či pouze sociálně, ev. do jaké míry je dána biologicky a do jaké míry sociálně?** Stoupenci biologického determinismu, teoretici lidské přirozenosti dokazují, že **rozdílné role mužů a žen jsou přirozené**, jsou determinovány vrozenými biologickými vlastnostmi. Podle nich je tato přirozenost realitou nevyhnutelnou či nezměnitelnou nebo dokonce žádoucí. Tento úhel pohledu je vlastní sociobiologii⁸. Pokud je tento přístup doveden do konce, pak primární a přirozenou úlohou ženy je rodit děti a pečovat o ně, starat se o „rodinný krb“ (žena je chápána jen v roli manželky, matky, pečovatelky a vychovatelky); muži-otci je z tohoto zorného úhlu vymezena role ochránce a živitele.

Ze základních biologických, tj. fyziologických a psychologických rozdílů se odvozuje přirozenost dělby práce, rozdělení práce na mužské a ženské. Podle tohoto přístupu existuje přirozená tendence, založená na biologické podstatě člověka, a to **podřízení se žen mužům a vlády mužů nad ženami**. V této optice je role ženy spojována výlučně se sférou rodiny. Žena je zde nenahraditelná a nezastupitelná ve své rodičovské roli matky, má primární odpovědnost za intimní a nepřetržitou péči o dítě a domácnost.

Kdyby však „biologické“ determinovalo, striktně zapřičiňovalo „sociální“, pak by pravděpodobně neexistovala taková variabilita obsahů sociálních rolí a taková rozdílnost v pojmání obsahů ženské a mužské práce. Sara Delamont ve své práci *Sex Roles and the School* [1980] tvrdí: „...většina rysů spojovaných s mužem a ženou je původu kulturního, i když většina lidí věří, že jde o rozdíly přirozené (to jest biologické)“⁹. Mužskost a ženskost a role vázící se k nim jsou v první řadě konstruovány sociálně. Kdyby byly odvozeny biologicky, pak by byl nadbytečný proces socializace i proces sociální kontroly. Podle sociologického přístupu nikoli příroda, ale proces socializace určuje rozdíly v chování obou pohlaví. Rozdíly mezi muži a ženami uvnitř kultury jsou závislé především na odlišném způsobu, jakým společnost zachází s chlapci a muži na jedné straně a dívkami a ženami na straně druhé, tj. na odlišné socializaci příslušníků obou pohlaví. Výzkumy kulturních antropologů jsou dokladem toho, že s výjimkou válčení a výroby zbraní (i když v moderní společnosti již i tyto činnosti vykonávají ženy) práce, vykonávané v některých kulturách jen muži, či jen ženami, vykonávají v jiných kulturách příslušníci pohlaví opačného. Dělbba práce se v různých částech světa značně liší, přestože lidská přirozenost je podle biologů a sociobiologů neměnná. Klíčovým momentem „nerovnosti“ v dělbě práce nejsou tedy v první řadě rozdílné či odlišné schopnosti mužů a žen (chlapců a dívek), ale rozdílné „ohodnocení“ práce vykonávané muži a ženami (chlapci a dívkami), rozdílný společenský status přiznaný „ženské“ a „mužské“ práci. A tak podle sociálního konstruktivismu biologické rozdíly nejsou důležité v determinování sociálních rolí. Tyto **role jsou podmíněny genderově, jsou tedy sociálně konstruovanou kategorií**.¹⁰ Tento pohled odlišný od pohledu biologického a sociobiologického, je pohledem většiny kulturních antropologů a sociologů, a to mužů i žen, a je uplatňován ve feministických analýzách.

⁸ Viz např. Wilson, E. O. (1978) 1993. *O lidské přirozenosti*. Praha: NLN.

⁹ Citováno podle Dunlop, F. 1993. „Mužské a ženské vlastnosti. Úvod k problému vztahu pohlaví ve vzdělání“. In Oslzlý, P. (ed.). *Podzemní univerzita*. Brno: Proglas.

¹⁰ Srv. např. Lorber, J., S. A. Farrell. (ed.) 1991. *The Social Construction of Gender*. London: Sage Publications.

V dřívějších analýzách feministických autorek byly genderové role zpravidla redukovány jen na svůj **individuální rozměr**. To znamená, že analýza byla prováděna hlavně v rovině psychologické, nanejvýš sociálně psychologické. Role muže či ženy v rodině nebo zaměstnání byly pojmány především jako procesy socializace a sociální interakce. Od začátku 90. let se v literatuře začíná stále častěji objevovat pojetí genderu odrážející a zdůrazňující více jeho **sociální a institucionální rozměr**, tzn., že jsou zkoumány širší kulturní a sociální předpoklady našeho chování vázícího se k rolím. Mnohé tyto „předpoklady“ bývají totiž petrifikovány v sociálních institucích a organizacích a představují tak výrazné limity v našem chování a jednání. Z tohoto zorného úhlu se tak například zkoumá, jak sociální organizace práce ovlivňuje uspořádání vztahů muže a ženy v rodině, do jaké míry ovlivňuje genderové role spjaté s privátní sférou.¹¹

1.2. MODELY USPOŘÁDÁNÍ VZTAHŮ A ROLÍ MUŽE A ŽENY V RODINĚ

V tzv. tradičním modelu rodiny je muž chápán jako její výhradní živitel, jako někdo, kdo je silně orientován na sféru placené práce. Naproti tomu žena je pevně zakomponována v soukromé instituci rodiny. Toto „tradiční“¹² pojetí se ale vlastně konstituuje až v moderní společnosti spolu s tím, jak se konstituuje sama tato společnost. V tradiční společnosti byly vztahy mezi mužem a ženou komplementární, jejich sociální role se doplňovaly tak, aby jednotka, kterou tvořili, byla schopná přežít. Muž a žena byli na sobě vzájemně závislí, jeden bez druhého by byl schopen fungovat (a přežít) jen stěží. V tomto smyslu byly jejich role daleko méně asymetrické, méně nerovnovážné než v období následujícím.

Moderní společnost ve skutečnosti vnesla do vztahů muže a ženy v rodině nové typy nerovností.¹³ Zatímco muži je vyhrazeno místo ve veřejné sféře, ve sféře placené práce, podnikání, politiky atd., ženě je vymezeno místo v rodině a domácnosti. Sféra veřejná je přitom oceňována, hodnocena výše než sféra soukromá, sféra neplacené domácí práce, sféra domácnosti, péče o rodinu. Zatímco sféra veřejná je chápána jako „mužský“ svět, sféra soukromá jako svět „ženský“. Tyto sféry jsou pojmány jako sféry relativně separované, i když ve skutečnosti nikdy nebyly separované úplně, nikdy nebyly zcela uzavřené příslušníkům opačného pohlaví (např. i když mnohé ženy ještě v první polovině tohoto století nepracovaly, resp. nevykonávaly samostatně placené povolání, pracovaly ženy neprovdané, ženy bezdětné, manželky živnostníků, ženy z nižších sociálních vrstev apod.). Relativní rozdělení (rozštěpení) společnosti na sféru veřejnou a sféru soukromou, oddělení práce za mzdu od neplacené práce v domácnosti měla za následek výraznou genderovou segregaci. Přitom žena tím, jak zabezpečuje chod domácnosti a zajišťuje péči o rodinu, vytváří nezbytné zázemí pro fungování veřejné sféry. Muž v rodině načerpává nové síly, zotavuje se, aby mohl plnit svou úlohu, roli, funkci ve světě práce. I v tomto vztahu jsou na sobě oba - muž i žena,

¹¹ Blíže o tom viz např. Staggenborg, S. 1998. *Gender, Family and Social Movements*. London: Pine Forge Press.

¹² Přesnějším by bylo užívat adjektivum, které by odpovídalo spojení moderní tradicionalita, neboť pojem tradiční v sociologii automaticky asociuje s pojmem tradiční společnost.

¹³ Problematikou vztahu sféry veřejné a soukromé z genderového hlediska se ve své stati „Dimenze 'gender' ve vztahu soukromé a veřejné sféry“ uveřejněné v *Sociologickém časopise* podrobněji zabývá Hana Havelková [1995].

vzájemně závislí. Žena na muži minimálně ekonomicky, muž na ženě v zabezpečení své každodenní existence, svých základních existenčních potřeb. V tomto smyslu je možné nahlížet i na jejich role jako na vzájemně se doplňující, jako na komplementární.

V čem však tkví zásadní rozdíl od uspořádání vztahů v tradiční společnosti? Zatímco základní referenční rámec mužovy identity tvoří v moderní společnosti placená práce, zaměstnání a výkon profese, zatímco je mužův status odvozován od jeho pozice na trhu práce, muž se prezentuje a získává obdiv od jiných právě v závislosti na svém profesním zařazení - základní rámec identity ženy tvoří rodina a pozice a status ženy se odvíjí od pozice a statusu jejího muže, žena „se odvozuje“ od muže. Muž a žena nejsou v tomto případě rovnocennými subjekty, nejsou si rovni. Jejich vzájemný vztah je zatížen výraznou asymetrií. I když se na jedné straně doplňují (jejich role jsou komplementární), na druhé straně je aktivita a přínos jednoho (muže) hodnocen výše, oceňován více než aktivita a přínos druhého (ženy). V tomto „tradičním“ modelu jsou role muže a ženy sice v jistém smyslu komplementární, ale zároveň jsou nerovnocenné, jsou asymetrické.

Pro A. Hochschild a A. Machung¹⁴, které provedly rozsáhlý longitudinální výzkum 50 dvoukariérových manželství (rodin) (dual-career couples, families), na základě něhož vytvořily následující typologii, představuje tzv. tradiční typ rodiny či domácnosti (traditional household) takové uspořádání vztahů mezi mužem a ženou, kde žena sice pracuje, ale její identita je založena na činnostech spojených s rodinou, domácností a domovem. Žena sama sebe primárně vnímá a je svým partnerem vnímána jako manželka a matka, nikoli jako zaměstnaná či pracující žena. Muž v tomto modelu vystupuje jako hlavní živitel rodiny. Jeho příjem bývá výrazně vyšší než příjem ženy, muž je pojímán jako „hlava rodiny“. Je tak vnímán ženou a vnímá se tak i on sám.

V tzv. egalitárním typu (egalitarian couple) je pro identitu muže a ženy důležitá tatáž sféra. To jinými slovy znamená, že v některých rodinách oba partneři kladou důraz na práci, v jiných na rodinu a zbylé páry se zase naopak snaží o nalezení potřebné rovnováhy mezi prací a rodinou, o maximální sladění obou sfér. Podíl muže a ženy na rozhodování a na moci je v těchto rodinách nejvíce vyvážený - je relativně shodný, rovný. Ani jeden z partnerů nevnímá sebe jako výlučného, jediného živitele rodiny. Muž a žena v těchto rodinách vystupují jako spoluživitelé. Zatímco tradiční typ je podle zjištění těchto dvou autorek akceptovatelný více pro dělnickou třídu a muže, typ egalitární pak pro střední třídu a ženy¹⁵.

V tzv. přechodném typu (transitional) vnímá žena sebe samu nejen jako matku, ale zároveň i jako pracující, zaměstnanou ženu. Obě sféry jak rodina, tak práce jsou v jejím životě stejně důležité, mají rovnocenný význam pro utváření její identity. Práce představuje pro ženu důležitou sféru seberealizace při poměrně nízkém finančním ohodnocení její práce. A tak žena z tohoto typu rodiny očekává od svého protějšku finanční zabezpečení rodiny. Muž sice akceptuje, že žena pracuje, ale „na oplátku“ od ní požaduje, že si „ponechá“ hlavní odpovědnost za péči o domácnost a rodinu. Autorky upozorňují na to, že u tohoto typu se projevují výrazné nerovnosti. Zatímco ve sféře placené práce je to nápadný nepoměr mezi

¹⁴ Hochschild, A., A. Machung. 1990. *The Second Shift. Working Parents and the Revolution at Home*. London: Piatkus.

¹⁵ [Ibid: 189].

mzdami mužů žen v neprospěch žen, ve sféře rodiny je to nepoměr mezi volným časem mužů a žen opět v jejich neprospěch.

Rozdíl mezi tradičním a přechodným typem spočívá ve vnímání významu a důležitosti té které sféry v životě ženy a muže, v tom, která ze sfér je primární pro utváření jejich identity. Zatímco v tradičním typu je to v případě ženy zcela jednoznačně rodina, přestože žena pracuje, a u muže jeho práce, ve smíšeném typu je to u ženy kromě rodiny i práce, obě sféry jsou v jejím životě stejně důležité, nabývají stejného významu s tím, že muž zůstává v „klasické“, resp. „tradiční“ roli, v roli živitele. Hochschild a Machung založily svou typologii na tom, která ze sfér je z hlediska identity muže nebo ženy nejdůležitější, popř. stejně důležitá, dále na tom, jak muž a žena vnímají svou roli i roli svého protějšku a na jejich vzájemných očekáváních vážících se k těmto rolím.

Zcela jinou typologii navrhla Riane Eisler,¹⁶ která rozlišuje na základě dvou protikladných principů organizace vztahů mezi mužem a ženou tzv. model dominantní a partnerský. O uspořádání genderových vztahů uvažuje tato autorka v širším kontextu, neomezuje se pouze na sféru soukromou. Podle ní protikladné uspořádání vztahů mezi mužem a ženou v dominantním modelu ovlivňuje hluboce společenský systém jakožto celek¹⁷. My se v této práci však omezíme pouze na úroveň soukromé sféry a označení dominantní (typ) budeme používat všude tam, kde uspořádání vztahů a rolí mezi mužem a ženou bude založené na nadřazenosti, převaze muže nad ženou, kde držitelem moci a hlavní autoritou je muž a kde převládající organizace vztahů mezi mužem a ženou je vertikální, označení partnerský (typ) pak pro jeho opak.

Při analýze rolí muže a ženy je nutné uvažovat i o možné univerzalitě jejich rolí. Jak dokládá Možný ve své knize *Moderní rodina (mýty a skutečnost)* [1990], v moderní společnosti se ve sféře placené práce, ve sféře výroby začal uplatňovat princip univerzality, který předpokládá vzájemnou zaměnitelnost jednoho druhým (jednoho výrobce/dělníka výrobcem/dělníkem jiným). Tento princip se však neomezil jen na tuto oblast, ale princip univerzality se prosadil i v jiných sférách života lidí a v soudobé společnosti se týká naprosté většiny sociálních rolí. V duchu této intence by se univerzalita rolí měla uplatnit i ve sféře rodiny. Zda tomu tak je či nikoli, resp. do jaké míry tomu tak je anebo není, prokáže následující analýza (ve II. části této práce).

1.3. SOCIOLOGIE O MUŽI A ŽENĚ V RODINĚ Z GENDEROVÉHO ASPEKTU (ZÁKLADNÍ POZNATKY Z TEORIE I EMPIRIE)

Rodina - práce

Rodina a práce představují dvě sféry, které jsou ve vzájemném vztahu, vzájemně se ovlivňují. V dřívějších úvahách na toto téma však převažoval názor, že se jedná o sféry

¹⁶ Eislerová, R. (1987) 1995. *Číše a meč, agrese a láska (aneb žena a muž v průběhu staletí)*. Praha: NLN.

¹⁷ Systém založený na nadřazení jednoho druhému, resp. jedné poloviny lidstva druhé nazývá androkracií, jeho alternativu gylanií. Viz [ibid: 145].

separované¹⁸. A tak problém skloubení práce a rodiny byl chápán jako ryze „soukromý“ problém těch, jichž se bezprostředně dotýkal (vyjma některých historických situací či období).¹⁹ Zhruba od konce 60. a počátku 70. let je však tento problém, díky druhé vlně feminismu, reflektován stále častěji i ve své „společenské“ dimenzi. Přestává být vnímán jako problém čistě soukromý a začíná být pojímán jako problém „veřejný“, přesahující rámec soukromé instituce rodiny, resp. možnosti řešení v rámci této instituce.

Dlouhou dobu se vedly úvahy pouze na téma žena-práce-rodina. Některé feministické autorky dokazovaly, jak je žena-matka diskriminována za plnění si své biologické role, jak je na trhu práce znevýhodňována oproti muži-otci.²⁰ Poukazovaly na fakt, že žena je za svou biologickou roli sociálně „trestána“. S rozvojem tzv. men's studies, jejichž vznik iniciovala druhá vlna feminismu, je odhalováno, jak stávající sociální organizace práce, která je dána mužským principem (je organizována muži a pro muže), diskriminuje samotné muže, resp. tu část z nich, která se plně neidentifikuje s převládající patriarchální kulturou a která chce v duchu fenoménu „nového otcovství“ naplnit roli otce novým obsahem.²¹

Zatímco sociologické empirické výzkumy zpravidla odhalují (a potvrzují) disproporce mezi časem, který tráví v práci ženatí a vdané versus svobodní a svobodné²², některé menší kvalitativní studie rozkrývají opačný fenomén - fenomén angažovaných, aktivních mužů-otců, kteří se výrazně orientují na svou rodinu, kteří chtějí pracovat s ohledem na potřeby rodiny, jimž však v tom často brání právě povaha sociální organizace práce. Některé studie provedené na toto téma ve skandinávských zemích upozorňují na skutečnost, že ta část mužů, která se chce věnovat i své rodině, může tomuto svému záměru (či požadavku ze strany partnerky) dostat jen stěží. Hrozba ztráty zaměstnání, hrozba nezaměstnanosti „nutí“ zaměstnance (v převážné většině muže) setrávat na pracovišti déle, než je zákonem stanovená pracovní doba. Mnozí muži pracují přesčas - zdánlivě „dobrovolně“²³. Otcové, kteří pak chtějí být se svou rodinou, jsou vystavováni značnému sociálnímu nátlaku ze strany svých kolegů a v konečném důsledku i zaměstnavatele. Ocítají se tak v situaci dobře známé mnohým ženám - pociťují výrazné napětí mezi rolí zaměstnance a rolí rodiče, manžela.²⁴

Na jiný moment, a to na nestejná, rozdílná očekávání partnerů, pokud jde o mužovu práci, upozornil v knize *Moderní rodina (mýty a skutečnost)* I. Možný.²⁵ V případě, že se muž silně identifikuje se svým zaměstnáním a setká se s nepochopením ženy, zákonitě vzrůstá v rodině napětí a bývá ohrožena sama její stabilita. K obdobnému zjištění, byť jinak vyjádřenému,

¹⁸ O tom viz např. [Ferber, O'Farrell, Allen 1991: 42].

¹⁹ Například za druhé světové války, kdy ženy musely nahradit chybějící mužskou pracovní sílu, byla Anglie schopna zorganizovat zapojení žen do sféry placené práce tak, že pro to byly ženám-matkám vytvořeny potřebné podmínky - předškolní zařízení pro děti, levné obědy v restauracích apod. (viz [Bilton, česky 1992]). Obdobná situace nastala například i v poválečném Československu, kdy ženská pracovní síla byla použita ke zvýšení výkonnosti ekonomického systému. I v tomto případě „vyšel“ stát ženám „vstříc“.

²⁰ Viz např. Oakley, A. 1974. *Women's Work: The Housewife, Past and Present*. New York: Vintage nebo Kohler-Wagner, A. 1993. „Emancipace ženy a industriální společnost“. In *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie II*. Čermáková, M. (ed.). Praha, SoÚ AV ČR.

²¹ Viz např. [Lamb 1986], [Abbot 1988], [Ferber 1991] a další.

²² Ženatí muži pracují obvykle déle než muži svobodní, pro ženy však platí opak (srv. [Gelles 1998: 332]).

²³ Tento fenomén je označován jako „prezntismus“ (presentism) coby opak absentérství (absentism).

²⁴ Walton, P. 1996. „Balancing Employment and Family Life - Changing Work Patterns for Men“. In Sadar, N. Č., S. Lewis (eds.). *Balancing Employment and Family Life: the role of employers*. Ljubljana.

²⁵ [Možný 1990: 112].

dospěli i autoři publikace *Právní postavení žen v České republice* na základě rozboru žalob podaných ženami po r. 1989: „... ženy zatím kupodivu preferují muže, kteří jsou v rodině fyzicky přítomní a fakticky o její členy, včetně manželky pečují, než muže, kteří rodinu pouze hmotně zabezpečují, ale zůstávají naprostou většinu času mimo domov.“²⁶ Ženy, které očekávají od manželství (rodiny) vytvoření prostoru důvěrnosti a vzájemnosti, bývají nedostatkem sdílení zklamané a tento „nedostatek“ není z jejich pohledu vykompenzovatelný penězi. Postoj této skupiny žen nekoresponduje s obecně rozšířeným a akceptovaným požadavkem na muže, se stereotypem muže coby živitele rodiny. Jejich nároky na muže jsou jiné, v jistém smyslu vyšší. V jejich postoji se odráží očekávání, že muž se bude více angažovat, hrát výraznější roli v jiných sférách rodinného života než jen v oblasti finančního, materiálního zabezpečení. V jejich postoji je skryt požadavek zastupitelnosti, zaměnitelnosti, univerzálnosti rolí muže a ženy, stejně tak jako požadavek partnerství.

Opak vztahu práce - rodina, tedy vliv rodiny na práci začal být analyzován později, dříve se na něho badatelé zaměřovali spíše výjimečně.²⁷ Boom studií věnujících se tomuto tématu byl odstartován na počátku 80. let. V nich bylo poukazováno na skutečnost, že vztah rodina - práce je vztahem, který může být zrovna tak plný napětí, zrovna tak stresující jako vztah opačný. Bylo sledováno, které životní, resp. rodinné situace mají negativní dopad ve sféře placené práce a naopak, které rodinné situace se promítají do této sféry pozitivně.

Muž (a žena) v roli rodiče

Se vzrůstajícím průnikem žen na trh práce je v sociologii (především americké) reflektována skutečnost, že dochází k podstatným změnám uvnitř rodiny. Mění se tradiční struktura rodiny, pozice a role obou partnerů v rodině, mění se celkové rodinné uspořádání apod.

Výzkumy, které byly zaměřeny na výzkum rodičovství - v 60. a ještě na počátku 70. let - pojímaly ženu jako osobu, která má výsadní a nezastupitelnou roli v péči o dítě, která je hlavním, nejdůležitějším činitelem v jeho socializaci. Předpokládalo se, že pečující a kompetentní matka je klíčovou osobou pro úspěšný sociální, emocionální a rozumový vývoj dítěte. V té době byl muž-otec objektem výzkumu zcela výjimečně. Tehdejší výzkumy se opíraly převážně o zprostředkované informace o otcích, o informace poskytnuté manželkami nebo partnerkami²⁸ či dětmi.²⁹

Přímá pozornost roli muže v rodině začala být věnována až ve druhé polovině 70. let. Muži-otcové byli podrobováni zkoumání týkající se jejich rodičovské zkušenosti, výkonu domácích prací, péče o děti, zkušenosti spojených s průběhem rozvodu a rozvodem samotným, role nevlastního otce apod.³⁰ Od této doby se stal muž-otec objektem četných výzkumů mnohých sociálních věd (a na téma muže v rodině, na téma otcovství bylo napsáno nepřehledné množství publikací). Mnohé výzkumy zaměřené na roli otce dospěly k závěru, že

²⁶ Hendrychová, S. (ed.) 1998. *Právní postavení žen v České republice*. Praha: Nadace Gender Studies, s. 19.

²⁷ Srv. [Ferber 1991: 54].

²⁸ Viz např. [Newson, Newson 1963], [Schaffer, Emerson 1964], [Pederson, Robson 1969].

²⁹ Srv. např. [Kagan, Lemkin 1960], [Droppelman, Schaffer 1963], [Armentrout, Berger 1972].

³⁰ Viz např. [Bronstein 1988].

otec je rovněž velice podstatným a důležitým činitelem ve vývoji dítěte, je nebo dokáže být stejně kompetentním rodičem jako žena v péči o děti a při jejich výchově.

V odborné literatuře konce 70. a počátku 80. let byl zachycen posun, který nastal v chápání stereotypu muže-otce - od „tradičního“ pojetí muže, angažujícího se především v práci, otce, který v rodině spíše není, než je, k tzv. angažovanému či aktivnímu otci.³¹ Jak „vypadá“ tento „nový otec“ a co se od něho očekává? Jaké má mít vlastnosti? Muž je v tomto novém konceptu otcovství pojímán jako stejně schopný, stejně kompetentní pečovatel a vychovatel jako žena. Otec již není tím, kdo primárně zajišťuje rodinu ekonomicky, kdo uplatňuje kontrolu a dohled nad staršími dorůstajícími dětmi, ale někdo, kdo v rodině zastává roli více, kdo má své místo v přímé péči o dítě v jednotlivých obdobích jeho života - od narození až po dospělost.³² Tento „nový otec“ je definovaný jako více zainteresovaný na každodenní péči o dítě. Termín „new fatherhood“ pak vyjadřuje skutečnost, že současná generace otců je jiná, odlišná od „předchozích“ generací mužů.

Zpočátku se pozornost badatelů zaměřovala hlavně na psychologické aspekty mužské role (a až teprve později nastal posun k problematice, kterou bychom mohli označit za sociologickou). Odborníci upozorňovali na skutečnost, že pokud se má mezi otcem a dítětem vytvořit silný citový vztah, silná vazba, musí se otec dítěti věnovat od nejranějšího dětství. Oponovali tak obecně rozšířenému názoru, který navíc panoval i v samotné odborné psychologické literatuře, že otcova role je v prvních měsících, ba dokonce letech života omezena nanejvýš na dva úkoly: za prvé starat se o finanční zabezpečení rodiny, za druhé nezatěžovat ničím matku, aby se mohla plně věnovat dítěti.³³ V části psychologické literatury se objevil názor, že chování, které se označuje jako instinktivní u ženy („mateřský instinkt“), je vrozeno i mužům. „Aby člověk měl své dítě rád, není nutné, aby je porodil. Také otcové instinktivně vědí, jak s dítětem mateřsky zacházet.“³⁴ Pohled na otce a matku se mění, matka a otec nejsou vnímáni jako protiklady, tedy v opozici, jak tomu bylo po dlouhou dobu, ale dospívá se k závěru, že muži a ženy, otcové a matky mohou mít jinou míru vlastností, než že některé vlastnosti mají nebo nemají jen muži či jen ženy.

Lamb upozorňuje na to, že pokud byly porovnávány kompetence matek a otců, pak se na základě výzkumů, které tuto skutečnost speciálně sledovaly, prokázalo, že v novorozeneckém období jsou jak matky, tak otcové schopni poskytnout dítěti stejně kvalitní (nebo nekvalitní) základní péči. Oba rodiče jsou schopni se o své dítě postarat stejně dobře nebo stejně špatně. Rodičovské dovednosti a schopnosti nejsou považovány za vrozené, ale spíše za osvojené, tedy získané, „tvarované“ v průběhu vykonávání dané aktivity, činnosti. Je pravdou, že matky se o své dítě obvykle starají více, bývají tudíž obvykle více citlivé a vnímavé k potřebám dítěte. Naopak otcové mívají menší zkušenost s péčí o potomka, což má podle některých autorů za následek jejich menší vnímavost vůči dítěti i nižší sebedůvěru ve své rodičovské schopnosti. Pokud je otcům projevována důvěra, že péči o dítě zvládnou, pak jsou schopni redefinovat svou rodičovskou roli a svůj vztah k dětem a jsou tak schopni získat potřebné, nezbytné dovednosti.³⁵ Ve skutečnosti však otcové nikdy nepečují o své potomky v takové

³¹ Viz např. [Abbot 1988], [Pleck 1988], [Kimmel 1987] aj.

³² [Lamb 1986: 4].

³³ O tom viz např. [Matějček 1994b].

³⁴ [Ibid: 1].

³⁵ Viz např. [Levine 1976], [Russell 1983].

míře jako jejich partnerky, a tak nejenže nedochází k osvojení potřebných dovedností, ale rozdíl mezi matkou a otcem se dokonce prohlubuje.

Pokud má být fenomén „nového otcovství“ zkoumán sociologicky, pak je jen těžko „měřitelný“, jak poznamenává Lamb [1986]. K jeho uchopení je proto potřeba užít zpravidla takové výzkumné nástroje, které jsou vlastní kvalitativní sociologii. Jejich nevýhodou však je to, že jsou zpravidla prováděné pouze na malém (nereprezentativním) vzorku populace, což neumožňuje širší zobecnění zkoumaného problému. Přesto i v kvantitativní sociologii jsou k dispozici data, byť jich je málo, která potvrzují změnu v přístupu k otcovství. Lamb [1986] a Bronstein [1988] se odvolávají na reprezentativní výzkum z let 1975 až 1981, provedený v USA³⁶, podle něhož v roce 1981 muži strávili se svými dětmi o 26 % času více v porovnání s rokem 1975. Ve sledovaném období procento času stráveného s dítětem vzrostl u žen podstatně pomaleji, jen o 7 %, což je dáno mimo jiné i tím, že v absolutním vyjádření je množství času, které ženy tráví se svými dětmi vyšší než u mužů (základ pro srovnávání je jiný). Přes vzrůstající participaci otců zůstávají matky i nadále hlavními osobami pečujícími a vychovávajícími dítě. V roce 1975 strávili otcové se svými potomky jen zhruba 29 % času v porovnání s časem, který svým dětem věnovaly matky, v roce 1981 se tento poměr zvýšil na 34 %.

Sociologické výzkumy z „prvního“ období se většinou zaměřovaly pouze na sledování přímé interakce otce s dítětem³⁷. Lamb [1986] však upozornil na to, že nestačí zkoumat pouze tuto dimenzi, dimenzi přímé interakce (one-on-one interaction) rodiče - otce či matky s dítětem, tedy dobu, kdy se rodič věnuje svému dítěti bezprostředně, kdy si s ním hraje, povídá, učí se s ním apod., ale že je nutné se zaměřit i na další roviny problému. A tak se začalo rozlišovat mezi „přímou interakcí“ či bezprostřední angažovaností rodiče (engagement), jeho tzv. „dostupností“ či „dosažitelností“ a „rozhodující rodičovskou odpovědností“. Termín dostupnosti či dosažitelnosti (parental accessibility) je označením pro prostorovou blízkost rodiče (rodič je „na dosah“, bezprostředně dosažitelný). Dítěti se nevěnuje přímo, ale nepřímo - vykonává některé nezbytné činnosti vážící se k péči o potomka, např. vaření, žehlení apod. Poslední termín, který je těžké přesně vymezit, který je obtížně definovatelný, považuje jeho autor Lamb za nejdůležitější. Jedná se o to, kdo má rozhodující odpovědnost za péči a výchovu dítěte. Je podstatný rozdíl mezi tím, kdo odpovědnost fakticky má a tím, kdo je v péči o dítě ochotný „pomoci“, resp. na koho jsou některé činnosti delegovány bez odpovídající odpovědnosti. V této oblasti spatřuje autor největší diskrepanci mezi matkami a otci, přestože nemáme „přesné“ údaje, kterými bychom mohli tuto skutečnost doložit. Tentýž autor upozorňuje na to, že matky mají větší odpovědnost v péči zejména o menší děti (přínejmenším po celé předškolní období) nejen proto, že akceptují takto nadefinovanou a předepsanou sociální roli, ale i proto, že jejich partneři neprojevují a ani se nesnaží projevit v tomto směru nějakou kompetenci. Ale pokud okolnosti muže-otce „postrčí“ či „donutí“ k pečovat o dítě s patřičnou odpovědností, nebo pokud oni sami přehodnotí, redefinují svou otcovskou roli, pak jsou schopni pečovat o své dítě zrovna tak jako matky, jsou naprosto „rovnocennými“ rodiči jako ony.

³⁶ Blíže viz [Radin, Goldsmith 1983].

³⁷ O tom viz blíže např. [Lamb, Pleck 1985].

Lambovo tvrzení koresponduje s vžitým a rozšířeným názorem, že otcové se věnují spíše svým odrostlejšími dětem, nikoli těm úplně malým či nejmenším. Výsledky některých výzkumů však tuto obecně vžitou a tradovanou „pravdu“ nepotvrzují. Podle nich totiž jak matky, tak i otcové nejvíce času věnují svým dětem, když jsou malé. Pokud však aplikujeme na vztah otec - dítě genderové hledisko, pak zjistíme, že otcové trávívají se svými syny více času než se svými dcerami, a to bez ohledu na věk dítěte.³⁸

A jak je to s blízkostí rodiče k dítěti? V práci *Moderní rodina (mýty a skutečnost)* uvádí její autor Ivo Možný [1990], že muž-otec má k dítěti v rodině jiný, volnější vztah než má matka a naopak děti mají volnější vztah k němu. Toto zjištění potvrzují i zkušenosti některých rodinných terapeutů. Například Gjuríčová [1992] uvádí, že při terapeutických setkáních s rodinami se často ukazovalo, že matka byla příliš rodičovsky angažovaná (stála příliš „blízko“ k dítěti), kdežto otec zůstával vůči dítěti stranou.

Fenomén „nového“ nebo také „angažovaného“ otce byl rovněž zkoumán a analyzován coby protiklad fenoménu „nepřítomného“ otce. Do jaké míry je přítomnost otce v rodině nutná, resp. jaké problémy s sebou přináší absence otce v rodině? Odpovědi na tyto otázky se různí, výsledky výzkumů provedených na toto téma nejsou „jednoznačné“, někdy byly získány dokonce zcela protikladné výsledky. Lamb [1986] poukázal na to, že mnoho chlapců bez otce se vyvíjí zcela „normálně“ a dospívá k závěru, že stejně důležité nebo dokonce důležitější než přítomnost otce v rodině jsou i další faktory.³⁹ Absence otce nemusí být sama o sobě „škodlivá“ z důvodu absence vzoru, jak se často předpokládá, ale v důsledku dalších „doprovodných“ aspektů, které se však nutně nevážou pouze na rozvod, resp. nevyskytují se jen v rodinách rozvedených rodičů, jak se obvykle argumentuje, ale jsou přítomny i v rodinách, které jsou skrytě rozpadlé:

- V těchto rodinách je matka zpravidla jedinou osobou, která pečuje o dítě. V rodině pak chybí ten „druhý“ (rodič, osoba), který by jí s péčí o dítě pomohl, aby si mohla odpočinout, aby měla čas na své aktivity.

- Svou negativní roli hrají konflikty, které doprovázejí rozpad rodiny, ať již k rozvodu dojde či nikoli.

V případech neúplných rodin hraje velmi podstatnou roli ekonomický stres, neboť v čele těchto rodin obvykle stojí žena a ženy mívají v průměru nižší příjmy než muži, jejich průměrné příjmy bývají statisticky významně nižší než příjmy jiných sociálních skupin, resp. typů rodin. S ekonomickým stresem se obvykle pojí emocionální stres, který je způsobený sociální izolací a většinou skrytě odmítavými postoji vůči osamělým či rozvedeným matkám.

Dělba práce v domácnosti

Domácnost tradičně spojována se ženou, je považována za sféru, v níž žena dominuje a za jejíž fungování nese plnou odpovědnost. Dělba práce v domácnosti úzce souvisí s dělbou

³⁸ [Pleck 1983].

³⁹ Z jeho analýzy vyplývá, že úplná rodina sama o sobě není zárukou výchovných „úspěchů“, stejně tak jako neúplnost rodiny sama o sobě ještě zákonitě neznamená výskyt výchovných problémů, nezdarů a těžkostí.

práce podle pohlaví. V určitých kulturách vykonávají určité práce pouze ženy, v jiných je naopak vykonávají muži. Obsah pojmu domácí práce se mění, „posunuje“ v souvislosti s proměnou uspořádání vztahů a rolí mezi muži a ženami. Ačkoli dělba práce podle pohlaví je univerzální, obsahy pojmů ženská a mužská práce varíují.

Sociologické výzkumy na téma dělba práce v domácnosti se v naprosté většině případů zaměřují na ryze ženské práce, tj. na práce vykonávané tradičně ženami, za které je v našem kulturním okruhu považováno vaření, praní, nákupy apod. a zcela (mnohdy záměrně) opomíjí „mužské“ činnosti, mužskou práci, jakými jsou běžná údržba domácnosti, oprava auta, péče o zahradu apod.

Výzkumy na téma podílu mužů na domácích pracích jsou vlastně redukovány na zjišťování jejich participace na „ženských“ domácích pracích. V této souvislosti bývá obvykle zjišťováno, jaký je vztah mezi participací mužů na domácích pracích a zaměstnaností žen, povoláním mužů, jejich věkem, vzděláním apod.

Někteří američtí badatelé jako například Juster [1985] a Pleck [1985] dospěli ke zjištění, že v USA přibližně od počátku 60. let dochází k nárůstu času, který muži věnují domácím pracím (a péči o dítě). Zatímco některé zahraniční výzkumy prokázaly, že existuje souvislost mezi participací muže na domácích pracích a zaměstnaností ženy (muži, jejichž manželky pracují, se podílejí více na domácích pracích v porovnání s muži, jejichž ženy jsou v domácnosti)⁴⁰, jiné tuto souvislost neprokázaly, resp. odhalily „úskalí“ tohoto zjištění. Nárůst participace mužů na domácích pracích tam, kde žena pracuje, je dán faktem, že ženy na domácnost vynakládají méně času. Vzájemný poměr mezi časem muže a ženy se mění ve prospěch mužů, ale to proto, že ženy dělají v domácnosti méně.⁴¹

Muži, jejichž ženy pracují, trávívají domácími pracemi přesto daleko méně času než jejich zaměstnané partnerky. Z hlediska životního, resp. rodinného cyklu bylo zaznamenáno, že nejmenší rozdíl v čase vynaloženého na domácí práce je mezi muži a ženami v období, kdy manželé ještě nemají děti.⁴²

Při zjišťování vlivu zaměstnání na participaci mužů v domácnosti se prokázalo, že úředníci, dělníci, často i manažeři, kteří mají tzv. pevnou pracovní dobu, nebo kteří jsou příliš časově vytížení, participují na domácích pracích méně než někteří specialisté, kteří si mohou sami vytvářet svůj rozvrh času, kteří mají tzv. pružnou pracovní dobu.

Pravděpodobnost, že muž bude participovat na domácích pracích, vzrůstá, když jeho žena pracuje, když muž vykonává profesi s pružnou pracovní dobou (většina specialistů, odborníků) a když se jeho otec aktivně podílel na domácích pracích.

Ann Oakley se ve své práci *The Sociology of Housework* [1985] zabývala otázkou, zda ženy dělají domácí práce rády nebo nerady, či zda jim nevadí. Z hlediska sociálního statusu dělaly domácí práce rozhodně raději dělnice než ženy ze střední třídy a naopak nemělo je rádo daleko více žen ze střední třídy než dělnic. Z hlediska úrovně vzdělání dospěla Komarovsky k obdobnému zjištění. Ženám, které nedosáhly vysokoškolského vzdělání, vadily domácí práce daleko méně než ženám s vysokoškolským vzděláním.⁴³ Ženy z dělnické třídy a ženy

⁴⁰ Viz např. [Beer 1983: 28].

⁴¹ [Ibid: 43].

⁴² [Gelles 1995: 339].

⁴³ [Ibid: 53].

s nižším stupněm vzdělání připisují roli hospodyně větší status než ženy ze střední třídy a ženy s vyšším vzděláním, které se realizují hlavně mimo sféru rodiny.

Výzkumy týkající se mužů a jejich ochoty, resp. „záliby“ v „dělání domácích prací“ dospěly na obecné úrovni k obdobným výsledkům jako výzkumy týkající se žen. Některým mužům dělání domácích prací nevadí, jiní je dělají poměrně rádi a jiní zase naopak neradi.

Podle Rapoport a Rapoport [1976] muži neparticipují na domácích pracích hlavně ze dvou důvodů: pro muže je těžké dělat něco, co je v dané kultuře nadefinováno jako „ženské“ a ženám zase obvykle činí problém „svěřit“ mužům výkon těchto činností, zejména když to znamená snížení standardu vykonávaných prací. Neúčast mužů na domácích pracích je tedy záležitostí jak mužů, tak žen. Jiný pohled na tento problém uplatnila Pat Mainardi ve své úvaze *Politics of Housework*.⁴⁴ Podle ní by mnohé ženy pomoc partnera v domácnosti uvítaly, resp. ji vyžadují, ale bezúspěšně. Mnozí muži podle této autorky pojmají domácí práce jako „špinavé“, monotónní a nudné činnosti, které jsou degradující, odporné anebo naopak jsou až příliš triviální. Odmítají na nich participovat s odůvodněním, že jsou na ně nešikovní, že je neumí, jinými slovy, že do nich musí být „zaučení“, že je vykonají tehdy, až oni budou chtít (a ne kdy je to od nich požadováno, resp. kdy je to třeba), že se pro ně nehodí, že mají na práci jiné důležitější věci apod.

Podle některých autorů a autorek a podle výsledků některých výzkumů, jak upozorňuje A. Horna⁴⁵, jsou však pro muže některé činnosti, jako například vaření, či hraní si s dětmi zábavou, zatímco pro ženy spíše povinností.

Dělba práce v domácnosti vykazuje přes relativně rostoucí participaci mužů na domácích pracích stále ještě rysy nerovnosti. Rodina a domácnost je oblastí, v níž se i nadále produkuje a reprodukuje „nerovná“ dělba prací, povinností a pravomocí podle „pohlaví“. Uspořádání a systém rolí v rámci rodiny se v moderní společnosti rozvolnil, stal se značně dynamický. Doposud v něm ale nebyla nalezena optimální poloha vyhovující oběma stranám.

1.4. INSTITUCIONÁLNÍ A LEGISLATIVNÍ ROVINA PROBLÉMU

Již bylo zmíněno, že problematika genderových vztahů začíná být stále častěji analyzována v rovině fungování sociálních institucí a organizací, zejména pak zaměstnaneckých organizací a na úrovni sociální a veřejné politiky.⁴⁶ Jsou prováděny studie, které mají odhalit, jaké diskriminační mechanismy produkují a uplatňují sociální instituce a organizace vůči ženám, jaké vůči mužům, ev. zda jsou přijímána opatření na jejich odstranění.

Problematicke rovných příležitostí pro muže a ženy je v evropských zemích věnována systematická pozornost od poloviny 70. let. Ačkoli směrnice, které byly přijaty v rámci tehdejšího EHS pojednávaly o rovných příležitostech obecně, jednalo se především o ochranu proti diskriminaci žen. Cílem tzv. *Třetího akčního programu o rovných příležitostech pro muže a ženy* přijatého 17. října 1990 pro období let 1991 - 1995 bylo prosadit plnou integraci žen mimo jiné i rozvojem činností jdoucích za hranice trhu práce - zejména snížením rozdílů v podílu žen a mužů na zodpovědnosti uvnitř rodiny. Ve *Čtvrtém střednědobém akčním*

⁴⁴ Tato esej vyšla ve zkrácené podobě v časopise *Aspekt*, č. 1/1993, s. 51-52. Celá byla uveřejněná v publikaci *Sisterhood is Powerful*, R. Morgan (ed.).

⁴⁵ [Horna 1992: 540-541].

⁴⁶ Srv. např. [Sainsbury 1996], [Staggenborg 1998].

programu o rovných příležitostech pro muže a ženy z r. 1995, platného pro období let 1996 až 2000, se hovoří mimo jiné i o potřebě sladování profesního a rodinného života mužů a žen.

Nedávný trend dosahování rovných příležitostí pro muže a ženy směřuje už i k ochraně muže, a to nově přijatou směrnicí z roku 1996. Ta navazuje na *Doporučení o péči o dítě* přijatou Radou ministrů ES 31. 3. 1992 (92/241/EEC). Podle tohoto doporučení mají členské státy postupně prosazovat taková opatření, která by umožnila jak ženám, tak i mužům sladit své rodinné povinnosti se zaměstnáním, vzděláním i odbornou přípravou, a to následujícími opatřeními:

- zajištěním péče o děti v době, kdy rodiče pracují, vzdělávají se či hledají práci nebo se vzdělávají za účelem získání zaměstnání
- zavedením zvláštní dovolené pro zaměstnané rodiče, kteří mají zodpovědnost za péči o děti a jejich výchovu
- vytvářením takového prostředí v rámci organizace, které by odpovídalo potřebám pracujících rodičů s dětmi
- podporou zvyšování účasti mužů při sdílení rodinných, profesních a výchovných povinností, celkové rodičovské zodpovědnosti plynoucí z péče o děti mezi muži a ženami.⁴⁷

Na toto doporučení navázala *Směrnice č. 96/34/EEC o rodičovském volnu*. Podle této směrnice měly členské státy EU uvést v platnost zákony a další předpisy splňující podmínky směrnice nejpozději do 31. 3. 1998. Směrnice opravňuje ženy a muže vybírat si rodičovské volno v souvislosti s narozením dítěte. Volno má být poskytováno v délce nejméně 3 měsíců po skončení mateřské dovolené, maximálně však do 8 let věku dítěte. Právo na rodičovské volno musí být poskytováno individuálně a není přenosné (z muže na ženu či naopak). Pracovníkům musí být zajištěno právo návratu na stejné, příp. rovnocenné nebo podobné pracovní místo po skončení rodičovského volna. Jednotlivé státy si však mohou rozhodnout, zda rodičovské volno bude poskytnuto po celou pracovní dobu nebo po určitou část pracovní doby, po částech či formou náhradního volna. Mimoto směrnice stanoví povinnost poskytovat další pracovní volno z důvodů vyšší moci pro naléhavé rodinné důvody v případě nemoci nebo úrazu, které si žádají okamžitou přítomnost pracovníka v rodině.

Podle Fuchse [1998b] je většina práv a povinností pro zaměstnance a zaměstnavatele vyplývající z této směrnice již v českém zákonodárství v menší či větší míře uplatněna (např. důležité osobní překážky v práci podle par. 127, 128 a 147 ZP). „Zbývající nedostatky z hlediska směrnice (např. sjednocení nároků mužů i žen bez ohledu na jejich rodinný status) budou napraveny v rámci zákoníku práce.“⁴⁸ V českých pracovněprávních předpisech jsou z větší části formulovány pracovní podmínky rodově neutrálně. Některá ustanovení (par. 48 odst. 1 písm. d) ZP) však nepřímo diskriminují muže, když poskytují až nadměrnou ochranu a zvýhodnění ženám a na roveň ženám kladou pouze osamělé muže. V tomto směru je naše právo v rozporu se směrnicí, neboť ta nepřipouští žádné zvýhodnění pracovníků či pracovníc s ohledem na jejich rodinnou situaci. Odstraněním tohoto rozporu bude rozšíření výrazu „osamělá“ a „osamělý“ současně pro obě pohlaví (v připravované novele ZP).⁴⁹

⁴⁷ Blíže viz [Fuchs, Beyerl 1996].

⁴⁸ [Fuchs 1998b: 4].

⁴⁹ Blíže viz [Fuchs 1998b].

Diskutovaným paragrafem v rámci stávajícího ZP je par. 127, který sice fakticky zahrnuje možnost volna pro muže za účelem péče o dítě, není však zkonstruován tak, aby vyhovoval sladění profesních a rodinných povinností a podpoře rovných příležitostí a stejného přístupu k mužům i ženám. Podle úpravy tohoto paragrafu může sice o dítě z jakýchkoliv důvodů pečovat muž i žena, ale volno, které by však odpovídalo rodičovskému volnu, je poskytováno pouze ženám jako tzv. další mateřská dovolená (viz odst. 2 tohoto paragrafu v ZP).

Kromě legislativních změn a „doladění“ jednotlivých zákonů či opatření bude nutné zdokonalit fungování stávající právní a justiční struktury, které se budou v praxi podílet na zajišťování aplikace směrnic. Ve většině členských států si provádění politiky stejných příležitostí vyžádalo vznik zvláštních institucí či orgánů, jejichž status se sice mnohdy různí, ale z hlediska jejich funkce se jedná o ekvivalentní instituce.⁵⁰

V České republice bylo dne 8. dubna 1998 přijato Vládní usnesení č. 236 *Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen*. Ve čtvrtém bodě „Vyrovnávání sociálního postavení žen a mužů pečujících o děti a potřebné členy rodiny“ se hovoří o tom, že skutečná rovnost šancí (možností) a příležitostí seberealizace obou „pohlaví“ je uskutečnitelná tehdy, když existují reálné záruky, že žádné pohlaví nebude při výkonu péče o děti a rodinu diskriminováno, resp. že příslušná opatření tlumící nepříznivé sociální dopady výkonu této péče nebudou určena výlučně ženám, aby se tak mohla zvýšit participace mužů na rodinných povinnostech a zodpovědnosti.⁵¹

Celá záležitost formálních (legislativních) úprav týkající se rovnosti obou „pohlaví“ v realitě naráží na „zažitost“ fungování sociálních stereotypů, podle nichž je žena tradičně nahlížena především jako matka a muž jako živitel rodiny. Toto stereotypní vnímání muže a ženy a jejich rolí (jak je doloženo ve druhé části této práce) neznevýhodňuje pouze ženy, a to zejména při vstupu a následném fungování na trhu práce, či šířeji při jejich pronikání do celé veřejné sféry, ale může znevýhodňovat i muže samé. Nároky na muže coby živitele rodiny mohou být v úplné rodině jak velké, tak naopak malé, v každém případě však mohou mít negativní dopad na fungování manželství či celé rodiny, jež se začíná více zviditelnovat, manifestovat v okamžiku rozpadu rodiny, resp. rozvodu manželství, kdy muž je pojímán jako méně kompetentní rodič než matka. Mužům bývá svěřeno dítě do výchovné péče v daleko menším počtu případů než matkám.⁵² Jak upozorňuje Gjuričová [1996b] „proti otcům, kteří chtějí pečovat o dítě, se spikla kultura, v níž žijeme. Znevýhodňování otců v rozvodové situaci nelze chápat izolovaně. Souvisí totiž s tím, co očekává naše kultura od mužů a žen v manželství, v rodině a ve společnosti. Souvisí s okruhem názorů na to, co znamená v naší běžné představě 'normální' otec, jak je v naší kultuře konstruován tento pojem.“ V běžném

⁵⁰ Agendu týkající se politiky rovných příležitostí koordinuje na základě Vládního usnesení č. 6 ze dne 7.1.1998 MPSV ČR, kde byla zřízena vnitroministerská a mezirezortní koordinační komise složená ze zástupců jednotlivých ministerstev. Podstatnou a nezastupitelnou roli při zvyšování veřejné informovanosti pokud jde o uplatňování principu rovnosti mužů a žen, hrají nevládní organizace a nadace. Komise by s nimi měla být v úzkém kontaktu.

⁵¹ Od 1. října 1995 do konce prvního čtvrtletí 1998 byl přiznán rodičovský příspěvek 457 228 ženám, ale jen 3 864 mužům.

⁵² Podle Jedličky [1995: 11] bylo v r. 1993 svěřeno dítě do výchovné péče mužům v 8,3 % případů, ženám v 89,3 % a jiné osobě ve 2,4 % případů. Podle autorů publikace *Právní postavení žen v České republice* bývá dítě otcům svěřeno zhruba v 6 % případů, což prý odpovídá světovému průměru [s. 21]. Podle klinické zkušenosti prof. Matějčka by bylo po rozvodu 15 % až 20 % dětí lépe u otce. Viz [*Otec-dítě-rodina* 94, č. 2: 2].

povědomí není otec spojován s adjektivem pečující, protože to není vžitá, zaběhaná norma. Pečující otec je spíše výjimkou než pravidlem.

V našem prostředí se udržuje a poměrně výrazně funguje stereotypní představa muže, který není schopen se postarat o sebe, natož o dítě. Muž bývá líčen a chápán jako ne dost spolehlivý, jako neschopný vést domácnost, jako ne příliš citlivý v péči o malé dítě apod. Muži bývají u soudu „testováni“, zda péči o dítě a domácnost zvládnou. Rozhodnutí soudů ohledně svěřeni dítěte či dětí do výchovné péče, kde většinu tvoří ženy, ve prospěch žen, vnímá část mužské veřejnosti jako komplot proti mužům⁵³, jako zaujatost jednotlivých soudkyň či soudců. Svou roli v rozhodování soudů však hrají právě stereotypy o mužích (a ženách), které jsou součástí kultury, jež je vytváří a udržuje.

V novele *Zákona o rodině* jsou rodiče - otec a matka - pojeti jako obecné a vzájemně zaměnitelné osoby. Tato úprava zákona skýtá v sobě větší možnost svěřeni dítěte do výchovné péče právě otci. Zda se tato možnost bude realizovat, zda se častěji než doposud promění ve skutečnost, na to nám odpoví čas.

V České republice existují organizace mužů hájících „otcovská práva“, resp. šířeji právo dítěte na oba rodiče v duchu *Úmluvy o právech dítěte*, podle níž mají oba rodiče společnou odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte.⁵⁴ Dítě, které žije odloučeně od jednoho nebo obou rodičů, má právo na udržování osobních vztahů a na pravidelný, přímý styk s oběma rodiči, s výjimkou případů, kdy je to proti zájmům dítěte. Zcela konkrétní opatření by měla umožnit rodičům sdílet odpovědnost na základě rovnosti, zajistit rovná práva obou rodičů na styk s dítětem, formálně zjednodušit postup k získání výživného na dítě, podporovat iniciativy vedoucí ke změnám doposud existujících a fungujících stereotypů vážících se k roli otce a matky a k podílu jejich odpovědnosti.

V rovině pracovních, resp. zaměstnavatelských organizací fungují, jak bylo zmíněno výše, „tradiční“ stereotypy, což mimo jiné prokázaly výsledky výzkumu „Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. Sociologický výzkum života i práce mužů a žen s vysokoškolským vzděláním v české společnosti“.⁵⁵ Sociologický výzkum, který by speciálně sledoval, jaké podmínky vytváří zaměstnavatel pro pracující rodiče, aby mohli pečovat o své děti, v 90. letech proveden nebyl. Pouze ve výzkumu „Pracující žena a rodina“⁵⁶ byla ženám položena otázka, jak reaguje zaměstnavatel, musí-li přerušit práci z rodinných důvodů. Každá šestá žena uvedla, že její zaměstnavatel má pro to velké pochopení, zhruba každá čtvrtá, že respektuje její právo v tomto ohledu, ale vadí mu to, zbytek (tj. 2,5 %) uvedlo, že jí neustále způsobuje potíže, vyhrožuje výpovědí. Protože byl tento problém

⁵³ Na toto téma viz např. 4. číslo časopisu *Otec - dítě - rodina: také o rodičích a dětech, nejen očima otců* z roku 1994 nebo č. 2 z roku následujícího.

⁵⁴ Jako např. *Unie otců a mužů, Sdružení pro dodržování práv dětí a rodičů v ČR*, byla zřízena speciální *nadace Otec, dítě, rodina* vydávající časopis stejného názvu, a to v l. 1993 - 1996, existují speciální poradny pro otce, např. *Poradna pro otce. První (psychologická) a další pomoc při rozvodu*, aj.

⁵⁵ Data z tohoto výzkumu jsou uvedena ve druhé, tj. analytické části této práce.

⁵⁶ Výzkum „Family-Friendly Policies and Women's Employment in the Czech Republic and Slovakia: Continuity or Change?“, který uvádím pod českým zkráceným pracovním názvem „Pracující žena a rodina“ byl v České republice proveden ve spolupráci IREX a Sociologického ústavu AV ČR v Praze na vzorku 620 zaměstnaných žen.

„testován“ pouze na ženách, chybí nám tolik potřebné srovnání s muži, abychom mohli porovnat, s jakou „vstřícností“ se setkávají na svém pracovišti, u svého zaměstnavatele oni. Přestože ženy ve valné většině hodnotí svého zaměstnavatele v tomto směru příznivě, nedomnívám se, že situace na našich pracovištích je tak bezproblémová, jak se jeví být podle právě uvedených čísel. Mnozí naši zaměstnavatelé na rozdíl od zahraničních kolegů totiž doposud nereflektují skutečnost, že individuální pracovní výkon (ať ženy či muže) je závislý i na „mimopracovních“ motivačních faktorech - konkrétně na rodinném zázemí, prostředí pracovníka a pracovnice. Zatímco je v obecném povědomí fakt, že pracovní problémy mohou negativně ovlivnit rodinné soužití (a potvrzují to i některé výzkumy), obvykle již nebývá uvažováno o situaci opačné - o tom, jak se rodinné problémy promítají do sféry placené práce. Podle studií některých zahraničních kolegů (blíže viz například [Hosemann, Burian])⁵⁷ mohou mít právě rodinné problémy velice negativní dopad ve sféře zaměstnání. Pracovní výkon daného jedince může kolísat nebo se dokonce trvale snižovat a z důvodu rodinných problémů může dojít až ke ztrátě zaměstnání.

I když v mnoha směrech jsou vytvořeny formální předpoklady pro rovnost muže a ženy v rodině, v realitě se je ale nedaří vždy a zcela uskutečnit. Cesta od formální rovnosti k rovnosti faktické, a to nejen ve sféře rodiny, je zdlouhavá a naráží na řadu bariér a omezení vnější (formální, institucionální) i vnitřní (psychologické) povahy.

⁵⁷ Viz [Sborník.překladů...II. 1993].

II. Č Á S T
(analýza dat)

2. MUŽI A ŽENY V KLASICKÉM SOCIOLOGICKÉM VÝZKUMU

Tato část práce je založena na analýze primárních dat z následujících čtyř reprezentativních sociologických výzkumů, které můžeme rozdělit do dvou skupin, a to podle velikosti a složení cílového souboru, z něhož byl proveden výběr zkoumaného vzorku:

a) Cílovým výzkumným souborem byla celá dospělá populace naší republiky:

Výzkum „*Rodina 1994. Sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny*“ (zkráceně „Rodina 94“) proběhl v rámci dlouhodobého výzkumného programu ISSP a v České republice a byl realizován v září 1994 na reprezentativním náhodně vybraném vzorku dospělé populace (1024 respondentů). Koordinátorem výzkumu byl Sociologický ústav AV ČR v Praze.

Výzkum „*Rodina 1996*“ představuje reprezentativní výzkum 1469 mužů a žen vybraných z dospělé populace České republiky kvótním výběrem dle znaků pohlaví, věku, vzdělání a regionu, který byl proveden v SoÚ AV ČR za spolupráce nadace Hestia a Střediska empirických výzkumů.

b) Cílovým souborem byla jen ekonomicky aktivní populace:

Výzkum „*Ženy a muži na trhu práce. Sociologický výzkum pracovních vztahů a postojů zaměstnaných žen a mužů*“ (zkráceně „Trh 95“) byl proveden v SoÚ na podzim 1995 na reprezentativním vzorku 987 respondentů vybraných kvótním výběrem (dle pohlaví, věku, vzdělání a regionu) z ekonomicky aktivní populace.

Výzkum „*Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. Sociologický výzkum života i práce mužů a žen s vysokoškolským vzděláním v české společnosti*“ (zkráceně „VŠ 98“) byl realizován v SoÚ na podzim 1998 na reprezentativním vzorku 1908 ekonomicky aktivních mužů a žen s vysokoškolským vzděláním dle věku, struktury vysokoškolského vzdělání a typu místa bydliště.

Některé otázky týkající se současné reálné situace či reálného fungování vlastně založené rodiny dotázané ženy či dotázaného muže byly ve výzkumech „Rodina 94“, „Trh 95“ a „VŠ 98“ položeny pouze těm, kteří žijí s manželem, manželkou nebo partnerem, partnerkou ve společné domácnosti. Vzniklé „zúžení“ základního souboru je proto vždy zmíněno.

Postojové otázky v jednotlivých výzkumech byly pokládány všem dotázaným, proto je provedena jejich analýza podle znaku rodinného stavu dotázané osoby, která je však zmiňována pouze v případě, že zjištěné rozdíly podle tohoto znaku jsou statisticky významné.

V práci byly použity i sekundární údaje z některých výzkumů, například z výzkumů IVVM (výjimečně převzatých z denního tisku). Byla použita i relevantní statistická data ze šetření Českého statistického úřadu a údaje poskytnuté Ministerstvem práce a sociálních věcí.

2.1. RODINA A/NEBO PRÁCE?

Vztah rodiny a práce či práce a rodiny představuje velmi důležitý, můžeme dokonce tvrdit, že „uzlový“ bod v životě nejen většiny českých žen, ale i nemalé části mužů.

Rodinné a pracovní závazky⁵⁸

Porovnáme-li data z jednotlivých výzkumů týkající se orientace dotázaných mužů a žen na rodinu či na práci, pak zjišťujeme, že podíl těch, kteří kladou větší důraz na rodinu než na práci (viz vždy součet prvních dvou variant, tj. varianty „přednost rodině“ a „spíše rodině“) nevykazuje přes nestejnost dotázaných vzorků velké rozdíly.⁵⁹

U mužů se tento podíl pohybuje v rozmezí 39 - 46 % a u žen v rozpětí 63 - 70 % vyjma posledního výzkumu, který byl zaměřen pouze na vysokoškolskou populaci. V tomto případě je podíl mužů a žen orientujících se na rodinu nejnižší, u mužů o 10% i více procent (činí jen necelých 30 %) a u žen o 13% až 20 % (činí necelých 50 %). Zato podíl mužů a žen, kteří zvolili variantu, že se věnují rodině i práci stejně nebo že dávají přednost práci před rodinou, je v tomto výzkumu nejvíce. U výzkumů, které byly zaměřeny pouze na populaci ekonomicky aktivní (viz „Trh 95“ a „VŠ 98“), je procento těch, kteří dávají výhradní přednost práci nejnižší, neboť otázka byla položena pouze těm, kteří žili s manželem, manželkou nebo partnerem, partnerkou ve společné domácnosti.

Tabulka 1.1. Rodinné a pracovní závazky (v %)

Varianta/ Pohlaví	Přednost rodině	Spíše rodině	Stejně rodině	Spíše práci	Přednost práci	Řádky celkem
Muži	11,0	28,4	31,4	18,8	10,4	49,1
Ženy	28,9	40,0	22,6	5,3	3,1	50,9
Sloupce celkem	20,1	34,3	27,0	11,9	6,7	100,0

N - 998

Pramen: Rodina 1994. Sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR.

⁵⁸ Otázka: „Zhodnoťte, prosím, své rodinné a pracovní závazky a uvažte, kterým dáváte přednost nebo zda jsou pro Vás rovnocenné?“ Varianty odpovědí: 1 - Dávám přednost rodině; 2 - Věnuji se rodině i práci, ale spíše dávám přednost rodině; 3 - Věnuji se stejně rodině i práci; 4 - Věnuji se rodině i práci, ale spíše dávám přednost práci; 5 - Dávám přednost práci.

⁵⁹ U výzkumů „Trh 95“ a „VŠ 98“ byla otázka položena pouze těm, kteří v době výzkumu žili s manželem, manželkou nebo partnerem, partnerkou ve společné domácnosti, v jedné rodině.

Tabulka 1.2. Rodinné a pracovní závazky (v %)

Varianta/ Pohlaví	Přednost rodině	Spíše rodině	Stejně rodině	Spíše práci	Přednost práci	Řádky celkem
Muži	13,5	32,1	28,6	16,4	9,4	47,5
Ženy	28,8	41,4	20,6	4,7	4,4	52,5
Sloupce celkem	21,6	37,0	24,4	10,3	6,8	100,0

N - 1414

Pramen: Rodina 1996. Praha, SoÚ AV ČR.

Tabulka 1.3. Rodinné a pracovní závazky (v %)

Varianta/ Pohlaví	Přednost rodině	Spíše rodině	Stejně rodině	Spíše práci	Přednost práci	Řádky celkem
Muži	7,0	33,9	38,0	18,6	2,4	49,1
Ženy	16,6	46,7	29,2	6,3	1,2	50,9
Sloupce celkem	11,9	40,4	33,5	12,4	1,8	100,0

N - 841

Pramen: Ženy a muži na trhu práce. Sociologický výzkum pracovních vztahů a postojů zaměstnaných žen a mužů. Číselník. 1995. Praha, SoÚ AV ČR.

Tabulka 1.4. Rodinné a pracovní závazky (v %)

Varianta/ Pohlaví	Přednost rodině	Spíše rodině	Stejně rodině	Spíše práci	Přednost práci	Řádky celkem
Muži	5,2	24,1	37,3	31,0	2,4	51,6
Ženy	8,9	38,6	38,6	12,9	1,1	48,4
Sloupce celkem	7,0	31,1	37,9	22,2	1,7	100,0

N - 1553

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. Sociologický výzkum života i práce mužů a žen s vysokoškolským vzděláním v české společnosti. Základní data z výzkumu. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

Na základě analýzy dat této otázky podle znaku rodinný stav jsme ve výzkumu „Rodina 94“ dospěli ke zjištění, že rodině dávají přednost před prací nejvíce muži a ženy ovdovělí (přes 70 % z nich), pak rozvedení a rozvedené spolu se ženatými a vdanými (okolo 60 %), nejméně pak svobodní a svobodné (necelých 30 %), kteří se naopak nejvíce ze všech orientují na práci (v téměř 40 % případů), následují rozvedení (zhruba 1/4 z nich), pak ženatí a vdané (necelých 13 %) a nakonec ovdovělí či ovdovělé (necelých 12 %). Ve výzkumu „Trh 95“ se prokázalo, že rozvedení, rozvedené spolu se ženatými a vdanými se na rodinu orientují nejvíce (ve více než 53 % případů), za nimi následují žijící s partnerem či partnerkou v nesezdaném soužití (více než 51 %).

Vzhledem k tomu, že znak rodinný stav byl ve výzkumu „Rodina 96“ kategorizován jinak, „základní skupina“ se rozdělila podle toho, zda dotázaný nebo dotázaná žili sami anebo s druhem (partnerem) či družkou (partnerkou), v případě žijících v manželství se sledovalo, zda se jednalo o první sňatek dotázané osoby anebo sňatek opakovaný. Statistická závislost však byla prokázána i v tomto případě. Ti, co žili sami, ať již se jednalo o svobodné nebo rozvedené, se na práci zaměřovali vždy více a naopak na rodinu méně než ti z nich, kteří žili s partnerem, partnerkou. Výjimku tvořili ovdovělí a ovdovělé, kde závislost byla opačná. Ti, kteří byli sami, se více orientovali na rodinu než muži a ženy žijící s partnerkou či partnerem. V případě ženatých a vdaných nebyli velké rozdíly v orientaci na rodinu podle toho, zda se jednalo o jejich první či další sňatek. Pokud však jednalo o orientaci na práci, pak opakovaně ženatí a vdané se na nich soustředují více než prvně ženatí a vdané.

Jestliže byla v jednotlivých výzkumech prokázána statistická souvislost podle věku, pak se statisticky prokázalo, že čím jsou ženy a muži mladší, tím více se orientují na rodinu, což souvisí s jejich životním a rodinným cyklem. V období, kdy zakládají rodinu a mají malé děti, tj. stále ještě převážně do 30 let věku, se více zaměřují na rodinu než ve věku pozdějším, nejméně pak kladou důraz na rodinu na sklonku své pracovní dráhy, tj. ve věku 45 až 60 let.

Zvládání pracovních a rodinných povinností⁶⁰

Muži a ženy se od sebe výrazně neodlišují, pokud jde o zvládání rodinných a pracovních povinností. Obě pohlaví zhruba shodně tvrdí, že zvládají jak práci, tak rodinu. Pokud zvládají pouze jednu ze sfér, pak je to práce, pracovní povinnosti spíše než povinnosti vážící se k rodině. Percentuálně zhruba stejně jsou muži a ženy zastoupeni i u variant „obojí zvládám napůl“ a „mám všude problémy“.

Tabulka 1.5. Zvládání pracovních a rodinných povinností⁶¹ (v %)

Varianta/ Pohlaví	Zvládám obojí	Zvládám práci	Zvládám rodinu	Obojí napůl	Problémy všude	Řádky celkem
Muži	62,6	21,6	0,7	13,6	1,5	49,1
Ženy	63,2	15,0	2,3	17,1	2,3	50,9
Sloupce celkem	62,9	18,2	1,5	15,4	1,9	100,0

N - 839

Pramen: Ženy a muži na trhu práce. 1995. Praha, SoÚ AV ČR.

⁶⁰ Otázka: „Jak zvládáte pracovní a rodinné povinnosti?“ Varianty odpovědí: 1 - Obojí zvládám bez větších problémů; 2 - Dobře zvládám pracovní povinnosti, ale šidím rodinu; 3 - Dobře zvládám rodinnou zátěž, ale šidím práci; 4 - Zvládám obojí tak napůl; 5 - Mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout.

⁶¹ Otázky, jejichž výsledky jsou uvedené v tabulkách 1.5. až 1.10., byly položeny pouze těm, kteří žijí s partnerem, partnerkou, manželem, manželkou ve společné domácnosti, v jedné rodině.

Tabulka 1.6. Zvládání pracovních a rodinných povinností (v %)

Varianta/ Pohlaví	Zvládám obojí	Zvládám spíše práci	Zvládám spíše rodinu	Obojí napůl	Problémy všude	Řádky celkem
Muži	55,4	29,5	1,3	12,6	1,3	51,5
Ženy	62,8	17,4	1,6	17,2	1,1	48,5
Sloupce celkem	59,0	23,6	1,4	14,8	1,2	100,0

N - 1552

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

Kombinaci práce a rodiny zvládají podle výsledků výzkumů „Trh 95“ a „VŠ 98“ více lidé, kteří jsou vdaní a ženatí nebo žijí s partnerem, partnerkou, méně pak vdovci a vdovy a rozvedení s rozvedenými. Z toho vyplývá, že úplná rodina nepředstavuje zásadní překážku výkonu povolání. Naopak v úplné rodině s oběma rodiči se daří lépe zvládat pracovní a rodinné povinnosti než v rodinách neúplných s rozvedeným či ovdovělým rodičem. Otázkou však zůstává za jakou cenu. Zda je to za cenu toho, že se žena zcela či „jen“ částečně „obětuje“ pro rodinu na úkor svého povolání anebo zda dojde mezi partnery k dohodě o podílu na rodinných povinnostech tak, aby existovala relativně stejná možnost věnovat se povolání i rodině, resp. aby u této možnosti neexistovala mezi mužem a ženou výrazná disproporce anebo aby jim tak nebyla vnímána.

Postoj partnera nebo partnerky k práci toho „druhého“

Při zvládání pracovních a rodinných povinností je důležité, jaký postoj k tomu uvnitř rodiny zaujímá „druhý“ partner. Většinou se předpokládá, že kombinace práce a rodiny je v první řadě záležitostí ženy. Nicméně pro fungování rodiny je důležité, ba často nezbytné, aby oba partneři spolupracovali a aby byli schopni vzájemné podpory. Zájem partnera či partnerky o práci svého protějšku, míra pochopení a míra pomoci ze strany toho druhého při zvládání kombinace práce a rodiny spolu s faktickou podobou, formou této pomoci mohou být chápány jako „indikátory“ této spolupráce - jako její předpoklad (zájem a pochopení) a výsledek (míra a forma pomoci).

Tabulka 1.7. Záleží Vaší partnerce/Vašemu partnerovi na Vaší práci?⁶² (v %)

Varianta/ Pohlaví	Velmi záleží	Zájem čas od času	Nezájem, ale nevadí	Nezájem, ale výhrady	Řádky celkem
Muži	37,2	49,9	12,2	0,7	49,9
Ženy	23,5	55,0	18,8	2,7	50,1
Sloupce celkem	30,4	52,4	15,5	1,7	100,0

N - 807

Pramen: Ženy a muži na trhu práce. 1995. Praha, SoÚ AV ČR.

Tabulka 1.8. Záleží Vaší partnerce/Vašemu partnerovi na Vaší práci?⁶³ (v %)

Varianta/ Pohlaví	Velmi záleží	Zájem čas od času	Zájem s výhradami	Nezájem, ale nevadí	Nezájem, ale výhrady	Řádky celkem
Muži	28,6	45,3	17,1	7,5	1,5	51,7
Ženy	23,1	48,5	15,6	11,3	1,6	48,3
Sloupce celkem	25,9	46,8	16,3	9,3	1,6	100,0

N -1542

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

V otázce zájmu o práci toho druhého reflektují muži z obou výzkumů větší zájem ze strany jejich partnerek, než je tomu naopak. Ženy tedy mají větší zájem o práci svých mužů než muži o práci svých žen. Vyšší míra zájmu o práci žen ze strany jejich mužů je nepřímo úměrná věku dotázané ženy. Nejmladší ženy do 29 let se setkávají s vyšší mírou zájmu o svou práci než ženy starší. U mužů tato souvislost potvrzena nebyla. Ženatí a vdané spolu s těmi, kteří žijí v nesezdaném soužití mívají o práci svého protějšku větší zájem než rozvedení. Potvrdila to data ve výzkumu „Trh 95“ a „VŠ 98“.

Vliv práce na rodinu a rodiny na práci

Do jaké míry ovlivňuje práce život rodiny? A naopak, jak se rodinné důvody a ohledy na rodinu promítají do pracovní sféry mužů a žen?

Pokud je zaznamenán nějaký vliv práce dotázaného muže nebo dotázané ženy na rodinný život, pak je to spíše vliv kladný než záporný. Ve většině případů však jak muži, tak ženy uvádějí, že práce nemá na život jejich rodiny žádný vliv.

⁶²Varianty odpovědí: 1 - Velmi mu/jí na ní záleží; 2 - Zájem projeví jen čas od času, ale myslím, že ví, jak se mi v práci dař; 3 - Nezájímá se o mou práci, ale nemluví mi do ničeho; 4 - O mou práci se nezajímá a projevuje výhrady, že vůbec pracuji.

⁶³ Varianty odpovědí na tutéž otázku nebyly zcela shodné, neboť v tomto výzkumu byla navíc zařazena varianta „středová“. Nabízené odpovědi zněly: 1 - Velmi mu/jí na ní záleží; 2 - Zájem projeví jen čas od času, ale myslím, že ví, jak se mi v práci daří; 3 - O mou práci se zajímá a projevuje výhrady; 4 - Nezájímá se o mou práci, ale nemluví mi do ničeho; 5 - O mou práci se nezajímá a projevuje výhrady, že vůbec pracuji.

Tabulka 1.9. Vliv práce dotázané/ho na rodinný život⁶⁴ (v %)

Varianta/ Pohlaví	Kladný vliv	Žádný vliv	Záporný vliv	Řádky celkem
Muž	30,8	58,0	11,2	49,2
Žena	30,0	62,7	7,3	50,8
Sloupce celkem	30,4	60,4	9,2	100,0

N - 838

Pramen: Ženy a muži na trhu práce. 1995. Praha, SoÚ AV ČR.

Tabulka 1.10. Vliv práce dotázané/ho na rodinný život (v %)

Varianta/ Pohlaví	Kladný vliv	Žádný vliv	Záporný vliv	Řádky celkem
Muž	28,6	61,1	10,3	51,6
Žena	36,7	55,6	7,6	48,4
Sloupce celkem	32,6	58,4	9,0	100,0

N - 1542

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha. SoÚ AV ČR.

Naproti tomu, když byla testována otázka, zda rodina často trpí tím, že se muži příliš zaměřují na svou práci, překvapivě s tímto výrokem souhlasila skoro polovina mužů a více než 65 % žen. Nejčastěji s tímto výrokem souhlasili rozvedení a rozvedené (přes 72 %), následovali ovdovělí (kolem 60 %), svobodní a svobodné (k 59 %) a nakonec to byli ženatí a vdané (58 %). Očekávání ve většině rodin je takové, že práce, pracovní vytížení muže by nemělo do rodinného života intervenovat negativně. Z rozložení odpovědí podle rodinného stavu dotázané osoby vyplývá, že nejvíce negativně vnímají dopad příliš velkého pracovního vytížení muže na rodinu rozvedení a rozvedené. Může to být způsobeno tím, že v jejich rodinách se skutečně nepodařilo partnerům danou situaci uspokojivě zvládnout, že pracovní vytížený muž „zanedbával“ rodinu bez adekvátní kompenzace a že žena se na takovou situaci nedokázala adaptovat, byla pro ni nepřijatelná.

⁶⁴ Otázka: „Zamyslete se nad Vaším zaměstnáním (Vaší prací, podnikáním apod.) a pokuste se odhadnout, jak celkově působí na život Vaší rodiny, tj. na její podobu, spokojenost a vztahy mezi jejími členy.“ Varianty odpovědí: 1 - Mé zaměstnání lze velmi dobře skloubit s rodinným životem, takže se dá říct, že kladně ovlivňuje rodinný život; 2 - Mé zaměstnání na vztahy v rodině nemá žádný vliv; 3 - Mé zaměstnání velmi komplikuje život v rodině a způsobuje v tomto ohledu potíže mně i rodině.

Tabulka 1.11. Rodina často trpí tím, že se muži příliš zaměřují na svou práci (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	14,5	38,2	25,2	17,9	4,2	49,5
Ženy	25,4	40,4	19,7	10,6	3,9	50,5
Sloupce celkem	20,0	39,3	22,4	14,2	4,1	100,0

N - 1005

Pramen: Rodina 1994. Praha, SoÚ AV ČR.

Kolik hodin týdně muži a ženy pracují a projevují se v tomto směru výrazné genderové rozdíly?**Tabulka 1.12. Průměrný počet hodin strávených týdně v práci⁶⁵ (v hod.)**

Pohlaví/Výzkum	Rodina 94	Trh 95	Rodina 96	VŠ 98
Muži	48,2	54,6	47,7	51,2
Ženy	41,8	47,5	41,4	44,2
Rozdíl	6,4	7,1	6,3	7,0

Odhlédneme-li od rozdílů v průměrech zjištěných mezi jednotlivými výzkumy a budeme-li porovnávat jen rozdíly v průměrech mezi muži a ženy v rámci jednoho výzkumu, pak vidíme, že muži tráví ve své práci vždy více hodin než ženy. Rozdíl mezi těmito průměry je však poměrně „stálý“, pohybuje se v rozmezí zhruba 6 až 7 hodin.

Vysokoškolská populace rodina a práce

Protože vysokoškolská populace tvoří skupinu, která se na práci orientuje nejvíce v porovnání se zbývajícími vzdělanostními skupinami, byly ve výzkumu „Muži a ženy s vysokoškolským diplomem“ zjišťovány další skutečnosti vážící ke kombinaci práce a rodiny.

Zajímalo nás, do jaké míry intervenuje práce do rodinného života vysokoškoláků a vysokoškolaček. Protože jejich práce je mnohdy takového charakteru, že může být dělána i doma, zajímalo nás, kdo si „nosí práci domů“, zda spíše muži nebo ženy.

⁶⁵ Výzkumy byly dělány na různých vzorcích. Ty, které byly dělány na vzorcích shodných „Rodina 94“ a „Rodina 96“, vykazují vzájemně menší rozdíly, než jaké jsou rozdíly v porovnání s ostatními výzkumy.

Tabulka 1.13. Nosím si práci domů⁶⁶

Varianta/ Pohlaví	Ano, pravidelně	Ano, občas	Zcela výjimečně	Nikdy	Řádky celkem
Muži	22,2	35,2	28,5	14,1	50,4
Ženy	28,3	35,3	24,0	12,4	49,6
Sloupce celkem	25,2	35,3	26,3	13,2	100,0

N - 1906

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

Z výsledků uvedených v tabulce vyplývá, že práci si nosí častěji domů ženy. Muži, kteří v průměru pracují déle než ženy, zvládají své pracovní povinnosti mimo domov - tedy „v práci“. I když se i vysokoškolačkám daří vcelku kloubit rodinné a pracovní závazky (srv. tabulku 1.5. a 1.6.), děje se tak zřejmě často za cenu „práce doma“. Skutečnost, že mohou pracovat i doma, jim právě ono relativně přijatelné skloubení rodiny a práce umožňuje.

S jakým pochopením se setkávají ženy vysokoškolačky ze strany svého partnera při zvládání pracovní a rodinné zátěže? Řeší tento problém společně se svým partnerem nebo zcela samy?

Tabulka 1.14. Postoj manžela/partnera k řešení pracovní a rodinné zátěže ženy z pohledu ženy (v %)

Varianta/Pohlaví	Má velké pochopení	Má pochopení	Pokládá to za mou záležitost
ženy	49,0	25,7	25,3

N (ženy) - 743

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

Přestože téměř polovina žen si myslí, že jejich partner má pro ně velké pochopení, každá čtvrtá žena udává, že jejich partner je v tomto směru „laxní“, neboť to pokládá za její záležitost. S největším pochopením se setkávají ženy žijící s partnerem (přes 80 % z nich), pak vdané vysokoškolačky (přes 75 %). To deklarují jak ženy samy, tak jejich mužské protějšky.

⁶⁶ Otázka: „Stává se Vám, že si nosíte práci domů?“

Tabulka 1.15. Postoj manžela/partnera k řešení pracovní a rodinné zátěže ženy z pohledu muže (v %)

Varianta/Pohlaví	Mám velké pochopení	Mám pochopení	Pokládám to za její záležitost
Muži	65,5	26,6	7,9

N (muži) - 785

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

Muži však vidí tento problém přeci jen trochu jinak, vnímají se vůči ženám jako více vstřícní a empatičtí. S největší mírou pochopení se setkávají ženy z nejmladší věkové kategorie (tj. do 29 let věku). Je to pravděpodobně dáno tím, že se nacházejí v té fázi rodinného cyklu, kdy zakládají rodinu, resp. mají malé děti. Tato situace je muži nejspíše vnímána jako situace vyžadující zájem, pochopení či pomoc z jejich strany. Jak děti rostou, zájem mužů o rodinné (i pracovní) povinnosti jejich žen klesá. Další možné vysvětlení souvisí s mezigeneračním posunem, se změnou postojů, názorů a chování mladší generace v porovnání s generacemi staršími. Mladší muži jsou nespíš více vstřícní, ochotní pomoci svým partnerkám než předchozí generace mužů.

A jak je to s vlivem opačným, s vlivem rodiny na práci u vysokoškolské populace? Vliv rodiny na práci byl ověřován několika dotazy, které jsou pod zkrácenými hesly uvedeny v tabulce 1.16.

Tabulka 1.16. Vliv rodinných důvodů na práci dotázané osoby (průměry variant za muže a ženy)⁶⁷

Varianta/ Pohlaví	Muži	Ženy
A. Práce na zkrácený úvazek	1,95	1,71
B. Práce na směny	1,89	1,93
C. Klouzavá pracovní doba	1,78	1,78
D. Změna zaměstnání	1,76	1,79
E. Změna profese	1,84	1,88
F. Stěhování	1,74	1,78
G. Nevyužití zajímavé pracovní nabídky	1,71	1,72
H. Nevyužití nabídky na pracovní postup	1,88	1,83
I. Ošizení práce	1,78	1,77

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

Zatímco ženy vysokoškolačky z rodinných důvodů nejčastěji pracovaly na zkrácený úvazek, nevyužily zajímavé pracovní nabídky či ošidili svou práci, muži vysokoškolačtí z těchto důvodů nevyužili zajímavé pracovní nabídky, stěhovali se či měnili zaměstnání. Jejich pracovní dráha je rodinnými důvody rovněž významně ovlivněna. Na základě získaných dat nemůžeme tvrdit, že u žen s vysokoškolským vzděláním působí rodinné důvody jednoznačně

⁶⁷ Průměry za varianty 1 - „Ano“; 2 - „Ne“ byly spočítány po vyloučení odpovědí svobodných mužů a žen.

jako inhibiční faktor zpomalující jejich odborný růst, pracovní kariéru a u mužů naopak jako stimulant vedoucí k vyššímu pracovnímu zapojení, vyšší pracovní aktivitě. Rodinné důvody intervenují do pracovní dráhy, do kariéry jak žen, tak mužů s vysokoškolským vzděláním, kteří mají rodinu, byť ne zcela shodně. Největší rozdíl byl zaznamenán v případě varianty práce na zkrácený úvazek, která se u žen umístila na prvním místě, kdežto u mužů na místě posledním a u změny zaměstnání. Ta byla u mužů na místě třetím, u žen pak na šestém.

Dalším rodinným důvodem, který silně ovlivňuje pracovní dráhu a kariéru ženy je mateřská a na ni navazující rodičovská dovolená. Podívejme se teď podrobněji, jak tento důvod intervenuje do pracovní dráhy žen s vysokoškolským vzděláním.

Zatímco žádný z dotázaných mužů nebyl doma s dítětem či dětmi (na tzv. „rodičovské“ dovolené⁶⁸), ze 706 vysokoškolaček (z celkového počtu 947 dotázaných žen s vysokoškolským vzděláním) byla doma:

- 1/8 žen 1 rok
- 1/5 žen 2 roky
- více než 1/5 žen 3 roky
- zhruba 1/6 žen 4 roky
- 1/8 žen 5 let
- zhruba 1/6 žen 6 a více let.

Zhruba jedna polovina vysokoškolaček byla doma s dětmi více než 3 roky. Uvážíme-li skutečnost, že ženy vysokoškolačky tvoří v rámci ženské populace jakýsi „předvoj“, jsou nejvíce ambiciózní a nejvíce ze všech vzdělanostních skupin žen orientované na práci a kariéru, pak můžeme předpokládat, že ženy s nižším stupněm vzdělání byly doma s dětmi s největší pravděpodobností ještě déle.

Přerýv v pracovní dráze je jedním z podstatných důvodů, proč vysokoškolačky nepovyšují tak často, jako muži. Z 844 žen odpovědělo 451, že nikdy nepovyšily, z 887 mužů to uvedlo jen 267. Z odpovědí na dotaz, kolikrát dotázaný muž či žena povýšili během své pracovní dráhy, vyplývá, že nikdy nepovyšilo necelých 30 % mužů, ale více než 50 % žen. Pouze jednou povýšil zhruba každý čtvrtý muž a každá pátá žena, více než třikrát povýšil téměř každý šestý muž, ale jen zhruba každá dvacátá žena.

⁶⁸ Na tomto místě ale musíme podotknout, že ustanovení týkající se rodičovské dovolené, která umožňují všem otcům bez omezení se starat o své dítě po skončení řádné mateřské dovolené (trvajících v současné době 26 týdnů) až do třetího, případně do čtvrtého roku věku dítěte, vstoupila v platnost až 1. října 1990. Tato ustanovení zrovnoprávnila v péči o dítě oba rodiče.

Tabulka 1.17. Kolikrát jste během své pracovní kariéry povýšil/a? (v %)

Varianta/ Pohlaví	Nikdy	Jednou	Dvakrát	Třikrát	Vícekrát	Řádky celkem
Muži	28,8	27,3	14,6	11,5	17,8	51,2
Ženy	52,7	21,3	13,5	7,1	5,4	48,8
Sloupce celkem	40,4	24,4	14,0	9,4	11,8	100,0

N - 1810

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

V tomto kontextu nás asi nepřekvapí, že pracovní kariéra, resp. pracovní vzestup má pro muže a ženy, kteří založili vlastní rodinu, jinou důležitost (viz následující tabulka).

Tabulka 1.18. Důležitost pracovní kariéry, pracovního vzestupu⁶⁹ (v%)

Varianta/ Pohlaví	Kariéra je vším	Kariéra se kloubí s rodinou	Kariéra s jinými zájmy	Kariéra s rodinou i s ostatními zájmy	O kariéru se vůbec nezajímá	Řádky celkem
Muži	14,4	40,0	9,3	26,5	9,8	49,9
Ženy	7,2	45,8	5,5	30,0	11,5	50,1
Sloupce celkem	10,8	42,9	7,5	28,2	10,6	100,0

N - 1657

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

Na prvním místě se jak u mužů, tak u žen umístila shodně varianta, „zvažuji své kariérové plány vzhledem k rodině, respektuji zájmy a potřeby mých blízkých“ a na druhém pak varianta „chci stačit kariéru, rodinu i své ostatní zájmy, snažím se skloubit vše, jak to jde“. V pořadí dalších variant se však již genderové rozdíly projeví. Zatímco se na třetím místě u mužů umístila možnost, „chci vždy ve své kariéře dosáhnout všeho, co jen půjde a počítám s tím, že musím leccos obětovat“ (14,4 %), ženy „kariéra nezajímá“ (11,5 %), která u mužů obsadila čtvrtou příčku (9,8 %). U žen na čtvrtém místě byla varianta, „chci vždy ve své kariéře dosáhnout všeho, co jen půjde a počítám s tím, že musím leccos obětovat“ (7,2 %). Na posledním místě muži volí variantu, „zvažuji své kariérové plány vzhledem ke svým jiným plánům“ (9,3 %), stejně tak jako ženy (5,5 %). Z odpovědí ženatých, rozvedených nebo ovdovělých mužů s vysokoškolským vzděláním nevyplývá, že by se na kariéru orientovali výrazně více než jejich ženské protějšky. Z hlediska rodinného stavu je jak pro ženy, tak pro muže, kteří založili vlastní rodinu, podstatné, že uvažují o své kariéře v největším procentu případů s ohledem na rodinu.

⁶⁹ Varianty odpovědí na dotaz - „Jak je pro Vás důležitá kariéra, respektive kariérový vzestup?“ - zněly: 1 - Chci vždy ve své kariéře dosáhnout všeho, co jen půjde a počítám s tím, že musím leccos obětovat; 2 - Zvažuji své kariérové plány vzhledem k rodině, respektuji zájmy a potřeby mých blízkých; 3 - Zvažuji své kariérové plány vzhledem ke svým jiným zájmům; 4 - Chci stačit kariéru, rodinu i své ostatní zájmy, snažím se skloubit vše, jak to jde; 5 - Kariéra mne nezajímá.

Shrnutí

Muži se na rodinu více než na práci orientují méně často v porovnání se ženami - přibližně každý čtvrtý z deseti, z vysokoškoláků jen asi každý třetí z deseti. Muži se naopak častěji než ženy zaměřují na svou práci. Orientace žen na rodinu a mužů na práci je dána tradicí, která je doposud v naší populaci poměrně silně zakořeněná a akceptovaná. „Při životě“ je udržována mimo jiné i nerovnostmi v oblasti placené práce, které se však zpětně promítají do sféry rodiny a genderové nerovnosti v ní tak jen posilují. Jde o jakýsi pohyb v kruhu, který není jednoduché přetrnout.

Podle odpovědí dotázaných v uvedených výzkumech práce nemá na rodinu zpravidla vůbec žádný vliv, její negativní dopad je jimi udáván jen zhruba v 1/10 případech - muži jej uvádějí o něco častěji než ženy. Přestože se na jedné straně očekává, že se pracovní budou více angažovat muži, je jejich příliš velká angažovanost v této sféře považována oběma genderovými skupinami za nežádoucí (ženami o něco více než muži).

Vysokoškolská populace je orientována na práci výrazněji v porovnání se zbývajícími vzdělanostními skupinami i s populací jakožto celkem. Přesto se však největší díl mužů a žen s nejvyšším stupněm vzděláním zaměřuje na rodinu stejně nebo dokonce více než na svou práci. Vysokoškolačky častěji než muži pracují doma, resp. „nosí si práci domů“. Zatímco muži vysokoškoláci se mohou své placené práci plně věnovat mimo domov, ženy musejí být schopné pracovat i doma, práce se jim prolíná s rodinou v daleko větší míře než jejich mužským kolegům. Rodinné důvody sice neintervenují do pracovní oblasti mužů vysokoškoláků a jejich ženských protějšků zcela shodně, ale rozdíly mezi genderovými skupinami nejsou nikterak výrazné (vyjma práce na zkrácený úvazek).

Poslední otázkou, která se vynořuje v kontextu analyzovaných problémů, je skutečnost, že ženy i muži nejčastěji uvádějí, že obojí, rodinné i pracovní povinnosti, zvládají úspěšně. Jak to, že se v tomto směru neuplatňují genderové rozdíly? Orientace žen na rodinu a mužů na práci představuje v moderní společnosti orientaci „tradiční“. S ní pak souvisí, že za zvládnutí chodu rodiny, rodinných povinností a závazků je zodpovědná v první řadě (či dokonce výhradně) žena. Muž se má v této optice věnovat především své placené práci (zaměstnání nebo podnikání), své kariéře. Od žen se úspěšné zvládnutí rodinných a pracovních povinností a závazků očekává a ony se naučily tomuto očekávání dostát. Naše ženy, které pracují minimálně již po čtyři generace, jsou schopné zvládat zátěž pramenící z kombinace sféry rodiny a práce, i když se tak mnohdy děje za cenu ústupků v oblasti placené práce. Jejich pracovní dráha či kariéra je méně kontinuální v porovnání s muži, ženy mívají nižší ambice než jejich protějšky, jsou méně orientované na kariéru, berou větší ohledy na zájmy a potřeby rodiny apod., jak je doloženo daty výše. Celkově nižší pracovní aspirace žen s jejich silnou orientací na rodinu v porovnání s muži zeslabují (až neutralizují) napětí či dokonce konflikt plynoucí z mnohdy těžce slučitelných požadavků vážících se k rolím zastávaným v rodině a práci. Ženy k problému práce a rodiny zaujímají obvykle velice racionální, pragmatický postoj. Jsou si vědomy a mnohdy předjímají, že pokud by toto napětí nebo konflikt „nezvládly“, pak by jejich rodina nejspíš přestala fungovat a posléze by se mohla rozpadnout.

Na muže nebývají kladeny tak vysoké nároky, pokud jde o rodinné povinnosti a jejich „sladění“ s prací. Muži si nepřipouštějí stejnou míru zodpovědnosti za zabezpečení každodenního chodu rodiny jako ženy. Tato zodpovědnost od nich nebývá zpravidla vyžadována, natož aby na ně byla přenášena, když tak ve zcela výjimečných situacích.

V očích mužů jsou ženy těmi, které by měly být schopny kombinaci práce a rodiny zvládnout. Pokud toho nejsou schopny dostát, je to nahlíženo převážně jako jejich chyba, jejich problém či jejich neschopnost. Protože rodinné povinnosti a závazky mužů jsou obvykle nepoměrně menší než povinnosti a závazky ženy, mohou je i oni uspokojivě zvládnout (a pokud je náhodou nezvládají, „na vině“ nejsou oni, ale jejich žena, jejíž je to posláním nebo dokonce údělem). Muži tak reálně mohou nabýt pocit, že se zvládáním rodinných a pracovních povinností nemají žádné (velké) problémy.

Na druhou stranu je třeba dodat, že ve „hře“ jsou oba partneři a že realizace modelu „žena více doma a muž více v práci“, se kterým se pojí větší zatížení žen rodinnými povinnostmi, je výsledkem nejen tradice, ale i uzavřeného sociálního kontraktu mezi oběma partnery. Pokud by jim přijatá „smlouva“ zásadně nevyhovovala, došlo by nejspíš ke změně modelu a nastolení jiného, v němž by nejen povinnosti, ale i práva toho „druhého“ (ženy) byly více v rovnováze s právy a povinnostmi toho „prvého“ (muže). Pokud by muž a žena nebyli schopni nastolit nový model, jejich rodina by se s největší pravděpodobností rozpadla.

2.2. ROLE ŽIVITELE

Za živitele rodiny je tradičně považován muž. Podívejme se, opět na základě výsledků nám již známých výzkumů, jaké výše příjmu podle odpovědí dosahují v průměru muži a jaké ženy, kdo v rodině vydělává více, ev. o kolik, kdo se považuje se za živitele rodiny a co si dotázaní muži a ženy myslí o této roli - kdo by ji měl zastávat, do jaké míry se modifikuje stereotypní představa, že živitelem rodiny je a má být muž.⁷⁰

Kdo vydělává víc a kdo rozhoduje o penězích?

Tabulka 2.1. Celkový průměrný měsíční příjem v Kč⁷¹

Pohlaví/Výzkum	Rodina 94	Rodina 96	VŠ 98
Muži	6 699	8 927	17 250
Ženy	3 947	5 664	13 150
Podíl platu ženy k platu muže	59 %	63 %	76 %

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že muži v průměru dosahují daleko vyšších příjmů než ženy, i když se tento rozdíl zmenšuje. To potvrzují nejen data z uvedených výzkumů, ale i statistické údaje.⁷²

⁷⁰ Otázky, jejichž výsledky jsou uvedené v tabulkách 2.2. až 2.4., byly položeny pouze těm, kteří žijí s partnerem, partnerkou, manželem, manželkou ve společné domácnosti.

⁷¹ Ve výzkum „Rodina 94“ byl zjišťován celkový průměrný měsíční příjem včetně vedlejších výdělků, zisku z podnikání, dávek v nezaměstnanosti a mateřství, důchodů, státního vyrovnávacího příspěvku. Nezapočítávaly se přídatky a státní vyrovnávací příspěvek na děti. Odpovědělo 371 mužů a 390 žen.

Ve výzkumu „Rodina 96“ byl zjišťován osobní čistý měsíční příjem ze zaměstnání, z podnikání nebo sociálních zabezpečení a všech drobných a vedlejších příjmů bez přídatků na děti. Odpověď uvedlo 655 mužů a 717 žen.

Ve výzkumu „VŠ 98“ byl zjišťován průměrný čistý měsíční příjem dotázané osoby ve stejné struktuře jako ve výzkumu „Rodina 96“. Odpovědělo 919 mužů a 920 žen.

Tabulka 2.2. Kdo vydělává více peněz?⁷³ (v %)

Varianta/ Pohlaví	Muž mnohem více	Muž trochu více	Stejně	Žena trochu více	Žena mnohem více	Řádky celkem
Muži	38,4	37,4	15,2	5,7	3,4	49,9
Ženy	40,6	38,6	12,4	7,0	1,3	50,1
Sloupce celkem	39,5	38,0	13,8	6,4	2,4	100,0

N - 595

Pramen: Rodina 1994. Sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR. 1994.

Muži jednoznačně vydělávají více než ženy. Je to zřejmé jak z přehledu průměrných měsíčních příjmů dle pohlaví, tak i z výsledku výzkumu „Rodina 94“. Procento mužů, kteří vydělávají mnohem více než žena, je podle mužů desetkrát vyšší, podle žen je vyšší dokonce třicetkrát. Kromě skutečnosti, kdo vydělává více, je ale třeba zkoumat i to, jaký je finanční příspěvek muže a ženy do společné „kasy“ a jak se v rodině redistribují peníze, jak se zde „hospodaří“.

Tabulka 2.3. Kdo rozhoduje o penězích? (v %)⁷⁴

Varianta/ Pohlaví	Hospodařím já	Hospodaří partner/ka	Peníze dáváme dohromady	Část si každý ponechá	Každý své peníze	Řádky celkem
Muži	7,0	13,4	58,3	19,3	2,0	51,0
Ženy	13,1	5,2	56,9	21,6	3,2	49,0
Sloupce celkem	10,0	9,4	57,6	20,4	2,6	100,0

N - 700

Pramen: Rodina 1994. Sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR. 1994.

Přestože 77,5 % dotázaných mužů a žen žijících v manželství či v nesezdaném soužití uvádí, že muž vydělává více (ať již mnohem více, či jen trochu více), muži obvykle sami nerozhodují o redistribuci příjmů v rodině. O penězích nejčastěji rozhodují oba partneři (přes 58 % dotázaných), tzn. že všechny peníze dají dohromady a každý si bere, kolik potřebuje dle

⁷² V r. 1988 činila průměrná měsíční mzda ženy 70,1 % průměrné měsíční mzdy muže, v r. 1996 72,4 % a v r. 1997 75,5 %. Zdroje: Baštýř 1994, šetření Treximy v r. 1997 a Lidové noviny 21. 8. 1998.

⁷³ Na dotaz: „Kdo vydělává více peněz?“ byly možné varianty odpovědí: 1 - Muž vydělává mnohem více; 2 - Muž vydělává trochu více; 3 - Vyděláváme zhruba stejně; 4 - Žena vydělává trochu více; 5 - Žena vydělává mnohem více.

⁷⁴ Na otázku: „Jak Vy a Váš partner rozhodujete o penězích, které jeden z Vás nebo oba vyděláte?“ - byly možné následující varianty odpovědí: 1 - Se všemi penězi hospodařím já a partnerovi dávám jeho díl; 2 - Se všemi penězi hospodaří partner a dává mi můj díl; 3 - Všechny peníze dáváme dohromady a každý i bere tolik, kolik potřebuje; 4 - Část peněz dáváme dohromady a část si každý ponechá; 5 - Každý si ponechá své peníze. Poslední šestá varianta, tj. „nejsem ženatý, nejsem vdaná“, byla při výpočtu vyloučena, aby odpovědi zachycovaly jen výpovědi těch, kteří žijí v manželství nebo v nesezdaném soužití.

dohody. V oblasti finanční převládá v rodinách partnerský model. Pokud však o penězích rozhoduje jen jeden z partnerů, je to spíše žena než muž, na tom se dotázaní muži a ženy shodují.

Stereotyp muže živitele?

Tabulka 2.4. Živitel/živitelka rodiny (v %)⁷⁵

Varianta/ Pohlaví	Ano, zcela	Ano, zčásti	Ne, partner/ka živitelem/kou	Řádky celkem
Muži	24,9	72,4	2,7	48,5
Ženy	17,6	55,9	26,5	51,5
Sloupce celkem	21,1	63,9	15,0	100,0

N - 761

Pramen: Rodina 1994. Sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR. 1994.

Otázka, zda se dotázaný muž či žena pokládají za živitele nebo živitelku své rodiny, byla položena i těm, kteří jsou ještě svobodní a nezaložili vlastní rodinu, nebo žijí zcela sami. Protože tuto možnost „ošetřovala“ poslední čtvrtá varianta („má situace je jiná“), bylo 249 odpovědí na ni vyloučeno z celkového počtu 1010 odpovědí. Procenta v tabulce 2.4. jsou uvedeny pouze za ženaté a vdané, rozvedené, ovdovělé a svobodné, kteří žijí v jimi založené rodině nebo v nesezdaném soužití.

Muži vydělávající v naprosté většině případů více než ženy se pokládají za výhradního živitele rodiny zhruba v 1/4 případů. Více než 72 % z nich se však pokládá za „spoluživitele“ rodiny. Ženy se vnímají jako „spoluživitelky“ v menším počtu případů než muži, i když tuto variantu vybrala více než polovina z dotázaných žen. Zhruba každá šestá žena pak uvádí, že rodina závisí zcela na jejím příjmu. Ve vnímání role živitele došlo v naší populaci k posunu - muž ztratil své výsadní postavení živitele rodiny a stal se z něho spoluživitel. I když příjmy muže a ženy a zřejmě ani jejich finanční příspěvek na chod domácnosti není stejný, jsou jejich podíly rovnocenné z hlediska přínosu do rodinného rozpočtu. Pouze s jedním příjmem by česká rodina sotva dosáhla běžného standardu, v některých případech dokonce úrovně sociálního minima. V této optice se příjem ženy stává stejně významný, rovnocenný příjmu muže.

Data z následujících dvou tabulek (2.5. a 2.6.)⁷⁶ jsou dokladem toho, že zhruba 1/5 populace zastává zcela jednoznačně názor, že muž by měl vydělávat peníze a žena by se měla

⁷⁵ Na otázku: „Pokládáte se za živitele/živitelku své rodiny?“ - si dotázaní mohli vybrat z variant -

1 - Ano, rodina zcela závisí na mém příjmu; 2 - Ano, rodina závisí také na mém příjmu; 3 - Ne, partner/ka je živitelem/kou rodiny.

⁷⁶ Tabulky 2.5. až 2.7. zachycují odpovědi celé populace nejen té žijící ve vlastně založené rodině či v nesezdaném soužití, proto je dělána analýza i podle rodinného stavu dotázané osoby, která je uvedena, pokud rozdíly v odpovědích jsou podle tohoto znaku statisticky významné.

starat o domácnost a rodinu. Pokud sečteme procenta odpovědí za první dvě varianty, tj. za „určitě souhlasí“ a „spíše souhlasí“, pak s tímto výrokem souhlasí více než polovina populace (přes 53 % dotázaných), což je jistě překvapivé, vezmeme-li v úvahu, že v realitě se tento ideální tradiční model téměř nevyskytuje (procento žen v domácnosti je zcela nepatrné, tento model je uplatňován jedině v situaci, kdy je žena na mateřské dovolené, ale ani v této době není žena zcela bez příjmu, neboť pobírá peněžitou pomoc v mateřství a pak rodičovský příspěvek). S výrokem častěji souhlasí muži než ženy. Naplnění tohoto modelu by však podle mého názoru znamenalo daleko větší zátěž pro muže než pro ženu, neboť ten by musel být schopný uživit rodinu zcela sám, zatímco ženě by „ubýly“ pracovní starosti a povinnosti. Ve výzkumu „Rodina 94“ s výrokem nejvíce souhlasí ovdovělí (přes 72 %) a ženatí a vdané (téměř 54 %). Nejvíce odmítavý postoj k tomuto výroku zaujali ve výzkumu „Rodina 96“ svobodní a svobodné žijící s družkou nebo druhem (přes 61 % ze 128 z nich s tím nesouhlasilo). Získané odpovědi podle mého soudu svědčí o silně zakořeněné stereotypní představě genderových rolí u značné části naší populace.

Tabulka 2.5. Muž má vydělávat a žena se starat o domácnost a rodinu (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	23,8	31,6	22,8	16,4	5,4	49,3
Ženy	22,7	28,7	21,0	19,2	8,3	50,7
Sloupce celkem	23,3	30,1	21,9	17,8	6,9	100,0

N - 1015

Pramen: Rodina 1994. Sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR. 1994.

Tabulka 2.6. Muž má vydělávat a žena se starat o domácnost (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	18,1	41,2	34,7	6,0	47,9
Ženy	12,7	36,1	37,8	13,3	52,1
Sloupce celkem	15,3	38,6	36,3	9,8	100,0

N - 1462

Zdroj: Rodina 1996. Praha. Sociologický ústav AV ČR, 1996.

Na druhé straně zcela paradoxně vzhledem k rozložení odpovědí na předchozí výrok většina populace, více než 80 % dotázaných bez ohledu na rodinný stav souhlasí s tím, že do rodinného rozpočtu by měli přispívat oba partneři a určitě s ním nesouhlasí jen 1 % dotázaných. Podle odpovědí na tento výrok bychom mohli usuzovat, že došlo k rozbití tradiční představy, že muž má být schopen uživit rodinu zcela sám. Na jedné straně populace chce, aby si muž i žena plnili svou tradiční roli, na straně druhé je pro to, aby muž byl ve své tradiční roli oslaben, resp. posílen ženou. Co tato názorová nekonzistentnost znamená? Jak si

ji můžeme vysvětlit? Jsou odpovědi na jeden výrok výrazem přání, „chtěného“ stavu a odpovědi na výrok následující relativně věrným odrazem reality?

Tabulka 2.7. Do rodinného rozpočtu by měli přispívat muž i žena (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	47,7	31,1	13,0	7,2	1,0	49,1
Ženy	59,7	23,3	10,8	5,2	1,0	50,9
Sloupce celkem	53,8	27,2	11,9	6,2	1,0	100,0

N - 1020

Pramen: Rodina 1994. Sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR. 1994.

Shrnutí

Ve čtvrtině rodin považují muži sebe sama za jejího živitele. Naprostá většina českých rodin je však tvořena tzv. dvoupříjmovými domácnostmi. Procento žen v domácnosti je u nás velmi nízké, tudíž i procento úplných rodin, které žijí pouze z jednoho, a to mužova příjmu, je velice malé. Muži obvykle vydělávají více než ženy, jejich průměrné měsíční příjmy jsou vyšší (dle statistik za rok 1998 zhruba o 25 %) a podle dat z výzkumu „Rodina 1994“ muži vydělávají mnohem více zhruba ve 40 % případů (na tom se muži a ženy shodují). I když příjmy muže a ženy nejsou zpravidla stejné z hlediska jejich výše (nejsou stejně vysoké), jsou tyto příjmy rovnocenné z hlediska významu přínosu do rodinného rozpočtu. Pouze s jedním příjmem by česká rodina sotva dosáhla běžného materiálního standardu. Rodina ve většině případů již není schopna saturovat své potřeby pouze z jednoho příjmu, má-li být zajištěna její určitá (subjektivně akceptovatelná) životní úroveň. Mnohé ženy se proto zcela právem považují za spoluživitelku rodiny (navíc v čele většiny neúplných rodin stojí žena).⁷⁷ Muž ztratil své výsadní postavení živitele rodiny a stal se z něho spoluživitel. V této optice jsou si muži a ženy partnery.

I když u většiny populace došlo k posunu vnímání role živitele, jen zhruba 1/4 mužské populace žijící v manželství či v nesezdaném soužití považuje sebe sama za výhradního živitele rodiny, na tradičním rozdělení rolí lpí více než polovina z celé dotázané populace. Podle ní má muž vydělávat peníz a žena se má starat o domácnost a rodinu. Zpravidla se jedná o lidi starší (nad 60 let věku), lidi se základním stupněm vzdělání, častěji o muže než ženy. Na druhé straně pouze 1 % lidí je zásadně proti tomu, aby do rodinného rozpočtu přispívali oba - muž i žena, ale jednoznačně pro a spíše pro je skoro 80 % populace. Pokud tedy jde o finanční zabezpečení rodiny, jsou lidé ochotni „slevit“ ze svého požadavku na muže a spoluodpovědnost dělit mezi oba partnery, jsou tedy pro partnerské uspořádání vztahů. A jak vypadá realita? V běžném životě nejčastěji funguje jakási směs tradičního a

⁷⁷ Za živitelku rodiny se považuje každá šestá žena. Muži považují ženy za živitelku rodiny jen ve 2 % případů. Rozdíl v optice nazírání tohoto problému je dán skutečností, že v čele většiny neúplných rodin stojí žena.

moderního modelu, tedy model smíšený. Muž a žena jsou spoluživitelé rodiny, ale hlavní starost o domácnost a rodinu zůstává převážně zcela na ženě, přestože i ona pracuje.

2.3. DĚLBA PRÁCE V DOMÁCNOSTI A DĚLBA ROLÍ

Dělba práce v domácnosti je u nás považována za „soukromý“ problém každé rodiny, i když ve skutečnosti „přerůstá“ do sféry veřejné. Rozdělení prací a povinností má do jisté míry vliv na pracovní angažovanost toho kterého jedince, neboť mu zvětšuje, či naopak zmenšuje prostor pro seberealizaci mimo rodinu. U nás se i nadále mlčky předpokládá, že tíha každodenní zodpovědnosti leží hlavně na ženě a je to v první řadě „její“ problém, jak si dokáže poradit se skloubením rodinných a pracovních povinností. Na muže v tomto směru není vyvíjen tak silný sociální tlak.

A) Kvantitativní aspekt dělby práce - kolik kdo dělá

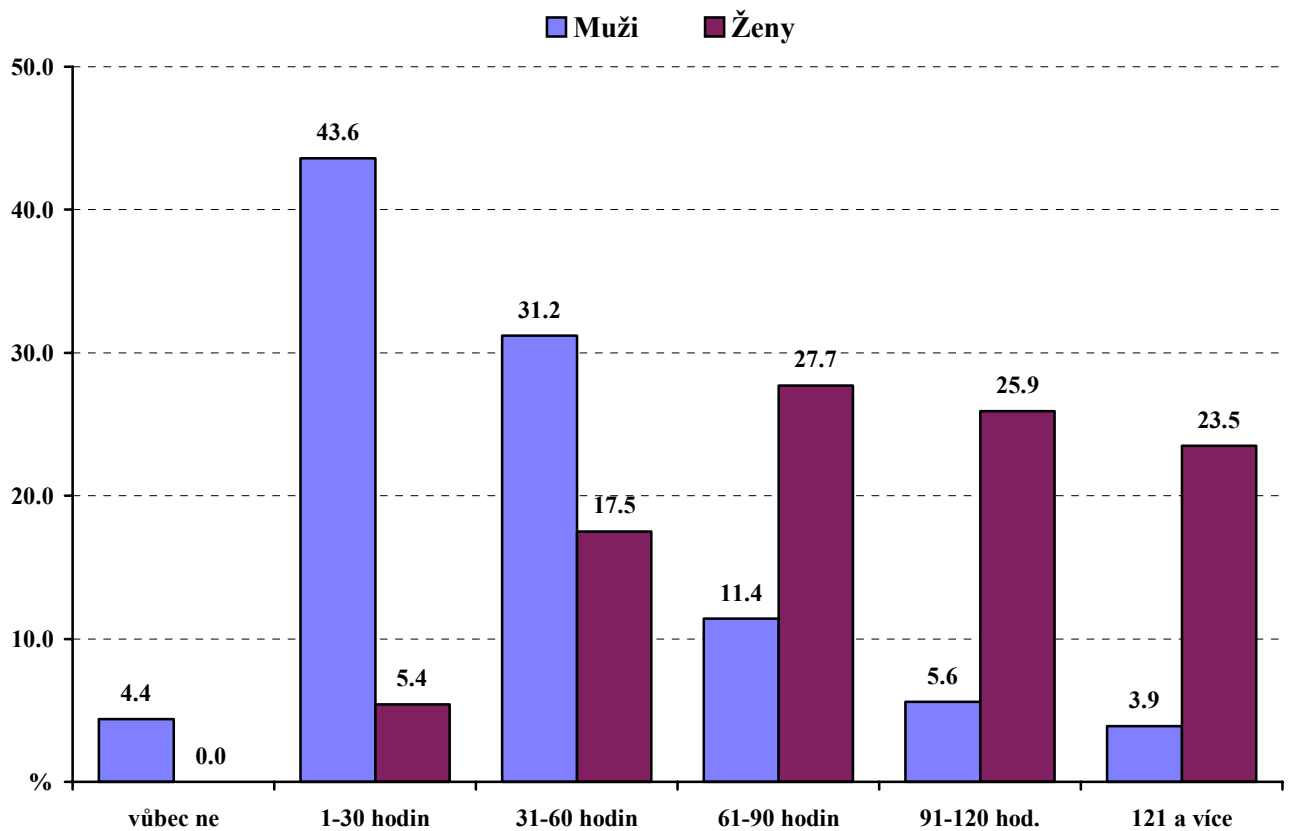
Ve výzkumu „Rodina 1994“ byli muži a ženy vyzváni, aby se pokusili odhadnout, kolik hodin v měsíci celkem věnují v průměru domácím pracím, jako jsou např. vaření, úklid, práce s obstaráváním nákupů, služeb a oprav, mytí a údržba auta, péče o byt apod. a kolik hodin těmito činnostem věnuje jejich protějšek. Protože se jedná pouze o „hrubý“ odhad počtu hodin strávených v průměru domácími pracemi v průběhu jednoho měsíce, nemusí být tento odhad přesný - nemusí odpovídat počtu hodin věnovaných fakticky péči o domácnost. Výsledky obsahují následující dva grafy.⁷⁸

Z nich je patrné, že téměř čtyři pětiny mužů odhadují, že se věnují domácnosti do 60 hodin měsíčně, a jen jedna pětina stráví domácími pracemi více než 61 hodin měsíčně. Ženy na základě svého odhadu věnují ve srovnání s odhadem mužů domácnosti nepověrně více hodin než jejich partneři. Zhruba polovině z nich trvá péče o domácnost více než 91 hodin měsíčně, což je v průměru 3 a více hodin denně.

Přestože se jedná pouze o druhý odhad, není bez zajímavosti, že se muži a ženy vnímají rozdílně, pokud jde o percepci práce v domácnosti toho „druhého“ ve srovnání s jejich vlastními odhady. Muži odhadují více „přesně“, kolik hodin měsíčně věnuje jejich protějšek domácnosti, resp. jejich odhad se více blíží, popř. méně vzdaluje odhadu žen. Ženy naopak odhadují muže „méně přesně“. Podle nich dělají v domácnosti více, než odhadují sami muži (procento mužů, kteří si o sobě myslí, že v domácnosti pracují více než 61 hodin za měsíc činí 20,9 %, podle odhadu žen jich však nad 61 hodin pracuje 29,5 %, rozdíl činí 8,6 procentního bodu).

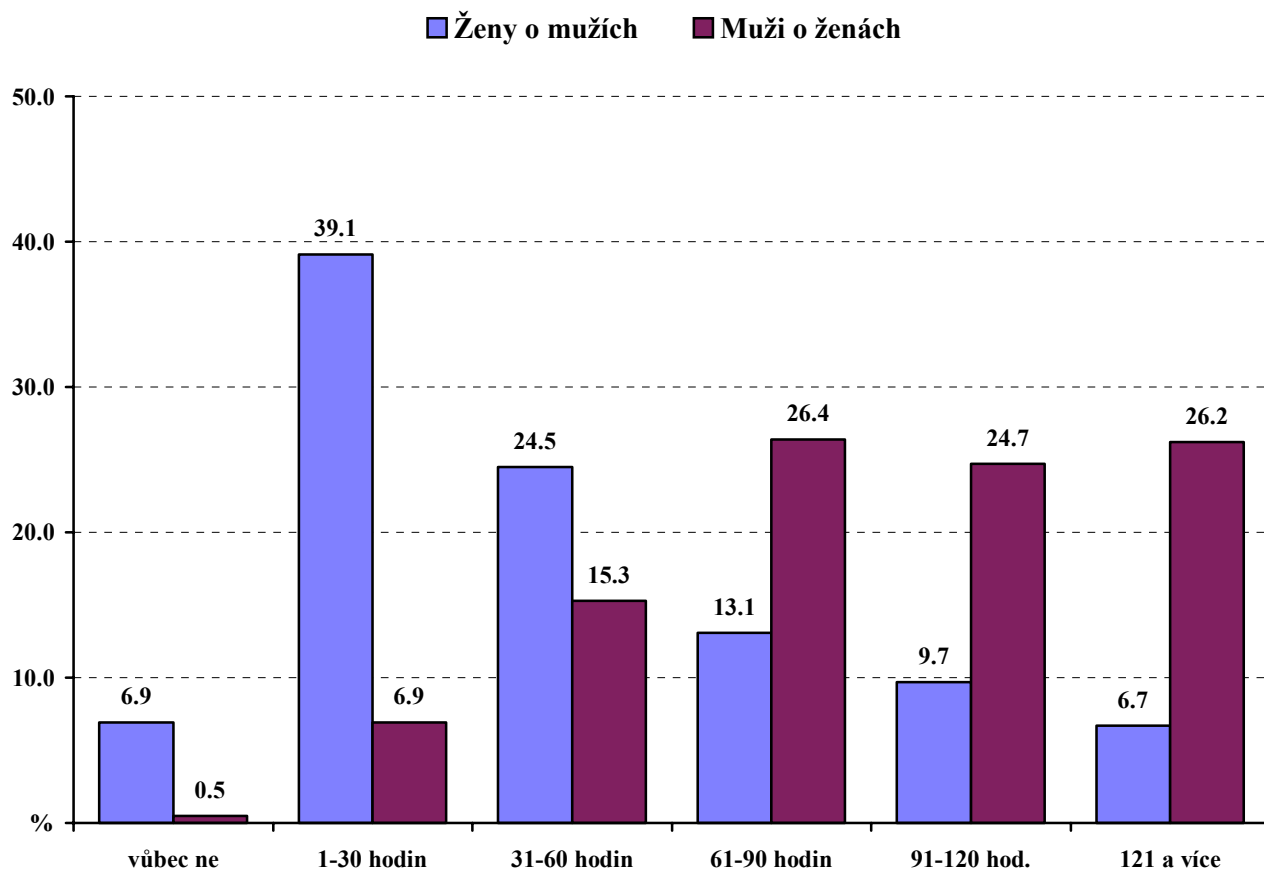
⁷⁸ Graf 1 zachycuje odpovědi na otázku: „Zkuste odhadnout kolik hodin v měsíci celkem věnujete průměrně domácím pracím...“ a graf 2 na otázku: „Zkuste odhadnout kolik hodin v měsíci celkem věnuje průměrně domácím pracím jako Váš/e manžel/ka, partner/ka.“ Otázky nebyly položeny těm, kteří žili sami bez partnera či rodiny.

Graf 1 Počet hodin, které dotázaný muž nebo dotázaná žena věnuje podle svého odhadu měsíčně domácím pracím



Zdroj: Základní data - Muži a ženy na trhu práce, Sociologický ústav AV ČR, 1995
N = 842

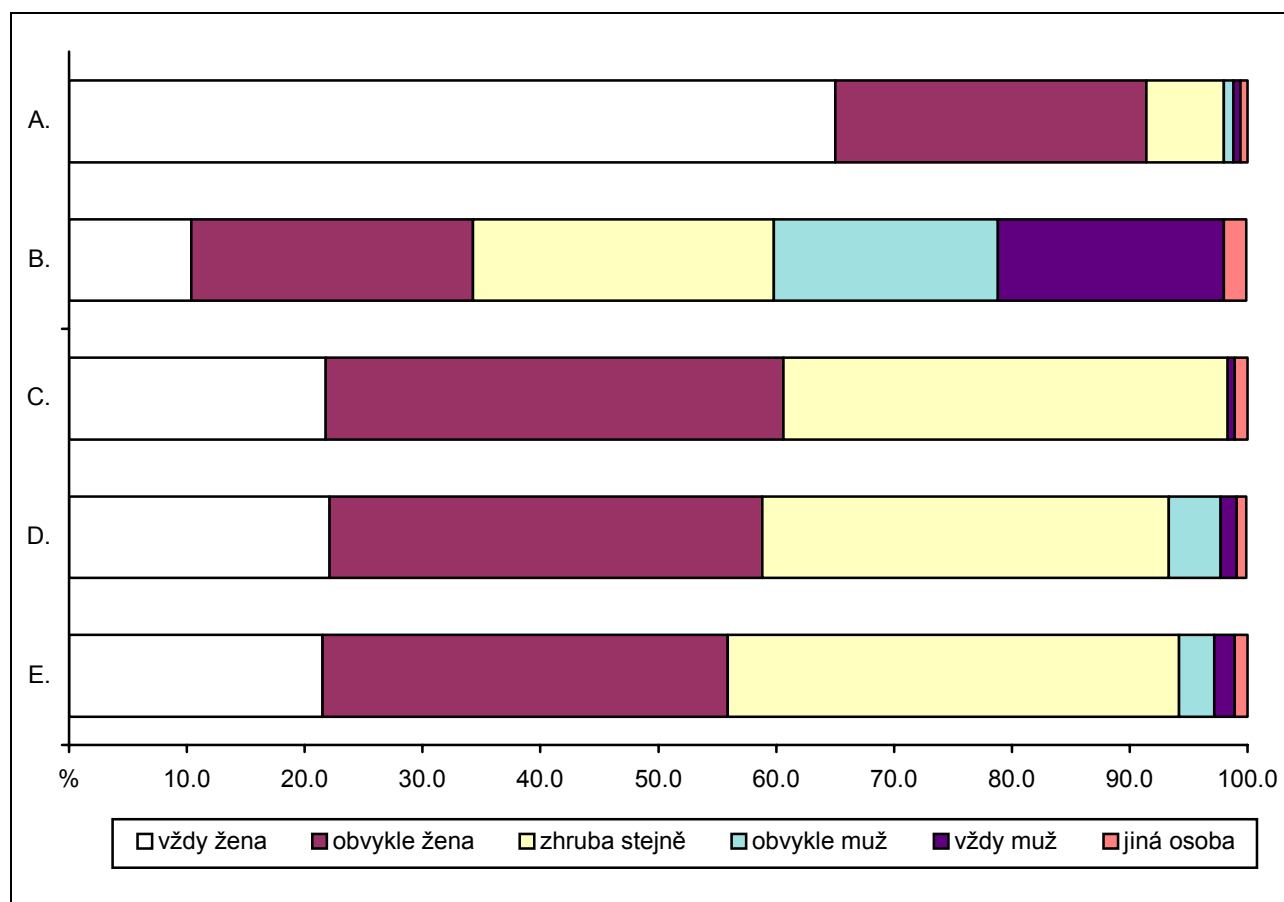
Graf 2 Počet hodin, které partner/partnerka dotázaného muže nebo dotázané ženy věnuje měsíčně domácím pracím dle odhadu dotázané osoby



Zdroj: Základní data - Muži a ženy na trhu práce, Sociologický ústav AV ČR, 1995
N = 809

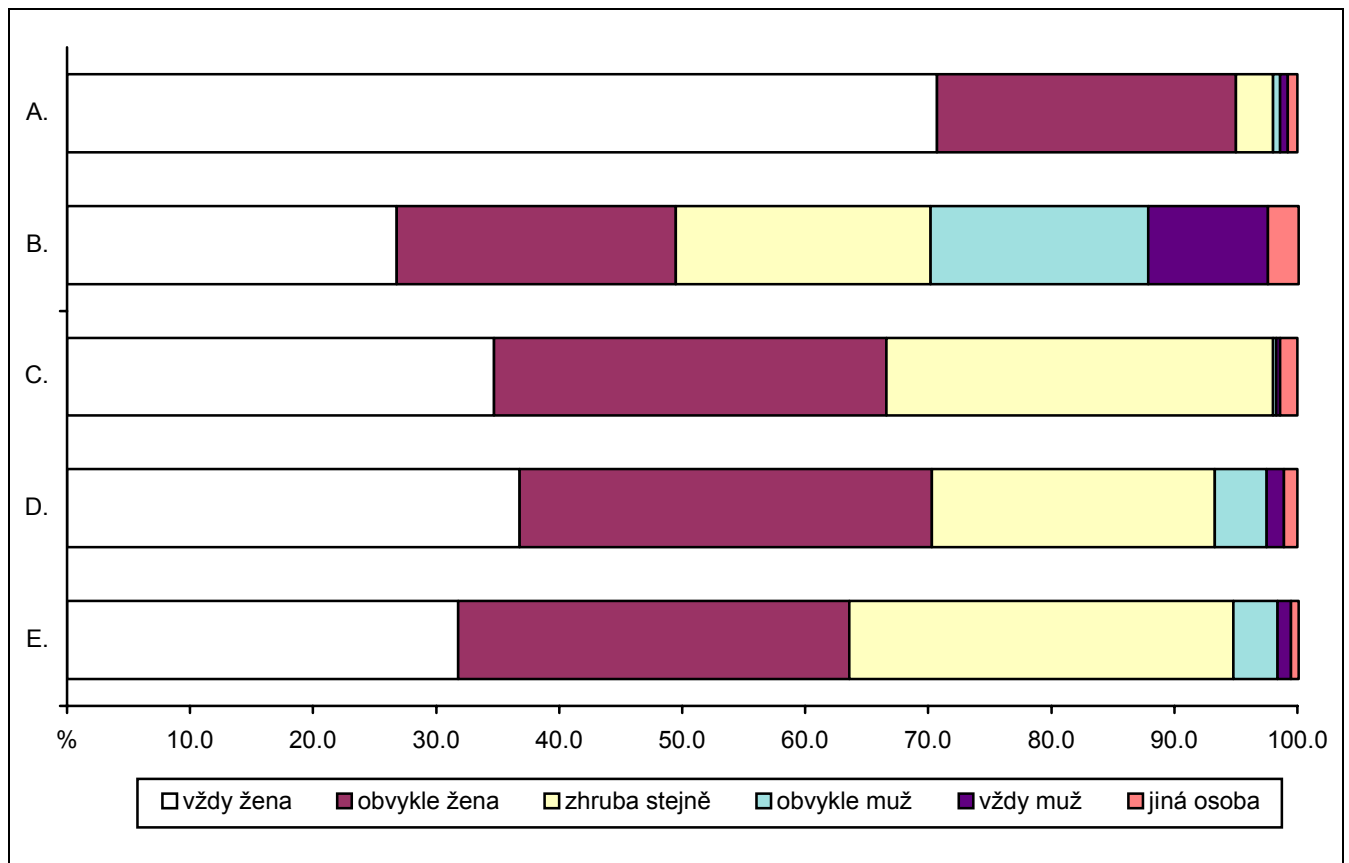
B) Kvalitativní aspekt - co kdo dělá⁷⁹

Graf 3 Dělna práce v domácnosti z pohledu mužů (v %)



⁷⁹ Grafy 3 až 6 zachycují odpovědi na otázku: „Kdo ve Vaší domácnosti dělá následující věci....?“ z pohledu mužů a žen. Ve výzkumu „Rodina 94“ a „VŠ 98“ byla otázka položena pouze těm, kteří žijí ve společné domácnosti s manželkou, manželem nebo partnerkou, partnerem.

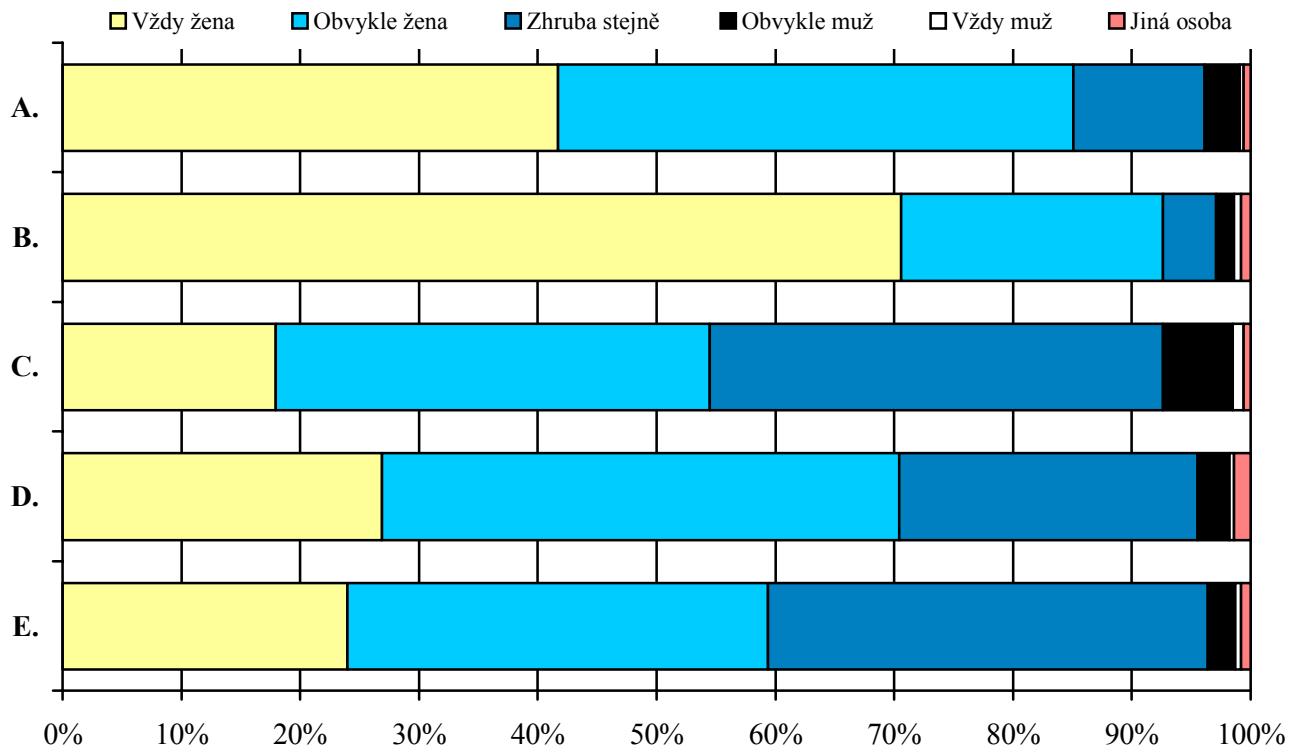
Graf 4 Dělna práce v domácnosti z pohledu žen (v %)



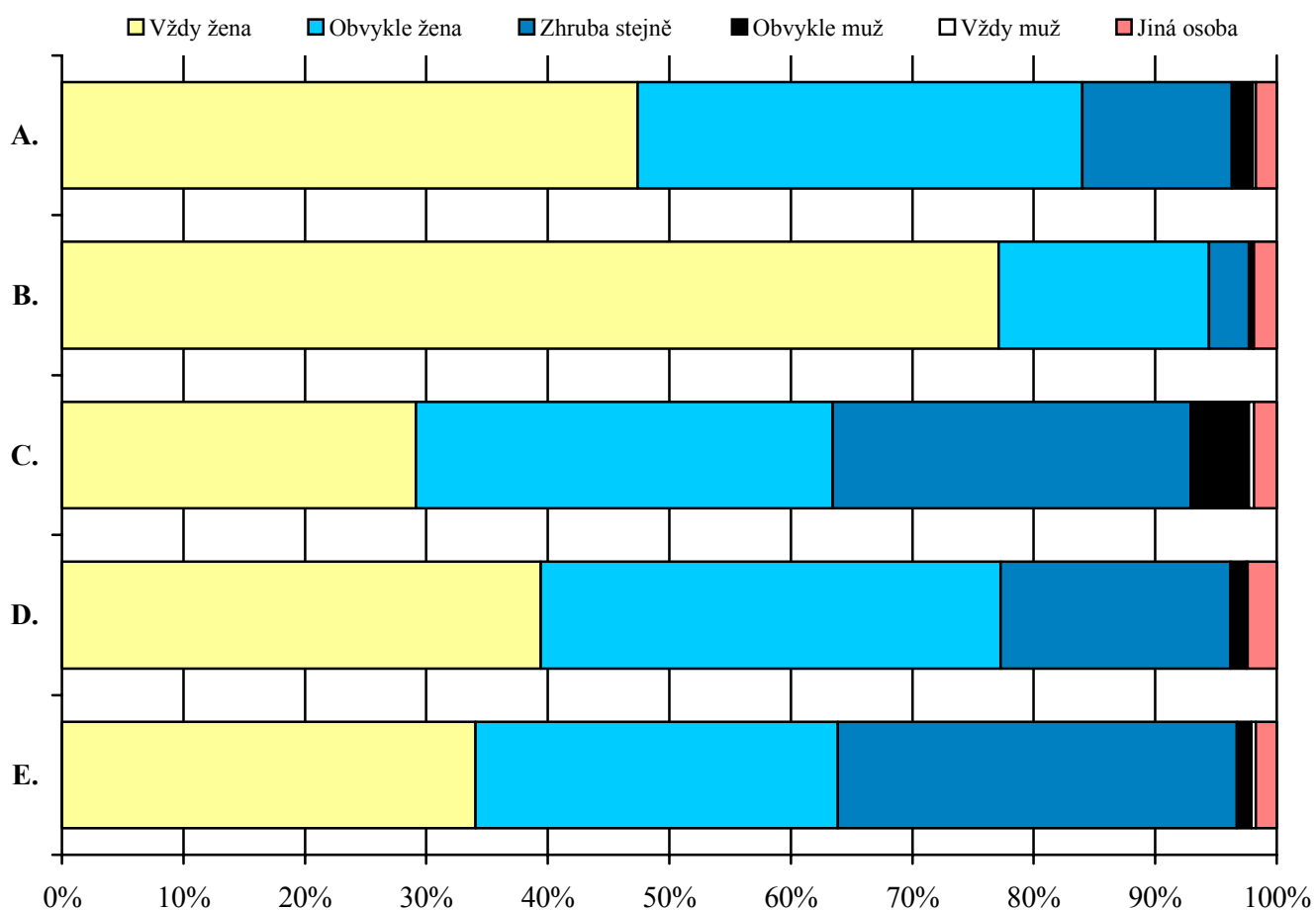
Zdroj: Rodina 1994. Praha, SoÚ AV ČR

- A. Pere prádlo
- B. Provádí běžnou údržbu v domácnosti
- C. Pečuje o nemocného člena rodiny
- D. Zajišťuje běžné nákupy
- E. Rozhoduje o tom, co bude k jídlu

Graf 5 Děloba práce v domácnosti z pohledu mužů (v %)



Graf 6 Dělbá práce v domácnosti z pohledu žen (v %)



- A. Vaří
- B. Pere prádlo
- C. Zajišťuje běžné nákupy
- D. Uklízí domácnost
- E. Pečuje o nemocného

Pramen: Muži a ženy s vysokoškolským diplomem. 1998. Praha, SoÚ AV ČR.

Z grafu 5 a 6 vyplývá, že ženy v naprosté většině případů:

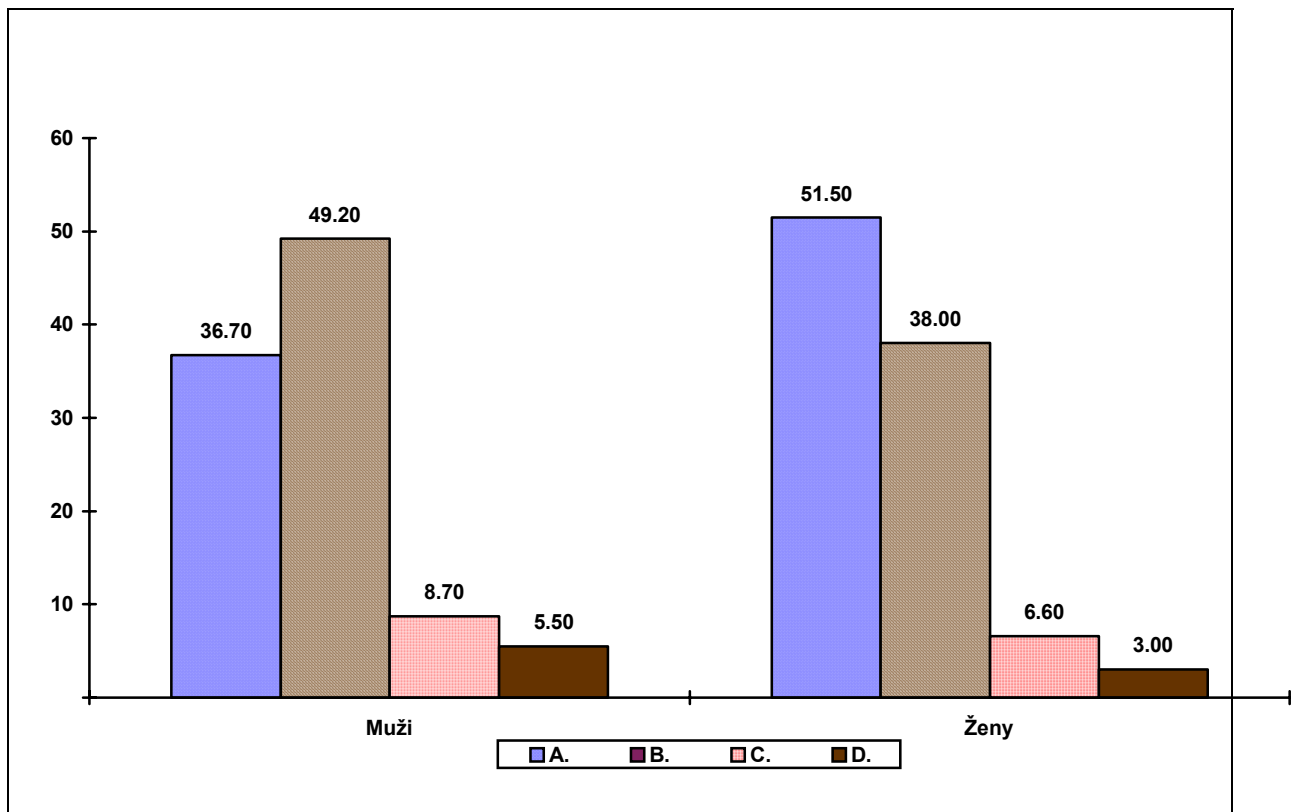
- perou a vaří - obě tyto činnosti tvoří výrazně „ženskou“ doménu v rámci dělby práce v domácnosti
- uklízejí domácnost - i zde ženy dominují
- pečují o nemocného
- zajišťují běžné nákupy.

U poslední dvou uvedených činností vzrůstá participace muže. Ve více než 1/3 případů vykonávají tyto činnosti oba partneři zhruba stejně.

Muži a ženy se odlišují v optice pohledu na výkon těchto činností. Ženy samy sebe zpravidla považují za jediné osoby, které uvedené práce vykonávají. Ženy se obvykle vidí v roli toho, kdo výhradně nebo převážně dělá nějakou práci. Muži jim tuto „výlučnost“ přisuzují obvykle méně často. Naopak muži častěji než ženy tvrdí, že se na daných pracích podílejí oba - tedy i oni. Nicméně ani u jediné činnosti muži ženy „nenahradili“. Procento případů, kdy nějakou práci dělají obvykle muži či vždy muži, je velice nízké. Většina činností spojených s běžným, každodenním chodem domácnosti zůstává stále na ženě.

Podle 38 % mužů a téměř 46 % žen žijících ve vlastně založené rodině či v nesezdaném soužití je běžný provoz domácnosti záležitostí pouze ženy (viz následující graf). Participace mužů na každodenním chodu domácnosti je velice nízká. To neznamená, že muž doma vůbec nic nedělá, ale dělá obvykle, když má čas a chuť, nikoli když je potřeba. Muž má daleko větší „manévrovací prostor“ než žena. Navíc za chod domácnosti nenese zodpovědnost, není vystaven tak silnému sociálnímu tlaku jako žena. Pokud je nějakému sociálnímu tlaku vůbec vystaven, pak pouze slabému.

Graf 7 Běžný provoz domácnosti záležitostí ženy (v%)



N 1344 (muži 622, ženy 722)
 Pramen: Rodina 1996. SoÚ AV ČR

A. Určitě ano C. Spíše ne
 B. Spíše ano D. Určitě ne

S výrokem, že „běžný provoz domácnosti je záležitostí ženy, nejvíce souhlasí rozvedení a rozvedené, dále vdovy a vdovci žijící sami (přes 75 % z nich „určitě souhlasí“), po nich následují rozvedení a rozvedené žijící s družkou nebo druhem, kteří „spíše souhlasí“ ve skoro 63 % případů. V odpovědích ženatých a vdaných poprvé nebo opakovaně byly zaznamenány zcela minimální rozdíly.

C) Postojové otázky

S výrokem, že muž a žena by měli mít stejné povinnosti v péči o domácnost souhlasí rozhodně více mužů, než kolik jich fakticky ony stejné povinnosti má. S tímto názorem plně souhlasí téměř každý šestý muž (a každá třetí žena) a spíše souhlasí zhruba polovina dotázaných mužů. To znamená, že 2/3 mužů jsou spíše pro stejné povinnosti než proti, přestože v reálném životě se zpravidla chovají naprosto odlišně.

Tabulka 3.1 Stejně povinnosti v péči o domácnost (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	17,3	48,8	26,0	8,0	47,9
Ženy	34,5	49,4	13,4	2,8	52,1
Sloupce celkem	26,2	49,1	19,4	5,3	100,0

N 1464

Zdroj: Rodina 1996. Praha. SoÚ AV ČR.

S předchozím zjištěním příliš nekorresponduje postoj mužů a žen týkající se akceptace tradiční role muže a ženy v rodině. Viz následující dvě tabulky.

Tabulka 3.2. Muž má vydělávat peníze a žena se má starat o domácnost a rodinu (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	23,8	31,6	22,8	16,4	5,4	49,3
Ženy	22,7	28,7	21,0	19,2	8,3	50,7
Sloupce celkem	23,3	30,1	21,9	17,8	6,9	100,0

N - 1015

Pramen: Rodina 1994. Praha, SoÚ AV ČR.

Tabulka 3.3. Muž má vydělávat peníze a žena se má starat o domácnost a rodinu (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	18,1	41,2	34,7	6,0	47,9
Ženy	12,7	36,1	37,8	13,3	52,1
Sloupce celkem	15,3	38,6	36,3	9,8	100,0

N - 1462

Zdroj: Rodina 1996. Praha. SoÚ AV ČR.

I když poměrně vysoké procento žen souhlasí s výrokem uvedeným v tabulkách 3.2. a 3.3., je toto procento vždy nižší než procento souhlasících mužů. Muži více než ženy „lpí“ na tradiční představě a tradičním ideálu rozdělení rolí v rodině i se podle toho v reálném životě chovají, alespoň pokud jde o dělbu práce v domácnosti. Ženám by pravděpodobně změna modelu nevadila, ale neprosazují ji příliš razantně. Ve výzkumu „Rodina 94“ se prokázalo, že na této představě nejvíce lpí vdovy a vdovci (72,5 %). Ženatí muži a vdané ženy s výrokem určitě a spíše souhlasí ve více případech (53,6 % z nich) než rozvedení a rozvedené (46,6 %) a svobodní, svobodné (38,1 %). Podle dalšího výzkumu „Rodina 96“ s výrokem nejvíce souhlasili vdovy a vdovci žijící sami (76,6 %), rozvedení a rozvedené žijící sami (56,8 %) s tím souhlasili více než rozvedení a rozvedené žijící s druhem nebo družkou (52,8 %), ženatí a vdané opakovaně (56,1 %) více než ženatí a vdané poprvé (52,7 %), svobodní a svobodné žijící sami (51,6 %) více než svobodní a svobodné žijící s druhem či družkou (38,4 %).

Tabulka 3.4. Být trvale v domácnosti může přinášet radost a uspokojovat stejně jako práce v zaměstnání (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	11,3	38,9	38,9	11,0	47,8
Ženy	13,5	33,8	37,8	14,9	52,2
Sloupce celkem	12,4	36,2	38,3	13,0	100,0

N - 1449

Zdroj: Rodina 1996. Praha. SoÚ AV ČR.

S výrokem, „být trvale v domácnosti může přinášet radost a uspokojovat stejně jako práce v zaměstnání“, souhlasí opět více mužů než žen, sečteme-li první dvě varianty „určitě souhlasí“ a „spíše souhlasí“, přestože nebylo specifikováno, ke komu se má tento výrok má vztahovat, zda jen k ženě nebo i k muži. Výrok byl totiž naformulován zcela neutrálně. Podle rozložení odpovědí se však dá předpokládat, že jak muži, tak ženy vztáhli tento výrok pouze na případ ženy. Lze jen těžko předpokládat, že muži, kteří si myslí, že muž by měl vydělávat peníze a žena se starat o domácnost, by si dokázali sebe sama představit v roli „muže - hospodyně“, v roli, která by je navíc naplňovala stejnou mírou radosti a uspokojení jako výkon jejich placené práce. Rodinný stav nebyl u této otázky diferencujícím znakem.

Tabulka 3.5. Není správné, aby muž byl doma s dětmi a žena chodila do práce (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	32,7	17,8	19,4	18,0	12,1	49,0
Ženy	24,9	19,6	19,8	18,4	17,3	51,0
Sloupce celkem	28,7	18,7	19,6	18,2	14,8	100,0

N - 1010

Pramen: Rodina 1994. Praha, SoÚ AV ČR.

S výrokem, „není správné, aby muž byl doma s dětmi a žena chodila do práce“, souhlasí (podle součtu prvních dvou variant) plná polovina českých mužů a necelá polovina žen. Přestože se s největší pravděpodobností s tímto modelem uspořádání vztahů ve svém životě, ani v životě svých blízkých žádný z dotázaných nesetkal, s výrokem nesouhlasí okolo 30 % a 36 % žen. S výrokem nejvíce souhlasí vdovy a vdovci (kolem 59 %) a vdané a ženatí (více než 49 %). Rozvedení a rozvedené spolu se svobodnými zaujímají spíše odmítavý postoj. Spíše a určitě nesouhlasí častěji než ostatní - ve více než 36 % případů.

D) Ostatní**Tabulka 3.6. Ženy přeceňují nutnost pořádku a čistoty (v %)⁸⁰**

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	13,9	29,6	26,0	22,4	8,1	49,2
Ženy	7,6	19,1	21,2	31,4	20,7	50,8
Sloupce celkem	10,7	24,3	23,6	27,0	14,5	100,0

N - 1009

Pramen: Rodina 1994. Praha, SoÚ AV ČR.

O této skutečnosti jsou přesvědčeni čtyři muži z deseti, ale „jen“ zhruba každá čtvrtá žena. Ženy se na pomoc partnera v této oblasti buď nemohou fakticky spolehnout (muž nemá čas, nebo není ochoten pomoci či obojí dohromady), nebo jeho pomoc odmítají, nevěří jí (nikdo nedokáže uklidit tak jako ony). Mnohá interview provedená v rámci různých výzkumných projektů s ženami potvrzují, že v rodinách se poměrně málo využívají služby pro domácnost, i když nejsou finančně nedostupné pro většinu rodin. Ženy obvykle nejsou schopny zorganizovat úklid (či jiné činnosti) v domácnosti tak, aby práci přesunuly na někoho „jiného“

⁸⁰ „Ženy přeceňují nutnost pořádku a čistoty v domácnosti a zbytečně jak sobě, tak svému okolí komplikují život.“

(manžela, děti, výpomoc v domácnosti apod.) nebo aby snížily své nároky či práci racionalizovaly.

Shrnutí

Nejde jen o to, kdo v rodině pracuje více, kdo provádí nějakou činnost častěji, ale hlavně o to, kdo nese zodpovědnost jak za výkon dané práce, tak za chod celé domácnosti. Protože zodpovědnost za celkový chod domácnosti leží stále převážně na ženě, je v tomto směru vystavena nepoměrně většímu sociálnímu tlaku než muž. Jestliže by domácnost „nefungovala“, nebyl by za to blízkým, ani širším sociálním okolím kritizován či negativně hodnocen muž, nýbrž žena. I když muž při některých pracích ženě pomáhá více či častěji, není jeho práce vnímána a hodnocena jako činnost rovnocenná, srovnatelná s prací ženy v této sféře. Mužova práce v domácnosti má „charakter výpomoci“, která možná potěší, ale na kterou se nedá vždy plně „spolehnout“. Muž je, pokud jde o dělbu práce v domácnosti, spíše v roli pomocníka než v roli partnera.

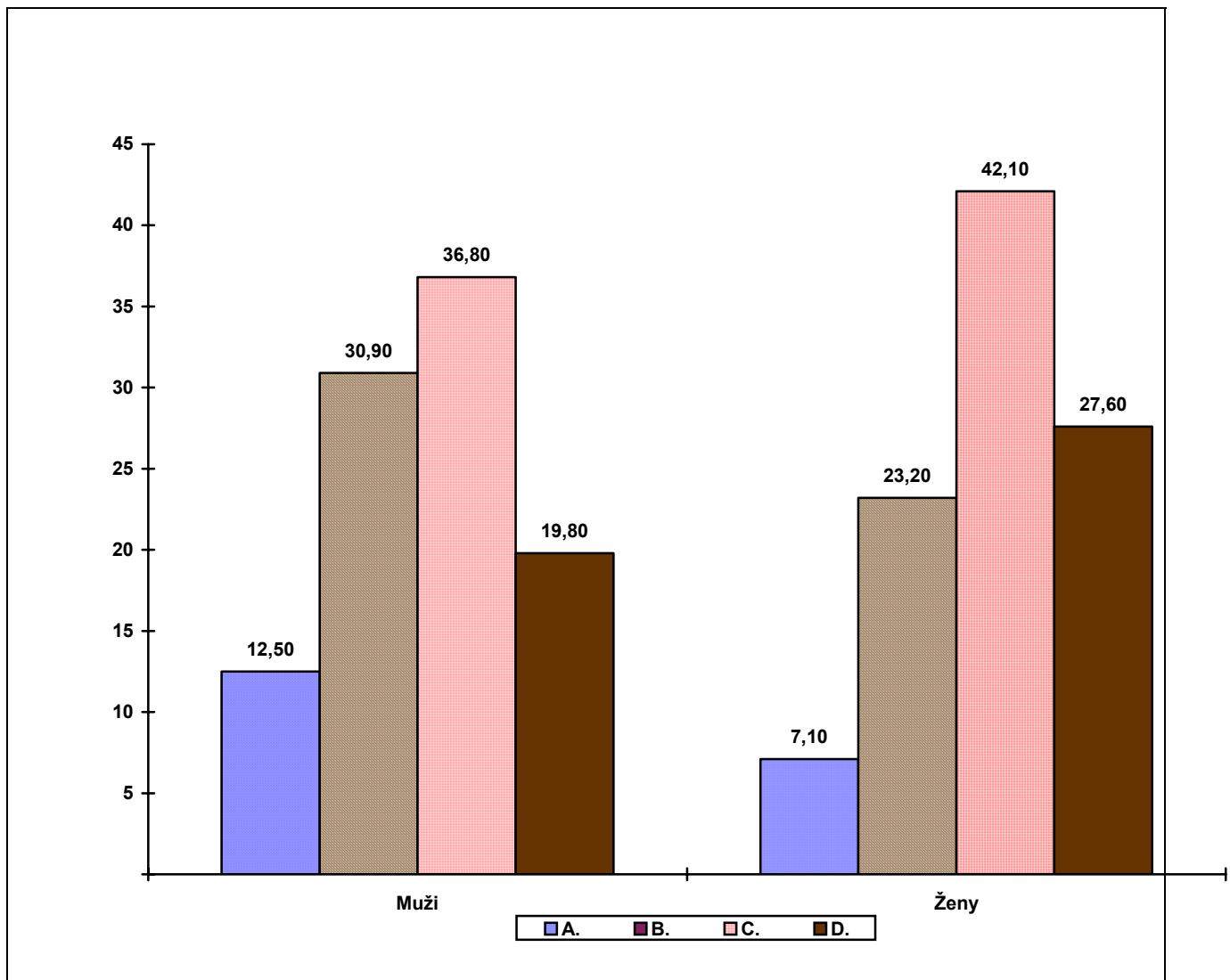
Muži jsou stoupenci rovných, stejných povinností v péči o domácnost v názorové rovině spíše než v reálném životě, kde v porovnání se ženami lpí na tradici daleko více než ony. Ženy jsou v názorové rovině pro změnu sice častěji než muži, jejich názory a postoje jsou výrazem moderního přístupu k dané problematice, ale jsou obdobně jako muži velice konzervativní ve svém skutečném jednání. Rovná, stejná participace partnerů na domácích pracích se jeví být spíše nedostižným ideálem než skutečně žitou realitou.

2.4. ROZHODOVÁNÍ V RODINÁCH

V tradičním modelu rodiny představuje rozhodování sféru, v níž dominuje muž. Jaký model rozhodování se v rodinách skutečně uplatňuje? Tento problém byl šetřen ve výzkumu „Rodina 96“, kde byli respondenti dotázáni, zda v rodině činí důležitá rozhodnutí muž. Odpovědi mužů a žen žijících s manželem či partnerem ve společné domácnosti znázorňuje následující graf.

Kdo činí muž důležitá rozhodnutí?

Graf 1 Důležitá rozhodnutí činí muž (v %)



N 1220 (muži 618, ženy 602)

Pramen: Rodina 1996. SoÚ AV ČR

- A. Určitě ano
- B. Spíše ano
- C. Spíše ne
- D. Určitě ne

Muži se vnímají jako více důležití při aktu rozhodování, než jak je vidí ženy. Přesto však pro více než polovinu dotázaných mužů a žen není muž tím „hlavním“, kdo rozhoduje. To jinými slovy znamená, že i ženy významně participují na důležitých rozhodnutích, anebo se tak přinejmenším vnímají.

Porovnáme-li součty podílů odpovědí jednoznačně kladných („určitě ano“) s jednoznačně zápornými („určitě ne“) za obě pohlaví, pak u mužů není rozdíl tak zjevný jako u žen.

V případě žen je rozdíl vychýlen více k zápornému pólu. Ženy si tedy nemyslí, že je to muž, kdo v rodině rozhoduje důležité věci. Z odpovědí na otázku vyplývá, že pozice muže vážící se k rozhodování, je v rodinách vnímána rozdílně muži a ženami. V každém případě je mužova dominantní rozhodovací pozice v rodině zeslabena, i když to muž připouští v menší míře než jeho protějšek - žena.

Kdo v rodinách rozhoduje?

V témže výzkumu pak byla zjišťována i participace v rozhodování podle jednotlivých oblastí: Dotázáni byli pouze ti, kteří žili s partnerem nebo partnerkou či manželem nebo manželkou ve společné domácnosti. Pokud dotázaná osoba žila sama, na otázku neodpovídala.

- | | |
|---------------------------------|-----------------------|
| A. Běžné hospodaření s penězi | B. Nákup drahých věcí |
| C. Zařizování bytu a domácnosti | D. Studium dětí |
| E. Dovolená | F. Trávení víkendu |
| G. Nákup vašeho oblečení | H. Nákup dárků dětem |
| I. Počet dětí | J. Zaměstnání ženy |

Jednotlivé oblasti rozhodování můžeme rozdělit do tří základních skupin, a to rozhodování týkající se:

1. osob
2. materiálních záležitostí (viz varianty A, B, C)
3. volného času (viz varianty E, F)

ad 1. Rozhodování ohledně osob je možné dále rozdělit na rozhodnutí týkající se:

- 1a) pouze dotázaného muže či dotázané ženy (viz varianta G)
- 1b) týkající se jen ženy (viz varianta J)
- 1c) týkající se dětí dotázané osoby (viz varianty D, H, I)

I. Pokud v rodině rozhoduje převážně jeden z partnerů, je to spíše muž nebo žena?

ad 1a) Nákup oblečení:

V tomto ohledu se muži projevují jako značně závislí na ženách. Oblečení mužům kupují daleko častěji pouze ženy než sami muži, anebo jim ženy přinejmenším radí. Oblečení pro muže nejčastěji vybírají muž a žena společně. Ženy jsou v otázce nákupu svého oblečení výrazně autonomní.

ad 1b) Zaměstnání ženy:

Více než 1/5 žen je zcela autonomní, o svém zaměstnání si rozhoduje sama, přesto však existuje malá skupinka mužů (2 - 4 %), která si osobuje právo rozhodovat v této záležitosti za ženy.

ad 1c) Děti:

Pokud rozhodnutí ohledně dětí činí pouze jeden z partnerů, pak je to daleko častěji žena než muž. Nejde přitom jenom o nákup dárků, ale muž se často vzdává pravomoci činit rozhodnutí a přenechává je pouze na ženě, a to i v takovém případě jako je počet dětí a otázka jejich studia.

Pokud rozhodnutí týkající se osob provádí jen jeden z partnerů, pak je to daleko častěji žena než muž. Muž se staví do pozadí. Ženy se jeví být iniciativnější.

ad 2) Materiální záležitosti: (rozhodování o penězích, nákupu drahých věcí, zařizování bytu a domácnosti)

Muži dominují nad ženami pouze při rozhodování a nákupu drahých věcí, i když rozdíl mezi muži a ženami není výrazně vysoký v porovnání s jinými oblastmi.

Ženy naproti tomu rozhodují o běžném hospodaření s penězi v takové míře, že tuto sféru můžeme označit za „ryze ženskou“ doménu.

Muži se méně často než ženy angažují v rozhodnutích týkajících se zařizování bytu a zařizování domácnosti.

Ad 3) Volný čas a jeho trávení:

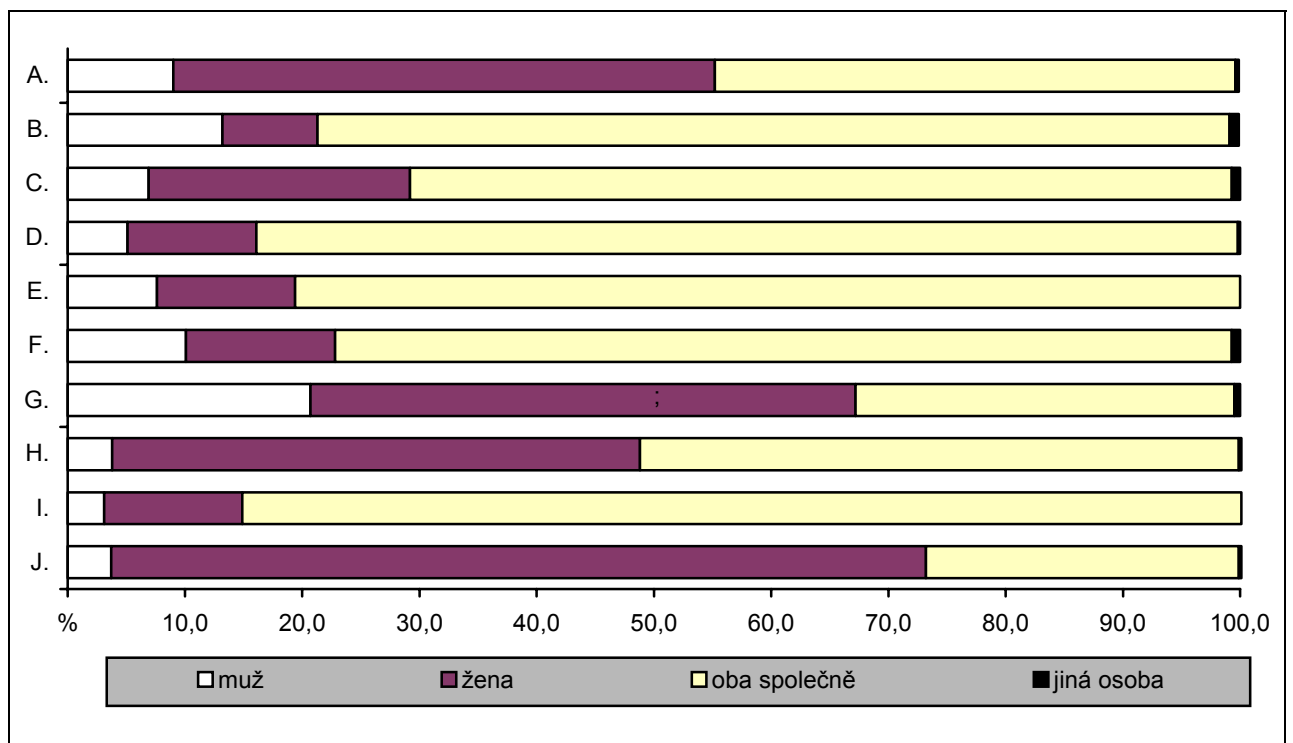
I pokud jde o trávení víkendů a dovolených ženy rozhodují v porovnání s muži častěji.

II. Kdy rozhodují oba partneři?

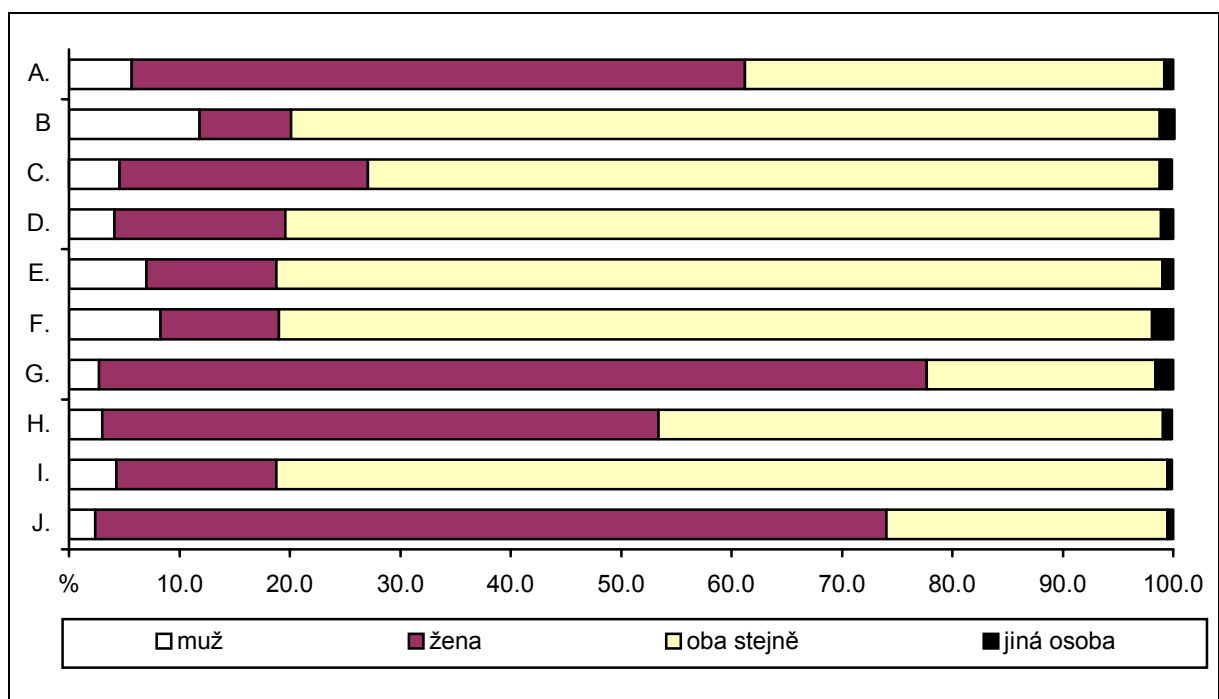
Nejčastěji však vznikají situace, kdy o „osobách“, „věcech“ a „volnu“ rozhodují muži a ženy společně, jsou si rovnými partnery, jak je tomu v případě:

- počtu dětí a jejich studiu
- způsobu trávení dovolené a víkendu
- nákupu drahých věcí i zařizování bytu či domácnosti.

Graf 2 Rozhodování v rodině z pohledu mužů (v %)



Graf 3 Rozhodování v rodině z pohledu žen (v %)



Pramen: Rodina 1996. Praha, SoÚ AV ČR

- | | |
|---------------------------------|-----------------------|
| A. Běžné hospodaření s penězi | B. Nákup drahých věcí |
| C. Zařizování bytu a domácnosti | D. Studium dětí |
| E. Dovolená | F. Trávení víkendu |
| G. Nákup Vašeho oblečení | H. Nákup dárků dětem |
| I. Počet dětí | J. Zaměstnání ženy |

Shrnutí

Muži nemají na rozdíl od žen hlavní rozhodovací pravomoci ani v jednom případě. Ženy naprosto jednoznačně rozhodují, pokud jde o běžné hospodaření s penězi. Tuto oblast můžeme označit za ryze „ženskou“ doménu. Celkově však můžeme tvrdit, že ve sféře rozhodování jsou si muži a ženy partnery nejvíce, neboť ve většině případů zpravidla rozhodují společně, jako je tomu při nákupu drahých věcí, zařizování bytu a domácnosti, rozhodování o studiu dětí, plánování dovolené a trávení víkendů, plánování počtu dětí. Společné rozhodování, domlouvání se partnerů o společných věcech a záležitostech svědčí o demokratizaci vztahů uvnitř většiny rodin. Muž v české rodině ztrácí (ztratil) pozici toho, kdo rozhoduje převážně, kdo činí důležitá rozhodnutí zcela sám. Jeho pozice coby autority nejvyšší je ve sféře rozhodování značně zeslabena. Naopak, pokud v rodině rozhoduje pouze jeden z partnerů, je to spíše žena než muž.

2.5. ROLE RODIČE – VÝCHOVA A PÉČE O DÍTĚ

V tomto oddíle budeme nahlížet na roli rodiče a na výchovu dítěte převážně přes postojové otázky. Zaměříme se hlavně na problém akceptace či neakceptace rovnosti ženy a muže při výchově dítěte a na odhalení vžitých stereotypů našeho myšlení vázících se k této oblasti. I když zjišťování skutečné míry aktivity toho kterého rodiče je v běžných dotazníkových šetřeních problematické, nemůžeme se tomuto problému zcela vyhnout, a tak se v této části práce budeme zajímat i o to, kdo se dětem věnuje více, kdo se o ně převážně stará, i o to, jaké jsou časové investice mužů a žen do dětí.

Jaké jsou časové „investice“ do dětí a kdo se jim věnuje nejvíce?

Tato otázka⁸¹ byla šetřena ve výzkumu „Rodina 96“. Blíže viz tabulku 5.1.

Tabulka 5.1. Kdo se nejvíce věnuje/věnoval dětem? (v %)

Varianta/ Pohlaví	Především žena	Oba společně	Především muž	Někdo jiný z rodiny	Řádky celkem
Muži	65,7	31,8	1,9	0,7	46,6
Ženy	66,8	31,0	0,9	1,3	53,4
Sloupce celkem	66,3	31,4	1,3	1,0	100,0

N - 1269

Zdroj: Rodina 1996. Praha, SoÚ AV ČR.

Údaje uvedené v tabulce není třeba ani komentovat. Žena se věnovala a věnuje dětem ve 2/3 případů, zatímco oba manželé společně jen v necelé 1/3 případů. Situace, že se dítěti věnoval převážně muž či někdo jiný z rodiny, se v rodinách vyskytovala a vyskytuje sporadicky.

⁸¹ Otázka zněla: „Kdo se ve Vaší rodině nejvíce věnuje (věnoval) dětem?“ Vyřazeni byli ti, kteří neměli děti, což byla jedna z uvedených variant.

Pokud máme zodpovědět otázku časových investic, pak se musíme uchýlit k jiným zdrojům, než jakými jsou výzkumy provedené v pražském Sociologickém ústavu.

Tabulka 5.2. Kolik času věnují rodiče dětem? (v %)

Den v týdnu	Méně než 1/2 hodiny	Méně než 1/2 hodiny	Více než 3 hodiny	Více než 3 hodiny
	Otec	Matka	Otec	Matka
Pracovní den	25 %	2 %	6 %	35 %
Víkend	5 %	1 %	44 %	70 %

Zdroj: Institut dětí a mládeže Ministerstva školství České republiky. 1995. Praha.

Pramen: MF Dnes - víkend. 26. 8. 1995

Rovněž podle výsledků průzkumu provedeného IVVM v prosinci 1995 ženy věnují dětem mnohem více času než muži. Protože nemáme k dispozici primární data, uvádíme údaje uveřejněné ve zprávě „Každodenní činnosti - 2“⁸². Z odpovědí respondentů, kteří žili ve vlastně založené rodině, vyplynulo, že ve všední den o děti vůbec nepečuje více než třetina mužů (37 %), zhruba polovina se jim věnuje 1 až 2 hodiny denně a jen 10 % dotázaných mužů se o potomky stará 3 a více hodin denně. Blíže viz následující tabulka.

Tabulka 5.3. Čas na péči o děti dle genderu (v %)

Délka	Všední den	Všední den	Víkend	Víkend
	muži	ženy	muži	ženy
0 hodin	37	20	x ⁸³	x
1 - 2 hodiny	53	44	x	x
3 - a více hodin	10	36	35	53

Pramen: Každodenní činnosti - 2. 1995. IVVM.

V šetření téhož pracoviště, provedeného na začátku července 1998 na téma „Rozdělení činností v české rodině“ na reprezentativním vzorku 1129 osob starších 15 let⁸⁴, byli muži a ženy tázáni na „předpokládané“, tedy jakési ideální rozdělení činností a ti, jichž se to týkalo (738 osob), byli dotázáni i na faktický stav. V případě péče o dítě se 51 % respondentů přiklonilo k možnosti, že pečovat by o něj měli oba rodiče stejně a 49 %, že by to měla být žena („spíše žena“ nebo „určitě žena“). Na dotaz: „Kdo z Vás dvou pečuje o děti?“, odpovědělo 27 % dotázaných, že oba stejně a 71 %, že žena. Nejvíce se rovným dílem podílejí a péči o děti dotázaní ve věku od 30 do 44 let (plná třetina dotázaných z této věkové

⁸² Pramen: Každodenní činnosti - 2. prosinec 1995. IVVM Praha. Šetření bylo provedeno na vzorku 1970 lidí starších 15 let.

⁸³ x - Znamená, že údaj nebyl uveden.

⁸⁴ Respondentům byla položena otázka: „Kdo by měl podle Vás v rodinách pečovat o děti?“ Varianty odpovědí: Rozhodně muž; Spíše muž; Oba stejně; Spíše žena; Rozhodně žena.

kategorie), ve věku do 29 let, tedy v tzv. „mladých“ rodinách s nejmenšími dětmi se ze dvou třetin na péči o děti podílejí ženy.

Jsou oba rodiče stejně důležití nebo je některý z nich důležitější?

Na otázku, zda dítě může vychovat stejně dobře jen jeden z rodičů jako oba společně, dostáváme ve výzkumu „Rodina 1994“ od nadpoloviční většiny dotázaných odpověď, že „ne“ („spíše nesouhlasí“ a „určitě nesouhlasí“). Jen zhruba každý pátý muž a každá třetí žena jsou opačného názoru, zbytek tvoří „neutrální“, „nevyhraněný“ střed.

Tabulka 5.4. Dítě může vychovat stejně dobře jen jeden z rodičů jako oba společně⁸⁵ (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	6,7	15,4	15,2	37,1	25,6	49,0
Ženy	11,1	20,2	13,8	33,3	21,6	51,0
Sloupce celkem	8,9	17,9	14,5	35,2	23,5	100,0

N - 1007

Pramen: Rodina 1994. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR.

Zato další výzkum „Rodina 1996“ nám na tutéž otázku⁸⁶ nedává již tak jednoznačnou odpověď. Soubor dotázaných mužů a žen se dělí na „větší“ polovinu (62,4 %), která se kloní k „ne“ (spíše nesouhlasí a určitě nesouhlasí). Menší část souboru (47,6 %) říká „ano“ (určitě souhlasí a spíše souhlasí). Nejvíce se kloní k možnosti, tzn. určitě souhlasí s tvrzením, že dítě může stejně dobře vychovat jeden z rodičů jako oba společně, svobodní a svobodné žijící s druhem (26,9 %), rozvedení a rozvedené žijící sami (23,9 %) a rozvedení a rozvedené žijící s druhem (16,7 %).

Tabulka 5.5. Dítě může vychovávat stejně jeden z rodičů jako oba společně (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	12,4	32,5	40,9	14,2	47,9
Ženy	12,5	37,5	34,6	15,4	52,1
Sloupce celkem	12,5	35,1	37,6	14,8	100,0

N - 1459

Zdroj: Rodina 1996. Praha, SoÚ AV ČR.

⁸⁵ V podtextu tohoto výroku leží otázka, zda jsou oba rodiče při výchově dítěte stejně důležití.

⁸⁶ Odpovědi na tutéž otázku však nejsou jednoduše srovnatelné, neboť počet variant odpovědí nebyl shodný. Ve výzkumu „Rodina 94“ byla dána možnost „únikové“ - neutrální varianty odpovědi.

Přes ne zcela možnou srovnatelnost odpovědí z výzkumů „Rodina 1994“ a „Rodina 1996“, které jsou uvedené v tabulkách 5.4. a 5.5., je zřejmé, že procento populace, která popírá možnost, že jeden z rodičů může dítě vychovat stejně dobře jako oba, je vyšší než procento lidí zastávající opačný názor. Jinými slovy to znamená, že většina dotázaných si myslí, že pro výchovu dítěte jsou oba rodiče stejně důležití. Muži toto stanovisko zastávají častěji než ženy.

Zůstaneme-li u výzkumu „Rodina 1996“ a budeme-li analyzovat odpovědi na tvrzení, že „pro výchovu dětí je důležitější matka než otec“, pak se kyvadlo vychyluje více k variantě „ano“ (určitě souhlasí a spíše souhlasí). V případě žen je toto vychýlení výraznější než u mužů. Ženy jsou, pokud jde o uznání důležitosti jejich mateřské role, více konzervativní než muži.

Tabulka 5.6. Pro výchovu dětí je důležitější matka než otec (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	14,4	40,9	30,2	14,4	47,9
Ženy	19,5	41,2	28,1	11,2	52,1
Sloupce celkem	17,1	41,1	29,1	12,8	100,0

N - 1458

Zdroj: Rodina 1996. Praha, SoÚ AV ČR.

Muži při výchově dětí připisují ženám o něco menší důležitost, než jakou ženy připisují samy sobě. Muži tak nepřímou poukazují na svoji důležitost a svůj význam při výchově dítěte.

Záměna rodičovských rolí

Ve výzkumu „Rodina 94“ byly ověřovány názory mužů a žen na záměnu rodičovské role. Jaký byl jejich názor na zavedení institutu otcovské dovolené?⁸⁷ Muži a ženy mohli buďto souhlasit (2 možné varianty), nebo nesouhlasit (taktéž 2 varianty) či se projevit jako „nemající názor“ či jako nerozhodní (1 varianta). Tvrzení testující tuto možnost, znělo: „V péči o děti by se měla žena střídát s mužem, který by měl také mít nárok na čerpání mateřské dovolené“. Souhlasí s ním zhruba každá čtvrtá žena z deseti a každý třetí muž z deseti. Této možnosti jsou nakloněni zejména muži mladí (do 29 let) a ve středním věku (do 44 let), tedy ti, již se daná varianta týká nejvíce, u nichž reálně přichází nejvíce v úvahu.

⁸⁷ Tvrzení znělo: „V péči o děti by se měla žena střídát s mužem, který by měl také mít nárok na čerpání mateřské dovolené.“

Tabulka 5.7. V péči o děti se má žena střídat s mužem, muž má mít nárok na mateřskou dovolenou (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	9,3	21,5	26,8	30,1	12,2	49,1
Ženy	13,1	26,9	21,0	25,1	13,9	50,9
Sloupce celkem	11,3	24,3	23,9	27,5	13,1	100,0

N - 1002

Pramen: Rodina 1994. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR.

Zhruba polovina mužů souhlasí s tím, že není správné, aby muž byl doma s dětmi a žena chodila do práce (žen jen „slabá“ polovina). Přestože se s největší pravděpodobností s tímto modelem uspořádání vztahů ve svém životě a životě svých blízkých setkal jen málokdo, zhruba 30 % mužů a necelých 36 % žen s tímto výrokem nesouhlasí. Jejich nesouhlas nemůže být dán osobní životní zkušeností. Je tedy nejspíš projevem vlivu tradice, vžitého stereotypu myšlení. Nejvíce souhlasí (viz součet prvních dvou variant) lidé svobodní (43,5 %) a rozvedení (39,7 %).

Tabulka 5.8. Není správné, aby muž byl doma s dětmi a žena chodila do práce (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	32,7	17,8	19,4	18,0	12,1	49,0
Ženy	24,9	19,6	19,8	18,4	17,3	51,0
Sloupce celkem	28,7	18,7	19,6	18,2	14,8	100,0

N - 1010

Pramen: Rodina 1994. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR.

Celkově se muži ve svém postoji k možné záměně rolí projevují jako více konzervativní v porovnání se ženami. Pro záměnu rolí rodiče byly v uvedených případech spíše ženy než muži. Vdovy a vdovci (59,1 %) ⁸⁸ a ženatí s vdanými (49,3 %) jsou více konzervativní ve svém postoji než svobodní, svobodné a rozvedení, rozvedené.

Svoboda a rodičovství

V otázce svobody a rodičovství si muži zřetelněji než ženy uvědomují, že dítě představuje příliš velké omezení svobody rodiče. Paradoxně ženy, které do dětí v každém případě „investují“ více ať již ze svého času, nebo ze své svobody apod., nereflktují tento problém tak „citlivě“ - „palčivě“ jako muži.

⁸⁸ Součet prvních dvou variant „určitě souhlasí“ a „spíše souhlasí“.

Tabulka 5.9. Mít děti znamená příliš velké omezení svobody rodičů (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	5,8	33,7	44,4	16,1	47,9
Ženy	5,2	25,0	46,0	23,7	52,1
Sloupce celkem	5,5	29,2	45,2	20,1	100,0

N - 1469

Pramen: Rodina 1994. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR.

Muži na jedné straně poukazují na svou důležitost při výchově dítěte a chtějí, aby byla uznána, na druhé straně respektují více než ženy vžitý „rodičovský“ model, v němž je hlavním aktérem žena, resp. akceptují častěji tradiční model rodiny. Zároveň se projevují jako více individualisticky orientovaní jedinci než jejich partnerky.

Rozvod a dítě

Rozvod znamenající v každém případě zánik manželství, partnerského soužití muže a ženy, nemá a ani nemůže znamenat zánik rodičovství. V životě rozvedených partnerů, pokud mají nezletilé děti, musí být vyřešen problém, komu bude dítě, případně děti svěřeny do výchovné péče, kdo o ně bude pečovat. Jaký je názor mužů a žen na obvyklé řešení této situace?

Tabulka 5.10. Rozvedou-li se manželé, je správné svěřit děti do výchovy vždy matce⁸⁹ (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	10,1	25,5	26,3	24,1	14,0	49,0
Ženy	30,4	26,7	25,1	11,1	6,8	51,0
Sloupce celkem	20,4	26,1	25,7	17,5	10,3	100,0

N - 1008

Pramen: Rodina 1994. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR.

Výrok testující názor populace na správnost svěřením dítěte do výchovy matce po rozvodu, odrážel reálnou praxi soudů, které obvykle rozhodovaly ve prospěch žen-matek vyjma případů, kdy žena byla alkoholička, kdy dítě nechtěla nebo kdy neměla podmínky pro jeho výchovu (například z důvodu těžké nemoci).⁹⁰ Jak je zřejmé z dat uvedených v tabulce 5.10., muži se dělí zhruba na dvě stejné části, odečteme-li neutrální střed. Jedna s výrokem souhlasí,

⁸⁹ Celé tvrzení znělo: „Rozvedou-li se manželé, je správné svěřit děti do výchovy vždy matce, pokud není alkoholička nebo ve vězení apod.“

⁹⁰ Do novely zákona o rodině, která vstoupila v platnost 1. 8. 1998 bylo dítě svěřeno do výchovy mužům-otcům jen zhruba v 6 % případů. In [Hendrychová 1998].

druhá nikoli. Ženy jsou více vyhraněné, resp. více než polovina z nich (57,1%) s tímto výrokem souhlasí, zhruba 1/4 je neutrální a nesouhlasí jen asi každá pátá žena (necelých 20 %). Postoj žen může být vnímán jako „obrana“ jejich výlučné pozice, neboť více než 1/3 mužů na ně „útočí“. Čím jsou dotazovaní starší, tím častěji preferují při výchově dítěte matku. Vdovy a vdovci „určitě souhlasí“ a „spíše souhlasí“ v necelých 58 % případů, ženatí a vdané v téměř 48 %.

Tabulka 5.11. Rozhodovat o svěřeni dítěte do péče po rozvodu losem⁹¹ (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhl.	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	2,9	6,6	21,6	23,7	45,2	49,3
Ženy	3,2	5,6	17,8	22,8	50,5	50,7
Sloupce celkem	3,0	6,1	19,7	23,3	47,9	100,0

N - 984

Pramen: Rodina 1994. Základní data z výzkumu. Praha, SoÚ AV ČR. 1994.

Proti tomuto instrumentálnímu způsobu řešení rozvodu je jak většina mužů, tak většina žen. Zhruba 1/5 populace je neutrální a souhlasí jen velmi nízké procento dotázaných, zhruba každý desátý. Instrumentální způsob řešení tohoto problému nepřipadá vhodný téměř nikomu, bez ohledu na to, zda se jedná o muže či ženu.

Shrnutí

I když disponujeme pouze „kusými“, dílčími, neúplnými daty, pokud jde o skutečně, fakticky vynaložený čas na děti, je ze získaných údajů zřejmé, že ženy se dětem věnují daleko více než muži. Pokud tedy na roli otce nahlížíme z hlediska vynaloženého času, nevychází z toho český muž nejlépe.

Trochu jinak se jeví být situace, když na role rodičů nahlížíme přes postojové otázky. Muži a ženy se odlišují ve vnímání své důležitosti a důležitosti toho „druhého“ coby rodiče. Muži kladou důraz na přítomnost a důležitost obou rodičů při výchově dítěte. Poukazují tak nepřímou na svůj význam, důležitost a nezastupitelnost coby rodiče a zároveň tím vyjadřují svůj nesouhlas s dominancí žen při výchově dětí. Ženy zase naopak vnímají samy sebe jako ty důležitější. Ženy tím, jak urputně lpí na své rodičovské roli, tak vlastně brání svou pozici a roli rodiče při výchově dětí i svou nezastupitelnost v ní. Ženy se v otázce výchovy dětí a své úlohy v ní projevují jako více konzervativní v porovnání s muži, neboť se nechtějí vzdát svého (dosavadního výsadního) postavení.

Muži a ženy jsou si podobní, pokud jde o nekonzistentnost zastávaných postojů a vyjadřovaných názorů. V případě možné záměny rolí v celkové péči o dítě, která předpokládá soustavnost, pravidelnost a převzetí značného dílu zodpovědnosti za celkový vývoj dítěte, se

⁹¹ „Pokud se prokáže, že oba manželé jsou schopni se po rozvodu starat o děti, bylo by spravedlivé, aby rozhodl los.“

jako konzervativní projevují častěji muži než ženy. Ženy by často záměnu rolí uvítaly, muži nikoli. Muži by se rádi ve vztahu k dítěti situovali do role vychovatele, spíše než pečovatele. Ženy by se zase naopak celkem rády vzdaly té části své role, která souvisí s každodenní péčí o dítě, nikoli však s jeho výchovou.

Tam, kde by muži nebo ženy mohli něco „získat“, jsou pro změnu. Naopak tam, kde by mohli „ztratit“, lpí na vžitých vzorcích jednání, na tradičním obsahu jimi zastávaných rolí.

3. MUŽI A ŽENY SAMI O SOBĚ (ROZHOVORY S VYSOKOŠKOLÁKY A VYSOKOŠKOLAČKAMI)

Vlastní kvalitativní šetření bylo provedeno formou interview s 15 muži a 15 ženami s vysokoškolským vzděláním.⁹² Původní záměr použít nestandardizované interview byl po zkušebním skupinovém nestandardizovaném interview změněn z důvodu jeho nízké úspěšnosti.⁹³ Ještě před započítáním individuálních rozhovorů byl vypracován scénář pro polostandardizované interview. Byly rámcově vymezeny okruhy a stanoveny hlavní otázky, které v případě nutnosti byly v průběhu rozhovoru blíže specifikovány (buď byly „upřesněny“, nebo „šly“ více do hloubky).

Muži a ženy byli vybráni na základě doporučení přes jim známou osobu, aby bylo možné s nimi navázat potřebný kontakt umožňující navození atmosféry, při níž jsou muži ochotni se „svěřovat“ ženě-výzkumnici více „otevřeně“. Z hlediska zaručení alespoň minimální homogenity souboru byli vybráni vysokoškoláci a vysokoškolačky, kteří byli alespoň jednou ženatí či jednou provdané, kteří měli alespoň jedno dítě ve věku 7 - 15 let, resp. dítě na základní škole. U žen musela být navíc splněna podmínka, že její manžel je rovněž vysokoškolák, protože kvalitativní sonda byla primárně zaměřena na muže, a to s vysokoškolským vzděláním. Informace o mužích vysokoškolácích jsem tedy získala buď přímo od nich samých, nebo od jejich partnerek. Podsoubory mužů a žen byly tedy tvořeny jak ženatými a vdanými, tak rozvedenými pečujícími o děti, ale i nežijícími s nimi, resp. nepečujícími o ně každý den.

V příloze této práce uvádím základní údaje o mužích a ženách, s nimiž byl rozhovor proveden. Aby se zabránilo možné identifikaci jednotlivých dotázaných, jsou uvedena jen křestní jména (nikoli však původní, ale změněná). Tam, kde by „hrozila“ identifikace podle profese, byla pozměněna, resp. byla zvolena profese příbuzná nebo se použilo pokud možno co nejobecnější pojmenování.

⁹² Pro interview byla vybrána skupina lidí s vysokoškolským vzděláním záměrně, neboť tato skupina je ze všech vzdělanostních skupin nejprogresivnější ve svých názorech na uspořádání rolí v rodině, na dělbu práce v domácnosti, na výchovu dětí apod. Zajímalo mě, zda je tato skupina „progresivní“ i ve svých aktivitách vážících se k rodině, zda nastává (nastala) nějaká změna v jejím každodenním chování.

⁹³ Toto není jen má zkušenost, ale zkušenost i některých dalších výzkumnic, například Aleny Heitlingerové a Zuzany Trnkové, které při výzkumu absolventek jedné střední zdravotní školy dospěly ke stejnému závěru. Viz publikace *Životy mladých pražských žen*. 1998. Praha: SLON.

3.1. RODINA - PRÁCE - PRACOVNÍ DRÁHA - KARIÉRA

Vztah rodina a práce anebo naopak práce a rodina je vztahem nejen složitým, ale i proměnlivým. Zatímco kvantitativní analýza nám odhalila celkové poměry preferencí mužů a žen, a to i z hlediska například věku a stavu, kvalitativní pohled na tento problém nám umožňuje zaměřit se více na proměnu zmíněného vztahu v rámci jednotlivého individuálního života.

Jednu skupinu tvořili muži, pro něž rodina byla a stále v jejich životě je nejdůležitější (Jan, Karel, Mirek, Pavel). Jiní kladli daleko větší akcent na rodinu v době, kdy děti byly malé. Mnohdy do tohoto postoje výrazně intervenovala změna společenského systému, neboť někteří muži před rokem 1989 nepocítovali tak silný tlak na finanční zabezpečení rodiny - potažmo na svou roli coby živitele rodiny (Dušan, Radek) jako nyní. Viktor v této oblasti dokonce začal „soutěžit“ se svou ženou, která byla schopna vydělat daleko více než on. *„Když potom manželka začala dělat, vydělala i dvakrát, třikrát víc než já jako učitel..“*. To byl hlavní důvod, proč změnil své zaměstnání. Změna však měla za následek nejen zvýšení jeho příjmu (a posílení Viktorovy pozice coby živitele), ale i snížení jeho participace na domácích pracích a „přesunutí“ je na ženu. Tuto změnu lze v uvedeném případě vyhodnotit jako marnou snahu o nastolení „tradičního“ modelu rolí v rodině, neboť manželství s největší pravděpodobností skončí rozvodem (partneři jsou v rozvodovém řízení). Viktorův případ je ilustrativním příkladem záměny rolí, která byla akceptovatelná pro ženu, nikoli však pro muže.

V souboru dotázaných mužů ani jeden otevřeně neprohlásil, že práce je pro něho naprosto prvořadá, i když mnozí připustili, že práce pro ně měla a má značný význam (Boris, David, Gustav). To však neznamená, že by tito muži rodinu zanedbávali, že by se rodině (resp. dítěti či dětem) nevěnovali. I Tomáš, který se, pokud šlo o dělbu práce v domácnosti, projevil jako značně konzervativní (neboť pocházel z rodiny, kterou sám označil za rodinu patriarchálního typu, v níž funkce jednotlivých rodičů byly striktně rozlišeny), se tehdy choval spíše v intencích moderního než tradičního přístupu. *„Já jsem v té době hodně pracoval doma. Žena zase byla vázána pevnou pracovní dobou. Čili já jsem se mu (synovi) v tomhle ohledu tehdy poměrně dost věnoval, ať už v té rovině, že jsem ho do těch jeslí vodil a vyzvedával... Když bych se vrátil k tomu vzoru, tak nemám takový ten pocit, že když nás v tom útlém věku vychovávala matka, že já se chovám nějak 'divně', nepřipadalo mi to nikterak disproporční. Prostě jsem reagoval na vzniklou situaci, měl jsem v té době více času než moje paní, více prostoru, abych se synovi mohl věnovat, nehledě na to, že mi lichotilo, že se mi narodil syn.“*

Pro Kryštofa, který jako jediný pečuje o svého syna zcela sám, měla práce dříve větší důležitost než nyní, ale ani dnes pro něj není „okrajovou“ záležitostí, přestože musí brát větší zřetel na rodinnou situaci než dříve. Rodina u něho nabyla na důležitosti a významu v porovnání s obdobím před rozvodem. *„V situaci těsně po rozvodu chvála bohu za to, že jsem měl syna.... Byl to pro mne človíček, který mi naplnil veškerý smysl života, když se mi rodina rozpadla. Takže mi tehdy ani nepřišlo, že jsem na všechno ostatní rezignoval - jenom*

ne na práci. Důvodem bylo, abychom nějakým způsobem přežili, aby syn materiálně nestrádal...“

Optika pohledu dotázaných žen se odlišovala optiky mužů, odlišovala se i jejich životní zkušenost. Všechny ženy daly vždy přednost rodině před svou prací, i když i v rámci ženské „skupiny“ je možné zaznamenat obrovské rozdíly. Některé ženy se věnovaly a věnují zcela rodině, jejich pracovní ambice jsou velice nízké a tyto ženy v podstatě akceptují tradiční stereotyp muže živitele a ženy v domácnosti. Jitka k tomu řekla: „ *Chlap toho může udělat pro firmu víc, protože se může sebrat a odjet na dva dny za prací a věnovat se jí. Ženská si to spíš rozmyslí, protože myslí na děti, na úkoly a nechce to nechat babičce. Chlap se na tu pomoc neohlíží, jde za svou prací a spoléhá na ženu, že se o děti postará. Záleží asi na povaze. Když si to žena chce prosadit, tak to asi jde. Já tak tvrdá nejsem, radši zůstanu s dětmi...“*

Některé ženy rezignují na možnost věnovat se více své práci jako například rozvedená a znovu provdaná Jarmila: „*...čekám na nějaké období, kdy to půjde. A jestli nějaký start bude, tak to bude můj první. Nepřipadá mi to vůbec možné při tom, abych zabezpečila děti. Právě proto, že se u nás scházejí někdy i čtyři...“* nebo Veronika, která prohlásila: „*Nemám šéfovské vlastnosti a ctižádostivá jsem taky málo.*“

Jiné ženy naopak vymýšlejí strategie, jak kombinaci práce a rodiny (úspěšně) zvládnout. Například Ivana, která zůstala po rozvodu sama se svými dvěma syny, dokáže skloubit práci, resp. své podnikání s péčí o rodinu tak, aby to nebylo na újmu synům. Aby měla na své děti čas, mohla se jim věnovat, zajistila si paní na úklid a paní na doučování svých dětí.

Zatímco muži, kteří se chtějí věnovat své práci, nejsou nuceni vymýšlet strategie, jak toho dosáhnout, ženy, pokud se chtějí věnovat i svému zaměstnání a nezanedbávat přitom rodinu, mají situaci složitější.

Proměnu vztahu rodina a práce (práce - rodina) je důležité sledovat i s ohledem na skutečnost, zda je orientace u obou partnerů v dané etapě rodinného cyklu shodná či naopak rozdílná.

Zatímco někteří muži uváděli, že když byly děti malé, tak se rodině věnovali více (obdobně jako jejich manželky). Jak však děti odrůstaly, začala se orientace partnerů postupně měnit. Muži se začali na práci orientovat obvykle dříve než ženy a také na ni kladli větší důraz. Kromě Jarmily toto reflektoval například i Vojtěch: „*Žena má ztíženou situaci v profesní realizaci. Já to tak cítím...Vnímám to tak, že žena začíná svůj profesní start, když děti dospívají, když už jsou natolik samostatné, aby se o sebe dokázaly téměř zcela samy postarat, tj. zhruba po ukončení základní školy. Muž to zažívá jenom ve zcela mimořádných situacích, pokud dělá tátu-mámu...“*

Ale ani o počátečním období rodinného cyklu, kdy byly ženy s dětmi doma a jejich muži pracovali, nemůžeme tvrdit, že orientace manželů je v tomto období vždy rozdílná anebo že je zásadně rozdílná. Nejde totiž jen o skutečnost, zda jeden je zaměstnaný, pracuje a druhý ne, ev. kdo pracuje a kdo ne, ale také o to, zda se partneři shodují v tom, jaký důraz kladou na

práci a na rodinu. Z odpovědí většiny mužů vyplynulo, že v období „mateřské (rodičovské) dovolené“ kladli i oni na rodinu důraz největší. Byli v té době ochotni se zapojit do chodu domácnosti nejvíce, nejvíce v té době pomáhat i se starat se o své děti (daleko více než v pozdějších obdobích - včetně Borise a Tomáše). V období po mateřské dovolené se tento důraz začínal v některých případech různit. To však neznamenalo, že to byl vždy muž, kdo se více orientoval na svou práci než na rodinu. Například Mirek a Hynek, jejichž ženy byly lékařky, uváděli, že museli být schopni se postarat o děti, když byly jejich ženy pracovně značně vytížené. Mirkovi péče o domácnost a děti nevadila, Hynek byl v tomto ohledu rezervovanější: *„Moje manželka byla lékařka. Její profese pro ni byla velmi důležitá. S dítětem byla doma minimální dobu, ... ani ne rok. Pak pokračovala dál ve své profesi... Co se týče domácích prací, tak k těm moje první žena moc neinklinovala, včetně vaření. Takže jsem relativně dost vařil, dělal nějaké domácí práce. Nebylo to systematicky dělený, ale vyplývalo to z toho, kdo jak měl zrovna chuť, kdo se k čemu nechal přesvědčit. ... byla to trošku živelná záležitost.“*

V některých případech je důraz na rodinu dlouhodobě shodný jako v případě Karla nebo Jana, v jiných případech se muž orientující se v předchozím období více na svou práci, začal zaměřovat spíše na rodinu, a to z důvodu značného pracovního vytížení své ženy jako například Kamil, Kryštof nebo Viktor.

Zatímco muži o sobě prohlašují, že v době, kdy byly děti malé, ženám pomáhali, ženy obvykle jejich pomoc buďto vůbec nereflektují, nebo ji nepovažují za dostatečnou. Helena k tomu řekla: *„Vždycky jsem chtěla, aby mi manžel pomáhal. Ale on tomu dokázal celkem úspěšně vzdorovat. Přitom jeho práce v té době nebyla časově až tak náročná. Zatímco ženy šly vykonávat učitelské povolání, aby měly čas na rodinu, můj muž byl neustále přetížen a doma mi moc nepomáhal...“*

Při rozboru interview provedených s muži a ženami vyplývá, že ve sledovaných rodinách:

- Pracovali vždy oba partneři (kromě Moniky, která je dlouhodobě v domácnosti) s výjimkou období, kdy ženy byly na mateřské (rodičovské) dovolené. Ve zkoumaném vzorku se nevyskytl ani jeden případ, kdy by na rodičovské dovolené byl muž. Pouze Radek uvedl, že zná ze svého okolí jeden takový případ. Jeho známý byl na rodičovské dovolené s dítětem zhruba od jeho jednoho roku do dvou let věku dítěte, a to z ekonomických důvodů, neboť jeho žena vydělávala podstatně víc než on.
- Muž se v té době mohl kontinuálně věnovat své profesi, svému povolání. Mužský model pracovní dráhy, popř. kariéry byl v každém případě více kontinuální v porovnání s modelem jejich žen a v žádném případě nebyl přerušen z důvodu rodičovství.
- Muži však zpravidla nevnímali období, kdy byla jejich žena na mateřské (rodičovské) dovolené jako období, kdy by dělali kariéru, a to často i v případech, kdy si fakticky zvyšovali svoji kvalifikaci, jak tomu bylo v případě mužů v aspirantuře u Tomáše a Gustava.
- Muži, kteří byli v počáteční fázi rodinného cyklu, tj. v období, kdy děti byly malé a nechodily ještě do školy, výrazně orientovaní na rodinu, spatřovali přínos své profese v tom, že se mohli dostatečně věnovat rodině, jak tomu bylo v případě Mirka.

Ve sledovaném vzorku se jednoznačně uplatnil model, kdy muž byl zaměstnán, věnoval se své profesi, vydělával peníze a žena byla doma s dítětem či dětmi na mateřské (rodičovské) dovolené. Možnost zvyšovat si kvalifikaci či dělat „kariéru“ byla v počátečních fázích rodinného cyklu vyhrazena výhradně muži, který toho buď využil nebo ne. Z interview provedených jak s muži, tak se ženami vyplynulo, že díky mateřství naprostá většina žen potlačila své pracovní ambice a věnovala se hlavně rodině.

Na druhé straně existují ženy, pro které mateřství představuje „únik“ ze sféry práce, řešení situace, kdy se nemohou uplatnit. Jitka se svěřila: „*Opisovaly jsem výkazy, vymýšleli jsme si nesmyslnou práci, dělali výkazy o psacích strojích a kalkulačkách. Opravdu to bylo místo, odkud každý utekl, kromě toho, že se tam chtěl dočkat důchodu. Protože jsem pořád nemohla sehnat nic jiného, tak jsme se rozhodli, že budeme mít miminko...*“ Monika se přiznala, že „*když bylo Ondrovi dvaapůl roku, rozhodla jsem se, že si udělám kurs účetnictví. Jenže když jsem začala, tak jsem pro změnu zjistila, že jsem těhotná a řekla jsem si, pohodička, nemusím se rozhodovat a tři nebo čtyři roky mám pokoj...*“

Pokud žena projevila pracovní ambice, jak tomu bylo v případě Mirkovy, Viktorovy či Pavlovy ženy a v případě Sabiny, pak muž byl schopen se postarat o děti a domácnost, ať již dlouhodobě (Viktor) či krátkodobě, nárazově (manžel Sabiny). Ale tento ne zcela tradiční model, kdy se žena po dobu mateřské dovolené věnuje byť v omezené míře své profesi (Sabina), či se rozhodne mateřskou dovolenou ukončit, věnovat se zcela zvyšování své kvalifikace a část péče přenechá manželovi (Viktorova žena), měl vždy svá úskalí. U Sabiny to nebyla ona, kdo by si mohl určit a kdo by se mohl dohodnout se svým partnerem, kdy se chce věnovat své práci, ale byl to muž, který jí čas na práci „přiděloval“. Žena o sobě v tomto případě nerozhoduje svobodně, žena se přizpůsobuje, podřizuje „rozhodnutí“ muže. „*Bez ohledu na to, jestli jsem měla materiál na zpracování nebo inspiraci, mi byl přidělován víkend. Ne pravidelně... Takže mě potom ta práce ani moc netěšila, když jsem mohla dohánět, co jsem profesionálně zanedbala právě tím, že jsem zabezpečovala veškerý chod domácnosti, starala se o dítě... Bylo to nepřírozené...*“

Viktor sice péči o domácnost a děti zvládl bez větších problémů, ale po čase, když začalo být zřejmé, že se jeho žena věnuje více práci (kariéře) než rodině, mu tato situace začala vadit, přestával participovat na domácích pracích, snažil se tak ženu „přinutit“ k plnění „ženské role“.

Pokud jde o možnosti kariérového postupu mužů a žen, mají ženy tuto možnost výrazně sníženou. V případě, že samy nerezignují⁹⁴, jsou „omezeny“ vnějším sociálním okolím, které jako nátlaku použije vžitý stereotyp bez ohledu na individuální schopnosti a možnosti ženy. Ivana: „*Nestala jsem se ředitelkou firmy, protože jsem ženská. Když jsem o ucházela o ten post, ptali se mě mí kolegové (muži), jak při tak náročné práci zvládnou ještě rodinu. Můj protikandidát byl muž, který měl taky děti, ale toho se nikdo neptal, jak si to zařídí. Nakonec vybrali jeho.*“

⁹⁴ Klára: „*Můj manžel má povolání velice náročné na čas, jako doktor v nemocnici nemůže na konci pracovní směny odložit nástroje na sále. Dřív míval hodně služeb... a já jsem podřizovala svůj čas rodině a dětem. Ale musím říct, že já nejsem příliš emancipovaný typ, jako v tom smyslu, že bych byla ctižádostivá, abych dosáhla nějakého postavení v práci. Dodneška dělám na zkrácenou pracovní dobu...*“

Sylva: „Měla jsem nabídku na dobré místo, nakonec to ale dostal mužský, který má stejné vzdělání i zkušenosti jako já. Asi se všeobecně počítá, že ženská, když má rodinu a děti, že nebude schopná pracovat tak dobře jako ten mužskej...“

Zatímco muž vystupuje na trhu práce pouze ve své zaměstnanecké roli, žena je zde primárně definovaná jako matka. Zkušenosti z každodenního života nás utvrzují v tom, že funkční místa obsazovaná muži může obsadit žena pouze tehdy, podá-li ve srovnání se svým mužským kolegou nadprůměrný, nikoli jen „průměrný“ výkon.

Žena nebývá kladně přijímána nejen tam, kde jde o obsazení pracovních postů, ale ani v pracovních skupinách, které bývají obvykle ryze mužské. V takovém prostředí se muži vůči ženě chovají obvykle velice nevstřícně až nepřátelsky. Potvrzuje to například zkušenost strojní inženýrky Zuzany „Když jsem nastoupila, byla jsem plná elánu, jak si budu bádat na té práci. Ostatní ale pracovali sotva hodinu, pak četli noviny, no hrůza. Přišla jsem totiž mezi padesátileté chlapy a měla jsem dělat stejnou práci jako oni. Dívali se na mě jako na vraha. Nikdo se mnou nemluvil, neporadil, nic... Ze začátku to bylo peklo, nemohli překousnout, že jim tam dali ženskou.“

Shrnutí

V době, kdy jsou děti nejmenší, muži a ženy zpravidla akceptují spíše tradiční model uspořádání vztahů, tzn. že muž se orientuje na práci a žena na rodinu, přestože zároveň v tomto období bývá rodina pro muže nejdůležitější. Je však vžitá a je považována za „normální“, že žena má pečovat o nejmenší dítě, že má zůstat po celou dobu mateřské (rodičovské) dovolené doma. Ženy samy tuto „normu“ obvykle akceptují. Sice se pokaždé nevzdávají možnosti udržet si kontakt se svou profesí, svým zaměstnáním, ale tato možnost bývá výrazně „okleštěná“ a zpravidla se nesetkávají s velkým pochopením ze strany okolí. Muži v tomto období pokračují kontinuálně ve své profesní dráze a i když si mnozí svou kvalifikaci v tomto období nezvyšují, mohou si vytvářet prostor pro svůj budoucí „start“.

3.2. DĚLBA PRÁCE V DOMÁCNOSTI

Rodina jakožto celek není žádným statickým systémem a nejsou jím proto ani její jednotlivé prvky - sféry rodinného života, rodinných aktivit. I ty mají svou dynamiku, proměňují se v čase. Dělbá práce v domácnosti toho může být velice názorným příkladem. V rodinách mohou fungovat různé modely zvládání povinností spjatých s chodem domácnosti, různé modely dělby práce.

Pokud sledujeme dělbu práce v domácnosti na základě rozhovorů s muži a ženami, pak z jejich výroků vyplývá, že ve většině rodin existuje, přetrvává dělba práce na práce mužské a ženské, jak je tomu například v rodinách Borise, Dušana, Vojtěcha, Elišky, Sabiny, Heleny, Moniky, Ivany, Jarmily s tím, že někde je toto dělení poměrně dost striktní jako v rodině Tomáše: „Jinak co se týče vlastního chodu domácnosti jako úklidu, obstarávání nákupů a podobně, tak jdou mimo mě. Jsou mi cizí ve své podstatě. Obstarává je moje paní.... a v současné době na nich participuje syn....“. Tentýž dotázaný dodává: „Řekl bych, že i v podmínkách naší rodiny jsou určité aktivity, kde mám pocit relativní nepostradatelnosti.“

Není jich moc, ale jsou takové. Co se týče věci, které souvisí s praním , uklízením atd. tak to pocituju jako záležitost, která je spíš vázána víc na ženu...“

Jinde sice toto dělení existuje - mužské práce dělává muž, ženské obvykle žena, ale muž někdy „zaskakuje“, pomáhá s nimi, takže to nakonec působí dojmem, že dělení prací je v dané domácnosti značně „rozvolněné“ jako například u Hynka či Dušana, který k tomu řekl: *„Největší můj podíl je na chalupě. Tam to dělám veskrze já.... Jsou ale práce, které doma dělám, dělám je častěji..., ale rozúkolované to nemáme...“*

Přestože se domácí práce obvykle dělí na tzv. ženské a mužské, muži na některých ženských pracích participují - někdy sice poměrně zřídka jako Boris, Dušan, David nebo Vojtěch, jindy v porovnání s ostatními muži relativně často, jak tomu bylo v případě Hynka, Karla, Mirka či Radka nebo Viktora.

Radek: *„Nebyl pro mě žádný problém nádobí, úklid, povlíkání peřin, praní nebo věšení prádla - všechny tyto činnosti. Protože jsem to bral ve prospěch rodiny, tak jsem to udělal. Vždycky jsme se dohodli, co kdo udělá. Tahleta parita, ne parita, ale pravidelnost a rovnoměrnost provázela v podstatě celé naše manželství.“*

Hynek: *„Pokud se týká domácích prací, k těm žena moc neinklinovala, včetně vaření. Takže jsem relativně dost vařil, dělal nějaké domácí práce. Nebylo to systematicky dělený, ale vyplývalo to z toho, kdo měl jak chuť, kdo se k čemu nechal přesvědčit...“*

Jak vnímají dělbu práce ženy?

Podle Ivany: *„Manžel se nikdy nepodílel na žádných domácích pracích. Pokud se kdy podílel, tak když jsem byla nemocná, tak mi někdy pomohl. Jinak to bylo pouze na konkrétní požádání s pohledem, že je mu divné, proč to má dělat. Ale vůbec to nebylo pravidelně. Možná, že někdy vyluxoval.“*

Jitka k tomu dodala: *„Na svého manžela si nestěžuju, i když musím přiznat, že v domácnosti nepřiloží ruku k dílu, to ne. Na to jsem sama. Někteří chlapi vaří, protože je to baví, nebo alespoň vyluxují...“*

Některé ženy nepovažují pomoc partnera za dostačující. Vadí jim nepravidelnost, s jakou muži obvykle „pomáhají“, i to, že se muž vůbec nehodlá zapojit do domácích prací.

I když mají oba partneři stejně náročné povolání, žena často ustoupí nebo dokonce zcela rezignuje a domácími pracemi manžela vůbec „neobtěžuje“. Podle Milady: *„Manžel byl velice exponovaný. Pomáhal mi minimálně. Někdy vozil děti do školky... Všechny dohody o dělení domácích prací před manželstvím byly k ničemu.“*

Pokud však muž vykonává náročné povolání, z pohledu ženy daleko náročnější než je její, pak žena zcela automaticky na sebe přebírá starost o domácnost a nepřipadá jí na tom nic divného. Klára k tomu řekla: *„Můj manžel má povolání velice náročné na čas, jako doktor v nemocnici nemůže na konci pracovní směny odložit nástroje na sále. Dřív míval hodně služeb.... a já jsem podřizovala svůj čas rodině a dětem...“*

Pouze Eliška uvedla, že je s pomocí svého manžela spokojen: „*Musím říci, že nejvíc mi pomáhá můj manžel. Je to člověk, na kterého je spolehnutí, což na předchozího partnera nebylo...*“

Ženy bývají s prací mužů v domácnosti spíše nespokojené než spokojené a sami muži si to mnohdy uvědomují jako například Karel: „*Podle ženy bych měl sám vyhledávat problémy a sám bych měl být iniciativní a ne abych čekal, až mě ona zaukoluje.*“

Které ženské práce muži obvykle vykonávají a které naopak zase ne?

a) Vaření a práce s tím spojené:

I když vaření bývalo vždy považováno za typicky ženskou práci a v některých rodinách jej opravdu doposud vykonává výhradně žena jako v rodině Dušana, v jiných rodinách tato práce ztrácí „punc ženskosti“, neboť tam vaří i muži. Aspoň občas vaří Boris, Jan, Vojtěch a někteří další z našeho souboru. Někde zas muži dělají jen určitá jídla, například masa jako Karel. Pokud muži vaří, pak to obvykle dělají ze záliby, tzn., že vaří, když je to zrovna baví, nebo když chtějí připravit nějakou specialitu jako například Pavel: „*Vařím tehdy, když mě to baví. To znamená, když chci udělat dobré maso. Přece jen, jak manželka vaří často, tak dělá samé takové stereotypy. Ta jídla mi sice chutnají, nicméně je to takový to klasický, aby toho bylo hodně, aby se lidi najedli. Když je nějaká specialita, tak tu dělám já a to mě baví.*“

Další ženskou prací často vykonávanou muži je mytí nádobí (Boris, Radek, Mirek aj.) a nákupy, resp. pomoc s nimi.

b) Úklid:

Dále se muži poměrně často spolupodílejí na úklidu. Nejčastěji muži luxují (Pavel, Karel) nebo myjí okna (Dušan, Pavel). Obvykle však neparticipují na tzv. každodenním poklizení, ale spíše dělají nebo pomáhají při týdenním úklidu (Karel, Boris aj.) nebo při úklidu větším, zpravidla předvánočním.

Mirek: „*Ona byla, bohužel, méně pořádná než já. Takže teď mě zrovna napadá, že takový ten předvánoční úklid... jsem víceméně dělal já. Ona dělala takové ty běžné práce, jako že vařila, prala, ale nedělala to ráda, spíš že musela.*“

c) Prádlo:

Muži zpravidla zcela výjimečně participovali na praní, věšení a žehlení prádla. Z tohoto pohledu tvořili Radek a Mirek, v době, kdy ještě byli ženatí, výjimku.

Poměr podílu na domácích pracích mezi muži a ženami není z rozhovorů přesně kvantifikovatelný a ani to není (resp. nebylo) účelem jejich analýzy, neboť pro to slouží jiné techniky sběru informace. Z výpovědí však přesto vyplývá, že v rodinách není podíl mužů na domácích pracích rovnocenný podílu žen jak ve smyslu množství vynaloženého času, tak ve smyslu míry, podílu odpovědnosti za ně. Ženy sice zcela výjimečně participují na tzv.

mužských pracích, ale frekvence výkonu těchto prací je v domácnosti nepoměrně nižší v porovnání s činnostmi, které je nutné zvládnout pro zabezpečení každodenního chodu domácnosti a jež bývají tradičně vykonávány ženami, a vysloužily si proto označení ženské práce. Téměř stejný díl participace na každodenních činnostech je v současné době realitou pouze u Kamila a v rodině Vandy.

Kamil: „... *děláme oba dva všechno. My jsme docela dost zaměstnaný oba dva, takže to řešíme spíš tak, že úkony, které jsou spojené s domácností, dělá ten, kdo má zrovna volno, kdo má na to čas... Možná, že dřív se více starala o domácnost žena, ale posledních zhruba pět let to tak není.*“

Vanda: „*V naší rodině neexistuje žádné rozdělování na mužské a ženské práce, zájmy a povinnosti. Já jsem velmi emancipovaná a můj muž je také velmi emancipovaný, takže když je zapotřebí něco udělat, tak to udělá ten, kdo zrovna u toho je, nebo kdo má čas...*“

V minulosti tato „rovnost“ fungovala v rodině Viktora („... *nebavili jsme se o tom, co je ženská a co mužská práce. Bylo to potřeba udělat a někdo to udělat musel...*), Mirka nebo Hynka.

V případě Gustava to byl on, kdo v počáteční fázi rodinného cyklu dělal většinu domácích prací. „*Zpočátku ta participace byla spíš taková, ale ono je to u nás tak trochu do dneška, že funguje plná zastupitelnost. Takže s výjimkou nezastupitelných činností, jako je kojení, jsem dělal všechno. Když se to vezme od začátku, ať už bylo praní plínek, žehlení... přes běžné obstarávání domácnosti, nákupy, vaření... Skutečností je, a to nemyslím nijak impertinentně, že moje žena neuměla uvařit ani čaj. Já jsem ji de facto učil vařit... Zatímco dneska je otázka participace spíš daná tím, že buď můžu, mám na to čas, anebo je to snaha zase nějakým způsobem trošku uvolnit ji, když (žena) potřebuje na něco čas.*“

V naprosté většině rodin dochází z hlediska podílu mužů na ženských pracích zpravidla k procesu, který bychom mohli označit jako „regresní“, tzn. že podíl participace, pomoci muže v domácnosti klesá.

Boris: „... *pomáhám asi stejně, no, možná o něco míň...*“

I někteří další muži jako Dušan, Karel, Jan a již zmíněný Viktor či Gustav v minulosti pomáhali daleko víc, protože nebyli pracovní tak vytížení.

Viktor: „*Tím, že jsme se přestěhovali, tak jsem změnil zaměstnání.. Jsem daleko více pracovní vytížen než jako učitel, jsem méně doma...*“

Karel: „*Když byly děti malé, tak jsem dělal víc. Dělal jsem takové to zázemí...Byl jsem průběžně takzvaně po ruce... Dneska mám daleko míň času než dřív i proto, že jsem nedávno změnil zaměstnání a pracuji mimo Prahu. Domů dojíždím jen na víkendy.*“

Za daleko důležitější dimenzi dělby domácích prací než jakou je poměr vynaloženého času partnerů na domácnost, se jeví být díl odpovědnosti, který si žena či muž za chod domácnosti připouští, resp. který na ní nebo na něm fakticky spočívá. Z tohoto hlediska není ani tak důležité, kdo toho kolik udělá, i když i to může být považováno za nepřímý indikátor

odpovědnosti, protože koneckonců člověk může být pouze úkolován a nemusí si připouštět žádnou anebo jen malou „starost“ - zodpovědnost za danou činnost. Ze získaných odpovědí je zřejmé, že díl odpovědnosti byl v minulosti (relativně) stejný (nejvíce rovnocenný) u Hynka, Mirka, Radka a Viktora, v současnosti u Kryštofa. V ostatních případech nebyl tento podíl rovnocenný. Podle Vojtěcha: *„Myslím si, že záleží na tom, kdo se za co činí odpovědný, či kdo si jaký díl odpovědnosti bere... Když přijdu domů a je neuklizeno, nemám nepříjemný pocit. Ani když návštěva konstatuje, že je neuklizeno. Ale moje žena z toho má nepříjemný pocit.“*

Všechny ženy kromě Vandy mají plnou zodpovědnost za chod domácnosti. Dělbba odpovědnosti se v jejich rodinách neuplatňuje. Ženy tuto situaci mnohdy ani nevnímají jako problémovou.

Jaké role spjaté s dělbu práce v domácnosti mohou muži zastávat? Muži mohou vystupovat v roli rovnocenného partnera, který přebírá relativně rovný díl odpovědnosti za chod domácnosti, což není neobvyklý, ale zase ne příliš častý případ. Muži figurují v rodinách zpravidla v roli pomocníka, tedy někoho, kdo musí být úkolován, a bývá zpravidla „na něm“, zda daný úkol splní nebo ne - „podle momentálních okolností“, „podle chuti“ apod. Někdy se role pomocníka může nabýt role poskoka, který musí zadanou práci vykonat „hned teď okamžitě“, musí být vždy „po ruce“ zpravidla bez jakékoli možnosti dohody, „diskuse“ s partnerkou o výkonu dané práce.

Rovná participace partnerů na domácích pracích se jeví být (mnohdy nedostižným) ideálem spíše než běžnou realitou.

Tomáš: *„... Ideál by byl, kdyby to [domácí práce] fungovalo za participace obou partnerů. U mě to tak nefunguje, já se tím netajím. Nedá se říct, že bych se za to styděl. Jsem schopn partnera kvalifikovaně zastoupit v momentě, kdy by to bylo potřeba. Mám na mysli nejen potenciální vyřazení z důvodu nemoci, ale i výpadky z hlediska pracovního zatížení a podobně.. Zatím, díky bohu, to u nás nepřichází aktuálně na pořad dne.“*

Pokud je rovná participace realitou, pak bývá spíše než realitou „každodenní“, realitou „nevšední“, „výjimečnou“. Muži jsou schopni ženy zastoupit a přebrat na sebe potřebný díl odpovědnosti, jsou schopni a ochotni partnerku v domácích pracích nahradit, je-li třeba, ale zpravidla jen ve výjimečných případech, výjimečných situacích. Kdy? Je-li to „vynuceno“ zaměstnáním partnerky, například službami v případě žen lékařek v rodinách Hynka či Mirka, služebními cestami (stážemi) jako v případě Viktora nebo v dobách nemoci Gustavy ženy apod.

Žena nejenže v domácnosti vykonává většinu domácích prací, ale také v této sféře v naprosté většině rozhoduje. Asymetrie dělby práce a rolí se při určité konstelaci může proměnit ve výhodu (muži mají více volného času, jsou méně svázaní, spoutaní rodinnými povinnostmi v porovnání se ženami, muži mají zajištěný „servis“, aniž se musí příliš namáhat apod.), ale i v nevýhodu. Výroky a postoje mužů dokládají, že muž je obvykle schopn (když

chce), ženu v domácnosti zastoupit. Mužům však asymetrie v dělbě práce mnohdy vyhovuje, přestože se může obrátit proti nim, může se pro ně stát nebezpečnou. Jeden z otců, Dušan, si uvědomuje, že zvládání domácích prací činí muže soběstačným a nezávislým na ženě. Proto chce, aby se jeho synové naučili postarat se sami o sebe, aby v tomto směru nebyli „sociálně invalidní“. I Kryštof si uvědomuje, že muži mohou být na ženách až chorobně závislí, že mohou trpět fóbií, když je ženy přesvědčí, že jsou nesoběstační, nesamostatní tvorové, kteří se nedokáží o sebe sami postarat. Tak jako v rovině práce funguje stereotyp muže živitele, o němž se a priori předpokládá že je lepší, výkonnější pracovník než žena, tak ve sféře domácnosti funguje stereotyp ženy hospodyně schopné vždycky všechno zvládnout, který může sehrát podstatnou úlohu při rozvodovém řízení. Žena při něm bývá považována za „lepšího“ a „kompetentnějšího“ rodiče mimo jiné i proto, že zvládá (bez problémů) domácnost. V případě mužů, kteří žádají o svěření dítěte do péče, bývá (resp. doposud bylo) postupováno tak, že se zjišťovalo, zda je muž-otec schopen domácí práce zvládnout, popř. zajistit nějak jinak. Muž („průměrný“, „běžný“) musel svou kompetenci v tomto směru doložit, prokázat, zatímco žena („průměrná“, „běžná“) nikoli.

Někteří muži zaujímají k domácím pracím velice nadřazený postoj jako třeba Tomáš: *„Jinak co se týče vlastního chodu domácnosti, úklidu, obstarávání nákupů atd. jdou mimo mě. Jsou mi cizí ve své podstatě. Obstarává je moje paní... v současné době na nich participuje syn. Podle mé osobní filozofie je vhodné, aby tyhle věci znal, ale vykonávat je pak nemusí. Znal je v té rovině, aby je v určité výjimečné situaci onemocnění dokázal zvládnout, anebo aby je dokázal posoudit, aby si nenechal nabulíkovat, že ta práce je obtížná, nezvládnutelná...“* Z jeho postoje je zřejmá převaha, nadřazenost muže nad ženou. Zatímco on coby muž se nemusí domácími pracemi příliš zabývat, žena ano, zatímco pro muže je nedůstojné se takovými činnostmi vůbec zabývat, žena je dělat musí. V podtextu uvedeného názoru leží mimo jiné i přesvědčení, že žena je neschopná, když nedokáže zvládnout tak banální a triviální záležitost, jakými jsou domácí práce.

Zatímco nechuť dělat domácí práce je u mužů tolerována, u žen působí „nepřirozeně“, i když ženy vyjadřovaly svou nechuť dělat domácí práce častěji než muži. Monika: *„... někdy mi to už trochu vadí, hlavně denně vařit a vymýšlet, co mám vařit. Taky mě moc nebaví uklízet...“*

Sabina: *„Domácnost je pro mne břemeno, netěší mě to, netěší mě pracovat, aby bylo uklizeno. Já dávám spíš přednost společným aktivitám před děláním pořádku...“*

Shrnutí

Muž zastává, pokud jde o dělbu práce v domácnosti, spíše roli pomocníka než partnera. I když muž ženě pomáhá, nepřebírá zpravidla odpovídající díl odpovědnosti za chod domácnosti a žena pak jeho případnou pomoc nevnímá jako dostačující. Muži domácí práce zvládají, pokud sami chtějí a pokud jim v tom ženy nebrání. Ženy někdy považují muže za tvora, který se nedokáže postarat sám o sebe, muže „invalidizují“ a stvrzují tak svou „nadvládu“ nad touto sférou. Muži pomáhají s domácností většinou tehdy, když to oni uznají za vhodné, nikoli když je třeba. Muži jsou schopni ženy zastoupit, vyžaduje-li to situace

(nemoc partnerky, její enormní pracovní vytížení, pokud však není trvalé apod.). Jakmile však „výjimečnost“ situace pomine, dochází obvykle k návratu k zaběhanému modelu, kdy „vše je na ženě“. Rovná participace partnerů na domácích pracích se jeví být spíše nedostupným ideálem než všední realitou.

3.3. MUŽ (A ŽENA) A PÉČE O DĚTI

Péče a starost o děti může nabývat různé podoby.⁹⁵ U oslovených mužů byl proto zjišťován faktický obsah jejich „otcovství“. Zajímalo nás, jaký postoj k dítěti dotázaní muži zaujímali, jak se vazba otec - dítě proměňuje v čase v rámci generace (intrageneračně) i mezi generacemi (intergeneračně).

Dotázaní muži zaujímali ke svému dítěti, svým dětem různé postoje od „lhostejného“ přes „vlažný“ až po „zaangažovaný“ - zainteresovaný:

- a) „Lhostejný“ postoj k dítěti reprezentuje nezřetelněji Gustav. Otcem by ani být nemusel: *„Já jsem po děcku nějak netoužil. Kdybych ho do dneška neměl, vůbec by mi to nevadilo. Myslím si, že není žádný zločin dítě nemít, a do těch perspektiv, které tady existují, je to přesně naopak. Spíš je zločin to dítě mít.“*
- b) Za „vlažný“ postoj lze považovat takový, kdy se muž dítěti nijak výrazně nevěnuje, volný čas sice trávívá s rodinou, ale vůči dítěti nebo dětem se obvykle výrazně neangažuje jako například Dušan: *„V zásadě nejsem člověk, který je u těch dětí, který by si s nimi moc hrál...“, anebo se zapojuje ve zcela výjimečných případech a situacích, pokud mu to okolností „dovolí“ - při nemoci dítěte či o prázdninách jako například dříve Tomáš.*
- c) Při „angažovaném“, zainteresovaném, aktivním postoji otec o dítě projevuje značný zájem, a to v různých směrech.
 1. Nejčastěji se mu věnuje po stránce her, zábavy, náplně volného času jako Karel nebo Pavel, který řekl: *„Věnuju se hlavně klukům, protože mám pocit, že ty otce hodně potřebují. Hrajeme si, nebo se hodně bavíme. Snažím se jim nějakým způsobem zprostředkovat věci, které je zajímají.“*
 2. Anebo se (víceméně pravidelně) spolupodílí na péči o dítě (větším či menším dílem) například tím, že ho vodí či vyzvedává z jeslí nebo školky jako dříve Dušan nebo nyní Pavel; chodí s ním k lékaři jako často Karel; střídá se s manželkou, když je dítě nemocné, což dříve dělávali například Dušan, Karel a Tomáš; apod.
 3. Otec je schopen se o dítě postarat stejnou měrou jako matka. To je případ Kamila. *„Náš podíl (na péči a výchově) je rovnocenný. Každý dáváme dítěti něco, co mu ten druhý nemůže dát... To je různé a vyplývá to ze situace.“* Muž se dokáže o dítě kdykoli postarat

⁹⁵ Viz oddíl *Muž (a žena) v roli rodiče* v subkapitole 1. 3. *Sociologie o muži a ženě z genderového aspektu* této práce.

a hlavně je schopen se o něj starat průběžně jako třeba Mirek a Radek, nejen ve „výjimečných situacích“. Takový otec na sebe přebírá i notnou dávku odpovědnosti za péči, výchovou a celkový vývoj dítěte.

4. Muž-otec je schopen se o dítě starat výhradně sám jako Kryštof. Díl zodpovědnosti, který na něm spočívá je v tomto případě největší. *„Jsem jediná osoba, která o něj soustavně pečuje. Jde spíš o tu psychologickou roli. Člověk je tátou a zároveň musí být i tou mámou, to je vlastně ten největší problém. I když si myslím, že to v sobě všichni mají, ten svůj protipól, ale ne každý o tom ví.“*

Pokud jde o péči o dítě a jeho výchovu, bývá v úplných rodinách uplatňován model „tradiční“ (resp. klasický), který můžeme charakterizovat větou „vše je na ženě“, partnerský, kde se o povinnosti partneri dělí (díle jejich odpovědnosti je víceméně shodný) anebo smíšený, kdy žena svou prací obvykle vytváří nezbytné „zázemí“, pečuje a stará se o dítě, pokud jde o materiální zabezpečení, otec má zpravidla na starost náplň volného času. U neúplných rodin záleží na tom, do jaké míry se dokáže nepřítomný partner fakticky angažovat a zda dokáže být nápomocen, když je třeba. Protože v naprosté většině případů bývá dítě svěřeno do výchovné péče ženám, zajímalo mne, jak muži zvládají péči o dítě po rozvodu.

Rozvedení muži z našeho souboru byli v rámci dřívější rodiny, ale i po rozvodu spíše otci angažovanými. Jako jediný se však o dítě stará zcela sám pouze Kryštof. O této možnosti začal uvažovat v okamžiku, kdy mu bylo jasné, že rozpad (rozvod) manželství je nezadržitelný: *„Bylo to [svěření dítěte do péče] moje základní rozhodnutí. V momentě, kdy mi bylo jasné, že je rozpad nezadržitelný, tak to byla moje volba... Byl to můj jediný základní požadavek, aby rozvod proběhl hladce.“*

Na otázku, co bylo motivem tohoto rozhodnutí, odpověděl: *„Byl to silný vztah k synovi. Já jsem to cítil přirozeně. Po synovi jsem toužil... Jako první dítě se mi narodila dcera... Bylo to pro mne trošičku, to se přiznám, zklamání, že to nebyl syn. Řekl bych, že v té době jsem ještě vůbec nebyl na otcovství zralý. Tak jsem si to nějakým způsobem doháněl u toho druhého dítěte, navíc když to byl kluk. Tam se to potom naplnilo, ta [otcovská] role, kterou jsem cítil...“*

Mirek, který usiluje o svěření dětí do výchovné péče, je rovněž příkladem velmi zaangažovaného a zainteresovaného otce. Jeho životní zkušenost potvrzuje, že mnozí otcové mají o své děti velký zájem. Říká k tomu: *„Já se zase setkávám s otci, kteří zájem mají. Moje zkušenosti jsou takové, že je logické, že když se táta o ty své děti stará, má je pak přirozeně rád... Je to jeho krev. Není to jako žena, manželka. Ta je nakonec fyziologicky cizí člověk. Může klidně jít a za čtrnáct dní o ní člověk neví. Ale děti jsou kus člověka, takže to je jeden důvod, proč jsem se jim věnoval. Můj vztah k nim je silný. A taky si myslím a nemyslím si to jenom já, myslí si to chytřejší než jsem já, že děti potřebují oba dva úplně stejně, že role rodičů jsou nezastupitelné. Nechápu prostě blbost státních úředníků, kteří jedou v zajatých kolejích, kdy otci dají víkend jednou za čtrnáct dní.“*

Zkušenosti žen s obdobnou, tj. porozvodovou situací a participací jejich bývalých partnerů na péči o dítě (děti) bývají zpravidla jiné. Zatímco rozvedení muži z našeho souboru reprezentují spíše neobvyklý postoj, bývalí partneri oslovených žen reprezentují postoj běžný,

obvyklý (jakousi vžitou „normu). Muž má sice o dítě zájem, ale když se vyskytnou nějaké překážky svou rodičovskou povinnost přestává plnit - například zruší schůzku s dítětem bez ohledu na dítě či bývalou partnerku.

Ivana: „*Když to bývalému manželovi nevyjde, má hodně práce, tak sice zavolá a omluví se i se zeptá, jestli mi to nevadí, ale vlastně už dopředu počítá s tím, že to nějak zařídím. Pak nevidí kluky třeba dalších čtrnáct dnů, tři týdny, protože já už někdy mám další víkendy naplánované...*“

Příklad uvedený Lucií vypovídá o něčem jiném. „*Manžel si bere děti pravidelně. Ale já bych někdy potřebovala, aby mi pomohl a taky někdy hlídal, když jsou holky nemocné. Musím taky chodit do práce a hlavně vydělávat. Když jsem na paragrafu, tak nemám skoro žádné peníze. Muž se diví, když po něm chci, aby mi s hlídáním nemocných dětí pomáhal aspoň jeho matka, která je už v důchodu. Ale já opravdu nevím, jak mám tuhle situaci řešit.*“

Otec si sice plní své rodičovské povinnosti uložené mu soudem, platí výživné, bere si děti ve stanovený termín, ale tím jeho starost a péče končí. Muž si splní formální povinnost, ale veškerá tíha faktické odpovědnosti leží na bývalé partnerce. V případě založení nové rodiny, jak je tomu i v Lucčině případě, vazba na dřívější rodinu výrazně slábne a muž se může přestat zcela zajímat o problémy předchozí rodiny.

Položíme-li si otázku, zda se dotázaní otcové věnují více chlapcům či dívkám, pak nedospějeme k jednoznačné odpovědi. Jsou otcové, které nezajímá dítě jako takové, dokonce ani syn (jako Gustava), po němž mnozí muži obvykle silně „touží“. Jiní otcové se výrazně věnují svým dcerám (Mírek a Radek), zatímco další, kteří mají syny, jsou v péči o ně daleko „vlažnější“ (Dušan nebo Tomáš). Otcové, kteří mají dceru i syna, mnohdy připouštějí, že se věnují oběma stejně, že nepocitují žádný rozdíl v tom, zda jde o dceru či syna (Boris a David). Naopak Karel doznal, že se prvnímu dítěti (synovi) věnoval více a na druhé dítě (dceru) již nezbyvalo tolik času, když v rodině byly už děti dvě. Vyvstává otázka, zda v tomto případě nebyl zájem o dítě dán spíše pořadím narození než pohlavím dítěte, protože jak děti rostly, tak Karel nabyl dojmu, že se oběma věnuje zhruba stejně. Zcela jiný byl vztah k synovi v případě Kryštofa, který, jak je zřejmé z citátu uvedeného výše, toužil po synovi. Tento motiv sehrál svou důležitou roli v době rozvodu a dovedl Kryštofa k tomu, že se o syna stará on, zatímco dcera žije s matkou.

Podle Kryštofa, Pavla, ale i například Mirka má otec v rodině svou důležitou a nezastupitelnou roli. Kryštof a Pavel kladou zvláštní důraz na význam otce v rodině, kde je syn. Soužití otce se synem podle Kryštofa dává synovi „... *patriční model, který by měl mít každý syn... pro kluka je to důležitější než ve vztahu k dceři...*“ Pavel, který vyrůstal bez otce, protože mu zemřel, se věnuje hlavně klukům, neboť se rovněž domnívá, že přítomnost otce v rodině je pro jeho syny důležitá, že jeho role je pro ně nezastupitelná. Synové podle něj „*otce hodně potřebují*“.

Za zmínku ještě stojí skutečnost, že ženy mnohdy předjímají nekompetentnost muže, pokud jde o péči o dítě či děti. V malém našem vzorku reprezentoval takový případ Karel, který uvedl, že se o dítě sice staral sám, když žena byla v porodnici, ale „... to bylo *navářino, připravené namražené jídlo...*“

Muži často skutečně svou nekompetentnost demonstrují, „schovávají“ se za ni, avšak v určitých situacích si dokáží poradit a zvládnout chod domácnosti i celkovou péči a starost o dítě, případně děti jako například Viktor, dokáží ji dokonce zvládnout do té míry, že se o vše starají zcela sami i dlouhodobě, o čemž svědčí případ Kryštofa.

V mnohých rodinách přetrvává tradiční model, kdy o děti se stará hlavně žena, zajišťuje každodenní základní péči o ně a stará se převážně i o náplň jejich volného času. V těchto rodinách se žena ocitá v roli pečovatelky, vychovatelky i kamarádky. Muž pak vystupuje vůči dětem nejčastěji jako autorita.

Boris: *„O děti se převážně stará manželka, já je usměrňuji, když jsem doma.“*

V rodinách, kde funguje tzv. smíšený model, se žena o děti stará, zajišťuje náplň jejich volného času, když je otec mimo domov, když „chybí“. Ale pokud je otec doma, snaží se vůči dětem angažovat a nejčastěji vůči nim vystupuje jako kamarád, „spoluhrač“ starající se o náplň jejich volného času. Hraje si s nimi, chodí s nimi ven, sportuje s nimi i se s nimi učí apod. jako třeba Pavel, Karel nebo Jan.

V partnerském modelu reprezentovaném Kamilem, je podíl rodičů rovnocenný nejvíce. *„Náš podíl je takový rovnocenný. Každý dáváme dítěti něco, co mu ten druhý nemůže dát...“*

Ale ve většině případů není podíl péče o dítě a podíl na jeho výchově z genderového hlediska rovnocenný. Muži si tuto skutečnost uvědomují a poukazují například na to, že je rozdíl mezi péčí o dítě a jeho výchovou a že každý z rodičů si plní v této souvislosti jinou roli.

David: *„...Samozřejmě žena se jim věnuje víc z hlediska materiálního. Vodí je do školky, je s nimi víc doma než já. Ale výchova je něco jiného. Při ní je, myslím si, náš podíl rovnocenný. Podíl výchovy je něco jiného než podíl péče. Každopádně o ně žena pečuje víc.“*

V souboru mužů se nevyskytl ani jeden, který by uvedl, že by se svému dítěti, svým dětem věnoval méně, než se jemu (ev. dalšímu sourozenci či sourozencům) věnoval jeho otec. Pokud v našem souboru analyzujeme vztah otec - dítě z generačního hlediska, pak platí, že nová (další) generace mužů se svým dětem věnuje minimálně stejně, obvykle však více, než je jim věnovala generace jejich otců.

Proměnu vztahu otec - dítě můžeme v čase sledovat nejen mezi generacemi, ale i v průběhu jedné generace, resp. jednoho individuálního života. K jaké typologii pak na základě analýzy rozhovorů dospíváme? Podle toho, jak se muži dříve věnovali a v současnosti věnují svým dětem, je můžeme rozdělit do následujících skupin:

dětem se věnovali nejvíce, když byly malé (Boris, Dušan, Karel, Tomáš, Viktor, Vojtěch);

věnují se jim zhruba stejně (David, Jan, Mirek, Pavel, Radek);

věnují se jim dokonce více (Hynek, Kamil, Kryštof);

nikdy se jim příliš nevěnovali (Gustav).

Shrnutí

V úplných rodinách se muži obvykle neangažují v každodenní základní péči o děti, ale když si to okolnosti „vynutí“ (nejčastěji nemoc partnerky, její pracovní zaneprázdnění), jsou schopni se o děti postarat, věnovat se jim. Totéž platí při rozpadu či zániku manželství (ovdovění, rozvod), kdy muži, kteří zůstali s dítětem sami, dokáží zvládat i to, co obvykle zvládá a dělá jen žena. Existují muži, pro něž je dítě v životě to nejdůležitější. V našem vzorku byl tento typ otce reprezentován například rozvedeným Kryštofem, který o dítě pečuje zcela sám, rozvedeným Mirkem, který usiluje o to, aby mu byly děti svěřeny do výchovné péče, i rozvedeným Radkem: *„Pro mě jsou děti naprostá priorita. I v téhle situaci, která nastala...“* Jan, který žije sice v úplné rodině, ale setrvává v ní jen kvůli dětem, řekl: *„Žiju pro ně. Věnuju se jim pořád. Mám je rád...“*

Zkušenosti mužů a žen se i v případě péče o děti značně liší. Každý z rodičů obvykle v rodině plní vůči dítěti jinou roli než ten druhý. Zástupnost rolí je muži vnímána (a realizována) spíše v oblasti hry a náplně volného času než v každodenní, rutinní péči o ně. Ženy by často uvítaly zvýšenou participaci svých partnerů na zcela běžných, „provozních“ záležitostech vztahujících se k celkové péči o dítě. Obě „pohlaví“ se „shodují“ v momentě, kdy zdůrazňují svou roli a svůj význam při výchově dítěte a „rozcházejí“ se, když hodnotí toho „druhého“.

III. Č Á S T
(závěrečné shrnutí)

ZÁVĚR

Přestože byly vymezeny dílčí indikátory, popsány a v jednotlivých oddílech vyhodnoceny jim odpovídající procesy, nelze na základě provedených analýz učinit „schematicky“ zcela jednoznačný závěr o charakteru změn v rodině, neboť toto vyhodnocení vyžaduje propojení několika rovin:

- roviny názorové a postoje s rovinou každodenní praxe u zkoumané populace na základě analýzy kvantitativních dat i na základě provedených rozhovorů,
- rovinu „subjektivní“, resp. individuální s rovinou sociální, resp. s rovinou institucionální a organizační (zejména s rovinou sociální organizace práce a s rovinou legislativní).

Pokud zůstáváme na úrovni sociologických dat z jednotlivých typů výzkumů, pak námi dosažené výsledky jsou dokladem:

- snahy „petrifikovat daný stav“ tam, kde to jeho účastníkům (aktérům) vyhovuje, resp. kde jim v ničem nevadí; jde o „udržení“ statu quo - tuto snahu nazýváme „konzervací“ poměrů,
- snahy o změnu, o „pohyb vpřed“ - označujeme jako „modernizační“ snahu,
- snahy o „návrat ke starému“ - což nazýváme „restaurací“.

Vztah rodiny a práce

I když se muži orientují na rodinu méně často v porovnání se ženami, v tomto směru přetrvává u části rodin tzv. tradiční orientace, není procento mužů, pro které je rodina důležitější, přednější než práce, nízké (pohybuje se okolo 40 %, pro srovnání u žen kolem 65 %). Pokud máme vyhodnotit vztah rodiny a práce, pak nemůžeme uvažovat jen o orientaci celku genderových skupin - souborů mužů a žen, ale měli bychom postihnout i orientaci uvnitř jednotlivých rodin. Jedině tak by se dalo vyhodnotit, zda je tato orientace shodná či rozdílná, ev. do jaké míry je shodnost či rozdílnost akceptovatelná pro to které „pohlaví“, resp. gender. Protože sekundární analýza primárních (kvantitativních) sociologických data nám to plně neumožnila, neboť otázky ve vyhodnocovaných výzkumech se na problém nezaměřovaly, byl problém sledován v interview s muži a ženami s vysokoškolským vzděláním. Z nich vyplynulo, že mnozí muži, i když nepřerušují svou pracovní dráhu v době, kdy jsou děti malé, se v tomto období orientují na rodinu více než v obdobích pozdějších. Po návratu žen z mateřské (rodičovské) dovolené do práce se však obvykle orientace mužů a žen začíná různit s tím, že ženy se i nadále zaměřují v první řadě na rodinu (i když i práce má pro ně svou nezaměnitelnou a nenahraditelnou hodnotu) a muži se začínají více orientovat na svou práci a kariéru. Rozdílnost orientace zpravidla bývá v rodinách akceptovaná oběma partnery. Realizace modelu „žena více doma a muž více v práci“, se kterým se pojí větší zatížení žen rodinnými povinnostmi, je bezesporu ovlivněna tradicí. U mladších a vzdělanějších ročníků není tato tradice již tak silně akceptovaná, „slábné“. Může se jednat o mezigenerační posun, o posun vpřed (o „modernizační snahu“), ale protože v tuto chvíli nemáme data pro vyhodnocení této hypotézy, nemůžeme s určitostí tvrdit, zda se tato orientace v průběhu jejich životního, popř. rodinného cyklu nezmění. Na to nám odpoví až budoucí výzkumy.

Živitel rodiny

Přibližně každý čtvrtý muž považuje sebe sama za výhradního živitele rodiny. Naprostá většina českých rodin je však tvořena tzv. dvoupříjmovými domácnostmi. Počet žen v domácnosti je u nás poměrně nízký (v r. 1996 činil 189 700, což je necelá 1/6 z počtu ekonomicky neaktivních žen v roce 1948)⁹⁶, tudíž i procento úplných rodin, které žijí pouze z jednoho, a to mužova příjmu, je velice nízké. Muži obvykle vydělávají více než ženy, jejich průměrné měsíční příjmy jsou vyšší (dle statistik za rok 1998 zhruba o 25 %) a podle dat z výzkumu „Rodina 1994“ muži vydělávají mnohem více zhruba ve 40 % případů (na tom se také muži a ženy shodují). I když příjmy muže a ženy nejsou zpravidla stejné z hlediska jejich výše, (nejsou rovné), jsou tyto příjmy rovnocenné z hlediska významu přínosu do rodinného rozpočtu. Pouze s jedním příjmem by česká rodina sotva dosáhla běžného materiálního standardu. Rodina ve většině případů není schopna saturovat své potřeby pouze z jednoho příjmu, má-li být zajištěna její určitá (subjektivně akceptovatelná) životní úroveň. Mnohé ženy se proto zcela právem považují za spoluživitelku rodiny (navíc v čele většiny neúplných rodin stojí žena).⁹⁷ Muž ztratil své výsadní postavení živitele rodiny a stal se z něho spoluživitel. V této optice jsou si muž a žena partnery.

I když u většiny populace došlo k posunu vnímání role živitele, přesto zhruba 1/6 populace lpí zcela na tradiční představě muže coby živitele rodiny. Tato představa je akceptovatelná pro dalších téměř 39 % populace, i když v menší míře než pro předchozí skupinu. A tak podle více než 53 % dotázaných má muž vydělávat peníze a žena se má starat o domácnost a rodinu. Častěji tento názor zastávají muži než o ženy. Na druhé straně pouze 1 % lidí je zásadně proti tomu, aby do rodinného rozpočtu přispívali oba - muž i žena. Jednoznačně pro a spíše pro tento způsob zajištění domácnosti je skoro 80 % populace. Pokud se jedná o finanční zabezpečení rodiny, jsou lidé ochotni „slevit“ ze svého požadavku na muže a spoluodpovědnost dělit mezi oba partnery, jsou tedy pro partnerské uspořádání vztahů. V případě tradiční role ženy je však situace jiná, v tomto směru jsou lidé více konzervativní. A jak vypadá realita? V běžném životě nejčastěji funguje směs tradičního a moderního modelu, tedy jakýsi model smíšený. Muž a žena jsou spoluživitelé rodiny, ale hlavní starost o domácnost a rodinu zůstává převážně zcela na ženě, přestože i ona pracuje.

Z některých rozhovorů s muži vyplynulo, že pokud má muž vždy - za všech okolností - dostát požadavku živitele rodiny (výlučného živitele), může být vystaven velkému tlaku, a to tehdy, když je tento požadavek nekompatibilní s požadavky jinými. Například v období mateřské (rodičovské) dovolené ženy je od něho vyžadováno, aby byl schopen dostatečně finančně zabezpečit rodinu (muž pak mnohdy musí pracovat přes čas) a zároveň se od něho chce, aby měl dostatek času na rodinu. Jiným případem je situace, kdy zdravotní stav ženy jí nedovoluje pracovat a muž je tak vlastně donucen být jediným živitelem rodiny. Situace, kdy finanční zabezpečení rodiny spočívá pouze na muži, může být mužem vnímána (a některé případy z interview to potvrzují) jako silně stresující faktor.⁹⁸

⁹⁶ Čermáková 1997a: 399.

⁹⁷ Za živitelku rodiny se považuje každá sedmá žena. Muži považují ženy za živitelku rodiny jen ve 2 % případů. Rozdíl v optice nazírání tohoto problému je dán skutečností, že v čele většiny neúplných rodin stojí žena. Muži na rozdíl od žen uvažují zpravidla o rodinách úplných.

⁹⁸ Do obdobné situace se však můžou dostat rozvedené ženy s dětmi, jak vyplynulo z některých rozhovorů se ženami. Výše výživného bývá zpravidla natolik nízká, resp. nepostačující, že v případě nemoci se neúplné rodiny

Přestože realita vypovídá spíše o tom, že muž již není výhradním živitelem rodiny, je tato představa poměrně silně zakořeněná a respektovaná v oblasti trhu práce, kde se anticipuje, že muž má uživit rodinu. Je to předjímáno jak zaměstnavatelem, tak mužem-pracovníkem samotným (muži na rozdíl od žen neusilují o místa, která jsou málo finančně honorována, anebo je opouštějí). O muži se a priori předpokládá, že je „lepší“ pracovník než žena.⁹⁹ Zatímco o muži se směrem k rodině uvažuje zatím spíše ve směru pozitivním, pokud jde o finanční aspekt zaměstnání, o možnosti postupu apod., o ženě ve směru negativním, rodina je zátěží, překážkou pracovního výkonu, což se může promítnout (a také často promítá) do nižšího finančního ohodnocení, menších kariérových možností, pomalejšího tempa jejího pracovního postupu apod.

Ve vědomí lidí u nás zatím není fletkováno, že trh práce, resp. organizace pracovní sféry není příliš „nakloněna“ mužům, kteří se orientují na rodinu více než na svou práci. Společnost (zaměstnavatelé, kolegové, sousedé, příbuzní a v některých případech dokonce i ženy samé) je daleko méně tolerantní k mužům, kteří dávají přednost rodině před prací, než k mužům, kteří se věnují své práci (mnohdy na úkor rodiny), jak na to poukazují někteří zahraniční autoři. Podle rozvodových statistik však české ženy obvykle preferují muže, kteří v rodině naopak přítomní jsou a věnují se jí.

Dělba práce v domácnosti a dělba rolí

Podíl mužů na domácích pracích není rovnocenný podílu žen ve smyslu množství vynaloženého času, ani ve smyslu přijaté odpovědnosti. Ženy věnují domácnosti přibližně třikrát tolik času než muži.¹⁰⁰ Ženy zcela výjimečně participují na tzv. mužských pracích, ale frekvence výkonu těchto prací je v domácnosti nepoměrně nižší v porovnání s činnostmi, které je nutné zvládnout pro zabezpečení každodenního chodu domácnosti a jež bývají tradičně vykovávány ženami (a nesou označení ženské práce). Odpovědnost za chod domácnosti leží stále převážně na ženě. Jestliže by domácnost „nefungovala“, nebyl by za to blízkým ani širším sociálním okolím kritizován, negativně hodnocen muž, nýbrž žena. I když se muž do některých činností zapojuje častěji (nákupy, péče o nemocného, částečně úklid - zejména tzv. „velký“ úklid), není možné jeho práci vnímat a hodnotit jako činnost rovnocennou, srovnatelnou s tím, co dělá žena, neboť muž za výkon činnosti zpravidla nenese odpovědnost. Jeho práce v domácnosti má převážně charakter „výpomoci“. Muž zastává, pokud jde o dělbu práce v domácnosti, spíše než roli partnera roli pouhého pomocníka. Teprve tehdy, když partner převezme bezezbytku určitou domácí činnost (práci), například „dopravu“ dětí do školky či školy, péči o auto apod. (tyto činnosti vykonávají v českém prostředí často právě muži), je jeho práce v domácnosti vnímána jako rovnocenná, resp. srovnatelná s prací ženy.

v čele s ženou mohou dostat do velice svízelné finanční situace. Mnohdy bývá tento faktor rozhodujícím důvodem pro uzavření dalšího manželství.

⁹⁹ Mužská pracovní síla je na rozdíl od ženské pracovní síly vnímána jako více stabilní, spolehlivější, výkonnější atd. A priori se předpokládá, že muž bude schopen podat vyšší výkon než žena, že se bude plně věnovat své práci apod.

¹⁰⁰ Jedná se o údaj velice „hrubý“, přibližný, protože nebyl zjištěn metodou časového snímku, ale na základě „odhadu“ času vynaloženého na domácnost.

I když v rozhovorech nebyl zaznamenán ani jeden případ, kdy by se muž podílel na domácích pracích méně než jeho otec, v tomto smyslu zřejmě dochází k (významnému) generačnímu posunu, v průběhu životního cyklu mnohých oslovených mužů však bylo možné zaznamenat „regresi“, neboť s přibývajícím věkem slábl jejich podíl participace na domácích pracích.

Muži jsou stoupcem rovných, stejných povinností v péči o domácnosti spíše v názorové rovině než v reálném životě. V porovnání se ženami lpí na tradici daleko více než ony. Ženy jsou v názorové rovině pro změnu sice častěji než muži, jejich názory a postoje jsou projevem moderního přístupu k dané problematice, ale v každodenní realitě se i ony projevují jako velice konzervativní. Může to být způsobeno tím, že:

- a) někteří muži se odmítají zapojit do dělby práce v domácnosti (hlavně ti starší a méně vzdělaní a muži z venkova);
- b) i když se mnozí z mužů zapojují, nepřipouštějí si (plnou) odpovědnost za chod domácnosti, tu přenechávají stále na ženách;
- c) ženy samy tuto situaci posilují, resp. participaci či pomoc muže v domácnosti odmítají. Muž je v jejich pojetí považován za tvora, který se nedokáže postarat sám o sebe. Vytváření takové situace může být vnímáno jako snaha ženy o udržení si „nadvlády“ nad touto sférou.

Rovná participace partnerů na domácích pracích se jeví být spíše nedostižným ideálem než žitou realitou. Samozřejmě, že muži jsou schopni ženy zastoupit a přebrat na sebe i potřebný díl odpovědnosti, vyžaduje-li to situace (nejčastěji nemoc partnerky, méně často pak její enormní pracovní vyčerpání apod.). Jakmile však „výjimečnost“ situace pomine, dochází k návratu k zaběhanému modelu, kdy „vše je na ženě“. Schematické a zcela „automatické“ spojení žena rovná se domácnost, domácí práce, hospodyně se však může obrátit proti samotným mužům, a to v okamžiku rozpadu - rozvodu manželství, kdy usilují o svěření dítěte do výchovné péče. Zatímco v dosavadní soudní praxi muž-otec musel prokázat, že zvládne nejen péči o dítě, ale i o domácnost, ženy takto „prověřovány“ zpravidla nebyly.

Rozhodování

V tradičním rodinném modelu představuje rozhodování sféru, v níž dominuje muž. V soudobé české rodině je však tato sféra oblastí, v níž jsou si muži a ženy relativně nejvíce rovni, kde jsou zpravidla skutečně partnery, neboť nejčastěji rozhodují oba společně. Muž v české rodině ztratil pozici toho, kdo rozhoduje převážně nebo kdo činí sám důležitá rozhodnutí. Jeho pozice coby nejvyšší autority je ve sféře rozhodování zeslabena, a to i přesto, že muži sami sebe považují při rozhodování za důležitější, než je považují ženy. Pokud v rodině rozhoduje pouze jeden z partnerů, je to spíše žena než muž. Žena má hlavní rozhodovací pravomoci v případě běžného hospodaření s penězi. Tuto oblast lze označit za „ryze ženskou“ doménu. Ve sféře rozhodování se mnozí muži dokonce projevují jako značně závislí na ženách, neboť ženy rozhodují například o nákupu jejich oblečení. Tato „závislost“ může být dána mužovým laxním postojem či pohodlností nebo skutečně jeho neschopností postarat se sám o sebe, natož o jiné.

Role rodiče - výchova a péče o dítě

I když disponujeme pouze „kusými“, dílčími, neúplnými daty, pokud jde o skutečně vynaložený čas na děti, je z těchto údajů zřejmé, že ženy se dětem věnují daleko více než muži. Pokud tedy na roli otce nahlížíme z hlediska vynaloženého času, přes měřitelný, kvantifikovatelný údaj nevychází z toho český muž nejlépe.

Situace se jeví být trochu jinak, když na role rodičů nahlížíme přes postojové otázky. Muži a ženy se odlišují ve vnímání své důležitosti a důležitosti toho „druhého“ coby rodiče při výchově dítěte. Muži kladou důraz na přítomnost a důležitost obou rodičů při výchově dítěte. Poukazují tak nepřímou na svůj význam, důležitost a nezastupitelnost. Zároveň tím vyjadřují svůj nesouhlas s dominancí žen při výchově dětí. Ženy zase naopak vnímají jako ty důležitější samy sebe. Ženy tím, jak silně lpí na své rodičovské roli matky, brání svou pozici a roli při výchově dítěte i svou nezastupitelnost v ní. Ženy se v otázce výchovy dětí a úlohy v ní projevují v porovnání s muži jako konzervativnější, neboť se nechtějí vzdát svého (výsadního) postavení.

V případě možné záměny rolí v celkové péči o dítě, která předpokládá soustavnost, pravidelnost a převzetí značného dílu zodpovědnosti za celkový vývoj dítěte, se jako konzervativní projevují daleko více muži než ženy. Ženy by často záměnu rolí uvítaly, muži nikoli. Muži by se rádi ve vztahu k dítěti situovali do role vychovatele, spíše než pečovatele. Ženy by se zase naopak celkem rády vzdaly té části své role, která souvisí s péčí o dítě, nikoli s jeho výchovou.

Tam, kde by muži nebo ženy mohli něco „získat“, jsou pro změnu. Naopak tam, kde by mohli „ztratit“, lpí na vžitých vzorcích jednání, na tradičním obsahu jimi zastávaných rolí. Muži a ženy jsou si podobní, pokud jde o nekonzistentnost jimi zastávaných postojů a deklarovaných názorů.

V úplných rodinách se muži obvykle neangažují v každodenní základní péči o děti, ale když si to okolnosti „vynutí“ (nejčastěji nemoc partnerky, její pracovní zaneprázdnění) jsou schopni se o děti postarat, věnovat se jim. Totéž platí o situaci rozpadu či zániku manželství (ovdovění, rozvod), kdy muži, kteří zůstali s dítětem sami, dokáží zvládat to, co obvykle zvládá a dělá jen žena. Pokud jsme v souboru dotázaných mužů analyzovali vztah otec - dítě z generačního hlediska, pak nová (další) generace otců se svým dětem věnuje minimálně stejně, zpravidla však více, než se jim věnovala generace jejich otců. Existují muži, pro něž je dítě v životě nejdůležitější a jsou ochotni se mu plně věnovat. Tito muži jsou jakýmsi „prototypem“ „nového“ otce.

Ve většině rodin funguje smíšený model péče o děti, kdy o děti pečuje žena, věnuje se jim v době mužovy nepřítomnosti. Otec se pak dětem věnuje nejčastěji v oblasti volného času. Ve většině případů nejsou podíly ženy a muže na péči o dítě a na jeho výchově rovnocenné. Genderová nerovnost platí i pro míru odpovědnosti za výchovu a vývoj dítěte, která i nadále zůstává převážně na ženě. Pokud však porovnááme podíl „pomoci“ ve sféře péče o domácnost se sférou péče o děti a sférou jejich výchovy, pak v poslední oblasti muži participují nejvíce.

Celkové shrnutí

Z uvedených dílčích zjištění je zřejmé, že příklon k oběma čistým modelům podle genderu není jednoznačný. V určitém směru jsou muži a ženy schopni akceptovat atributy moderního typu rodiny, v jiném nikoli. Tam, kde by mohli něco ztratit, nebo kde jim současný stav nevadí či spíše vyhovuje, akceptují „staré“, tam, kde by mohli něco získat, jsou pro „nové“.

V postojové a názorové rovině se k tzv. tradičnímu typu rodiny častěji přiklánějí muži než ženy. Moderní typ je více akceptovatelný pro ženy.

Model moderního soužití partnerů česká společnost zatím nemá. V realitě většinou funguje tzv. model smíšený, který obsahuje prvky jak starého (tradičního), tak nového (moderního) modelu. Pro tento model je charakteristické, že oba partneři pracují, pro oba má práce svou důležitou hodnotu s tím, že pro muže bývá práce důležitější než pro ženu a je to on, kdo se případně věnuje pracovní kariéře. Muž a žena jsou si partnery ve sféře rozhodování (muž a žena jsou „spolurozhodovatelé“) a pokud jde o finanční zabezpečení rodiny (jsou „spoluživitelé“). Vše nasvědčuje tomu, že nikdo z rodiny se nechce vrátet ke stereotypu muže živitele rodiny. Dnes nejde totiž jen o to rodinu uživit, ale zajistit jistý životní standard, udržet určitou životní úroveň. Muž je ve sféře zajištění živobytí a ve sféře rozhodování „zbaven“ plné zodpovědnosti, ta přechází částečně na ženu. Z tohoto zorného úhlu pohledu se pozice muže a ženy v rodině sblížila.

Ve smíšeném modelu funguje i nadále převážně komplementarita mužských a ženských rolí, ze které pro ženu vyplývá asymetrie dělby práce v domácnosti. Dělbá práce v domácnosti se blíží spíše k tradičnímu modelu než k modelu modernímu založeného na stejném podílu vložené práce oběma partnery, která by byla případně doplněna využíváním služeb pro domácnost. Zastupitelnost rolí v domácnosti a rodině je sice reflektována jako možná či dokonce žádoucí, někdy je i částečně realizována, ale zatím se neujala jako „norma“ (jak je tomu v případě ženy - spoluživitelky).

Tento smíšený model, který je možné zkráceně charakterizovat jako „žena více doma, přestože pracuje, a muž více v práci“, je výsledkem sociálního kontraktu mezi oběma partnery a je akceptovatelný pro obě stany¹⁰¹. Nedá se proto předpokládat, že by se stávající situace v rodinách v nejbližší době nějak zásadně změnila.

Změnu modelu by uvítaly zejména mladší a vzdělanější ženy, pro něž je důležitá a významná v mnoha aspektech. Řadu změn však s největší pravděpodobností odstartuje až nová generace žen a mužů teprve vstupujících do manželství.

Změny, které se v rodině odehrávají, jsou spíše pomalé, pozvolné, nemají charakter „skoku“. Důležitým zjištěním je, že nedochází k regresi, resp. k restauraci „starých poměrů“ ve smyslu masového návratu žen do domácnosti, jak prognózovali někteří čeští politici na počátku 90. let. Sociální pozice a status, který žena-pracující matka má, intervenuje do sociálního statusu rodiny coby celku. Status většiny rodin je bezpochyby vyšší, když žena pracuje, než kdyby nepracovala.

Vazba muž-žena-rodina-práce má kromě své soukromé dimenze i dimenzi veřejnou, i když se ve sféře organizace práce mlčky předpokládá, že se muž a žena na rozdělení pracovních a

¹⁰¹ Pokud by jim přijatá smlouva zásadně nevyhovovala, došlo by nejspíš ke změně tohoto modelu a nastolení jiného, v němž by nejen práva, ale i povinnosti muže byly více v rovnováze s právy a povinnostmi ženy.

rodinných povinností dohodnou. Ženě je v české společnosti přiznána plná komplexita, předjímá se, že zvládne práci i rodinu, zatímco o muži se předpokládá, že provoz rodiny nezvládne. Tato genderová nerovnost nutně vnáší do rodinné sféry konflikt v případě, že se žena rozhodne své dominance v privátní sféře využít, a obrací se nakonec proti muži. V legislativní rovině byla proto přijata některá opatření, která mají genderovou nerovnost mužů a žen ve sféře rodiny, když ne změnit, tak alespoň ztlumit. Jedná se zejména o:

- Zavedení institutu rodičovské dovolené a jí odpovídajícímu rodičovskému příspěvku (od 1.10.1990). Tímto aktem byli oba rodiče v péči o dítě formálně zrovnoprávněni.

- Usnesení vlády z 8. 4. 1998 týkající se „Priorit a postupu vlády při prosazování rovnosti mužů a žen“ jak ve sféře veřejné, tak soukromé.

- Novelu Zákona o rodině, která vstoupila v platnost 1. 8. 1998 a která je významná zavedením institutu střídavé péče.

Ve sféře placené práce a zaměstnání se zatím problematika možnosti skloubení práce a rodiny nestala nedílnou součástí personální politiky podniků a institucí.

Přestože jsou vytvořeny formální předpoklady pro uplatnění rovnosti mezi mužem a ženou, nejsou v realitě běžně naplňovány. Ke zrovnoprávnění muže a ženy v rodině dochází spíše de iure než de facto.

APENDIX

Soubory dotazovaných mužů a žen

A. MUŽI

BORIS

Vysokoškolák, 39 let, ženatý, 2 děti - dcera 12 let, syn 6 let, stavební inženýr, po roce 1989 soukromě podniká.

Manželka - vysokoškolačka, 38 let, překladatelka ze slovanských jazyků, po roce 1989 se rekvalifikovala.

Znali se poměrně dlouho, skoro 5 let. Před svatbou spolu nebydleli, nemuseli se brát.

DAVID

Vysokoškolák, 41 let, ženatý, 2 děti - dcera 9 let, syn 5 let, redaktor.

Manželka - vysokoškolačka, 37 let, redaktorka (soukromě „podniká“, aby se mohla věnovat rodině).

Před svatbou se znali zhruba 2 roky. Sňatek uzavřít nemuseli.

DUŠAN

Vysokoškolák, 42 let, ženatý, 2 děti - syn 15 let, syn 9 let, architekt, po roce 1989 soukromě podniká ve svém oboru.

Manželka - vysokoškolačka, 42 let, novinářka.

Před svatbou spolu nebydleli. Svatba asi po roční známosti.

GUSTAV

Vysokoškolák, 37 let, ženatý, 1 dítě - syn 12 let, po roce 1989 změnil profesi, soukromě podniká.

Manželka - vysokoškolačka, 39 let, ze zdravotních důvodů není zaměstnána, je tzv. pomáhajícím členem rodiny.

Sňatek uzavřít nemuseli, brali se po čtyřleté známosti.

HYNEK

Vysokoškolák, 48 let, rozvedený, vdovec, 3 děti - 2 z prvního manželství (syn 24 let, dcera 20 let), 1 dítě z druhého manželství (syn 10 let), inženýr - technik.

První manželka - vysokoškolačka, 51 let, lékařka.

Druhá manželka - vysokoškolačka, zemřela před 2 roky, když jí bylo 39 let, ekonomka.

S první ženou se znal zhruba 3/4 roku, nemuseli se brát. S druhou asi 1,5 roku.

JAN

Vysokoškolák, 49 let, rozvedený, ženatý, 2 děti - dcera 15 let, syn 12 let, chemik, po roce 1989 začal podnikat v jiném oboru.

Druhá žena - vysokoškolačka 44 let, právnička, po roce 1989 začala podnikat jednak sama, jednak s manželem v tzv. rodinném podniku.

S první ženou se rozvedl po více než 3 letech manželství, ve kterém neměli děti. Se svou současnou ženou se znal necelé dva roky. V době svatby byla žena těhotná. Před svatbou neměli společnou domácnost.

KAMIL

Vysokoškolák, 38 let, ženatý, 1 dítě - syn 10 let, redaktor, po roce 1989 změna profese.

Manželka - vysokoškolačka, 35 let, ekonomka, po roce 1989 ředitelka menší soukromé firmy, kterou vlastní.

Znali se dlouho, ještě ze střední školy, ale chodili spolu necelé 2 roky, z toho skoro rok spolu bydleli.

KAREL

Vysokoškolák, 42 let, ženatý, 2 děti - syn 11 let, dcera 9 let, zaměstnanec ve státní správě.

Manželka - středoškolačka, 36 let, zdravotní sestra.

Znali se zhruba 1 rok, půl roku z toho spolu bydleli. Museli se brát, dítě se narodilo necelých 7 měsíců po svatbě.

KRYŠTOF

Vysokoškolák, 44 let, rozvedený, 2 děti - dcera 19 let, syn 11 let.

Bývalá manželka - středoškolačka, 44 let, zdravotní sestra.

Museli uzavřít sňatek.

MIREK

Vysokoškolák, 47 let, rozvedený, 2 děti - dcera 13 let, dcera 7 let (usiluje o to, dostat je do péče), zaměstnanec soukromé firmy.

Bývalá manželka - vysokoškolačka, 37 let, lékařka.

Museli uzavřít sňatek.

PAVEL

Vysokoškolák, 41 let, ženatý, 3 děti - syn 8 let, syn 6 let, dcera 1 rok, státní úředník.

Manželka - vysokoškolačka, 36 let, psycholožka.

Před svatbou spolu bydleli necelý rok. Znali se 2 roky. Nemuseli se brát.

RADEK

Vysokoškolák, 37 let, rozvedený, 2 děti - dcera 9 let, dcera 5 let, bankovní úředník.

Bývalá manželka - vysokoškolačka, 36 let, zaměstnankyně soukromé firmy.

Před svatbou spolu žili zhruba 3/4 roku. Znali se necelé dva roky. Svatba byla plánovaná.

TOMÁŠ

Vysokoškolák, 45 let, ženatý, 1 dítě - syn 11 let, vysokoškolský pedagog.

Manželka - vysokoškolačka, 42 let, ekonomka.

Před uzavřením sňatku se znali několik let, ale nikdy spolu nebydleli.

VOJTĚCH

Vysokoškolák, 47 let, rozvedený, 2 děti - dcera 17 let, dcera 14 let, státní zaměstnanec.

Manželka - vysokoškolačka, 48 let, umělecké povolání.

Znali se dlouho, již ze střední školy, chodili spolu něco kolem 3 let. Museli se brát.

VIKTOR

Vysokoškolák, 41 let, 2 děti - dcera 12 let, syn 9 let, ředitel střední školy.

Manželka - vysokoškolačka, 41 let, právnička.

Před svatbou se znali něco kolem 2 let, ale nebydleli spolu, ani se nemuseli brát.

B. ŽENY

ELIŠKA

Vysokoškolačka, 40 let, rozvedená, znovu provdaná, 2 děti - syn 14 let, dcera 7 let, lékařka.

Bývalý manžel - vysokoškolák, 40 let, lékař.

Druhý manžel - vysokoškolák, 45 let, rozvedený, podruhé ženatý, inženýr technik.

První sňatek z důvodu těhotenství.

HELENA

Vysokoškolačka, 38 let, vdaná, 1 dítě - dcera 12 let, novinářka.

Manžel - vysokoškolák, 39 let, rozvedený, podruhé ženatý, pedagog, dnes soukromě podniká.

Sňatek z důvodu těhotenství.

IVANA

Vysokoškolačka, 37 let, 3 roky rozvedená, 2 děti - syn 14 let, syn 10 let, ekonomka, soukromě podniká.

Bývalý manžel - vysokoškolák, 48 let, po rozvodu se znovu oženil, matematik, nyní soukromě podniká.

Sňatek uzavřít nemuseli.

JARMILA

Vysokoškolačka, 37 let, 5 let rozvedená, znovu provdaná, 2 děti - syn 14 let, syn 12 let, sociální pracovnice.

Bývalý manžel - vysokoškolák, 37 let, znovu se oženil, lékař.

Druhý manžel - vysokoškolák, 42 let, rozvedený, znovu ženatý, 2 děti z předchozího manželství, inženýr.

Sňatek z důvodu těhotenství nemusela uzavřít ani v jednom případě.

JITKA

Vysokoškolačka, 43 let, vdaná, 2 děti - syn 15 let, dcera 12 let, strojní inženýrka, ale po roce 1989 podniká spolu s manželem.

Manžel - vysokoškolák, 44 let, strojní inženýr, dnes soukromý podnikatel (rodinná firma).

Sňatek z důvodu těhotenství uzavřít nemuseli.

KLÁRA

Vysokoškolačka, 42 let, 3 děti - dcera 17 let, dcera 14 let, syn 10 let, inženýrka ekonomie.

Manžel - vysokoškolák, 46 let, rozvedený, podruhé ženatý, 1 dítě z prvního manželství, lékař.

Nemuseli uzavřít sňatek.

LUCIE

Vysokoškolačka, 36 let, 3 roky rozvedená, 2 děti - dcera 11 let, dcera 7 let, redaktorka.

Bývalý manžel - vysokoškolák, 43 let, po rozvodu se znovu oženil, 1 dítě z nového manželství, pedagog.

Sňatek z důvodu těhotenství.

MILADA

Vysokoškolačka, 37 let, 2 roky rozvedená, 2 děti - syn 8 let, syn 5 let, lékařka.

Bývalý manžel - vysokoškolák, 38 let, po rozvodu se znovu oženil, 1 dítě z nového manželství, lékař.

Nemuseli uzavřít sňatek z důvodu těhotenství.

MONIKA

Vysokoškolačka, 35 let, vdaná, 3 děti - dcera 10 let, syn 8 let, dcera 4 roky, inženýrka ekonomie.

Manžel - vysokoškolák, 42 let, trenér.

Svatba uzavřena z „důvodu“ novomanželské půjčky.

SABINA

Vysokoškolačka, 39 let, 1 dítě - syn 15 let, vysokoškolská pedagožka.

Manžel - vysokoškolák, 44 let, státní zaměstnanec.

Nemuseli uzavřít sňatek.

SIMONA

Vysokoškolačka, 36 let, vdaná, 3 děti - syn 9 let, dcera 6 let, dcera 4 roky, lékařka.

Manžel - vysokoškolák, 36 let, hudebník.

Museli se brát z důvodu těhotenství.

SYLVA

Vysokoškolačka, 38 let, vdaná, 2 děti - syn 10 let, dcera 5 let, učitelka.

Manžel - vysokoškolák, 38 let, inženýr chemie.

Nemuseli uzavřít sňatek.

VANDA

Vysokoškolačka, 43 let, vdaná, 2 děti - syn 17 let, syn 13 let, právnička, nyní redaktorka.

Manžel - vysokoškolák, 47 let, psycholog.

Sňatek z důvodu těhotenství.

VERONIKA

Vysokoškolačka, 37 let, 2 děti - dcera 10 let, syn 9 let, inženýrka chemie.

Manžel - vysokoškolák, 38 let, inženýr chemie.

Nemuseli uzavřít sňatek.

ZUZANA

Vysokoškolačka, 39 let, 3 děti - dcera 18 let, syn 16 let, dcera 9 let, strojní inženýrka.

Manžel - vysokoškolák, 43 let, strojní inženýr.

Sňatek z důvodu těhotenství.

SHRNUTÍ

Po úvodní teoretické kapitole, kde je vymezen předmět a cíl badatelského zájmu, popsány použité metody, vymezeny základní pojmy vztahující se k genderovému zkoumání rodiny, uvedeny základní poznatky z domácí i zahraniční literatury, kde je rovněž věnována částečná pozornost i institucionální a organizační rovině problému, následuje část analytická. Zde byla využita jednak data z reprezentativních sociologických výzkumů, jednak data z vlastního kvalitativního šetření (z rozhovorů s 15 muži a 15 ženami s vysokoškolským vzděláním). Tam, kde to bylo nutné, byla použita relevantní statistická data.

Závěrečná kapitola obsahuje podstatná zjištění týkající se preferencí mezi rodinou a prací u mužů a žen, role živitele, role rodiče, dělby prací v domácnosti apod. Z nich vyplývá, že příklon k oběma čistým modelům rodinného uspořádání, k modelu tradičnímu a modernímu, podle genderu není jednoznačný. Změny, které se v rodině odehrávají, jsou spíše pomalé, pozvolné, nemají charakter „skoku“. V určitém směru jsou muži a ženy schopni akceptovat atributy moderního typu rodiny, v jiném nikoli. Tam, kde jedni nebo druzí mohou získat, jsou pro změnu, tam, kde ztrácejí, jsou pro zachování (konzervaci) stávajících poměrů. V realitě nejčastěji funguje tzv. model smíšený, pro nějž je charakteristické, že sice pracují oba partneři, ale současně je zachována asymetrie dělby práce i asymetrie odpovědnosti za chod domácnosti a výchovu dětí v neprospěch ženy. Pokud porovnááme podíl „pomoci“ ve sféře péče o domácnost se sférou péče o děti a sférou jejich výchovy, pak ve druhé oblasti muži participují o něco více. Asymetrie dělby práce v domácnosti a dělby rolí v rodině, která je za „normálních“ okolností (za běžného fungování rodiny) nevýhodná spíše pro ženy, se v okamžiku rozpadu manželství, resp. rozvodu může obrátit proti mužům, kteří zatím bývají méně úspěšní, žádají-li o svěřeni dítěte či dětí do výchovné péče.

Zhruba 1/6 populace lpí zcela na tradiční představě muže coby živitele rodiny. Přibližně každý čtvrtý muž pak sebe sama považuje skutečně za výlučného živitele rodiny. Ve většině rodin jsou však muž a žena partnery, pokud jde o finanční zabezpečení chodu domácnosti i pokud jde o sféru rozhodování v rodině.

Vazba muž-žena-rodina-práce má kromě své soukromé dimenze i dimenzi veřejnou, i když se zde mlčky předpokládá, že se muž a žena na rozdělení pracovních a rodinných povinností dohodnou. Ve sféře placené práce a zaměstnání se problematika možnosti skloubení práce a rodiny zatím nestala součástí personální politiky podniků a institucí. Přestože jsou v legislativní rovině (v oblasti pracovněprávní, v oblasti rodinného práva a sociálního politiky) vytvořeny formální předpoklady umožňující realizaci rovnosti muže a ženy v rodině, nebývají v každodenním životě běžně realizovány. A tak podle námi zjištěných dat ke zrovnoprávnění muže a ženy v české rodině dochází zatím spíše de iure než de facto.

SUMMARY

An introductory theoretical chapter that defines the subject and objective of research interest, describes the applied methods, determines basic terms related to the gender investigation into a family, brings basic finds from both domestic and foreign literature and also partly deals with institutional and organization levels of the issue, is followed by an analytical part. The letter uses data from both representative sociologic inquiries and the

author's own qualitative investigation (interviews with 15 men and 15 women with university education). If necessary, relevant statistic data are applied.

A conclusion chapter includes basic finds related to preferences between the family and job in men and women, role of a breadwinner, role of a parent, division of labour in households etc. It follows from the above data that an inclination to the two pure models of family arrangement, the conventional and the modern ones, by gender is not unambiguous. Changes, observed in the family, are of a slow, gradual character rather than that of „a jump“. In a certain way, men and women are able to accept the attributes of a modern type of family, in other ways they are not. In cases where both can gain they are for the change, in those cases where they lose, they are for the maintenance (conservation) of existing conditions. Actually in most cases a so-called mixed model works, characteristic by the fact that both partners are employed, but at the same time an asymmetry of labour division and asymmetry of responsibility for the running of household and education of children are preserved to a woman's disadvantage. When comparing a share of „help“ in the sphere of the care of household with that of the care of children and their education, then in this second sphere men participate to a somewhat higher extent. The asymmetry of labour division in household and division of roles in the family, more unfavourable for women in „normal“ circumstances (ordinary functioning of the family), can turn at the moment of disintegration of the family against men, who are still less successful when claiming for entrusting their child/children into their educational care.

About 1/6 population fully cling to the conventional imagine of a man as a breadwinner of the family. Approximately every fourth man considers himself to be a real breadwinner of his family. In most families, however, a man and a woman are partners as far as financial provision of the course of the family and the sphere of decision-making in the family are concerned.

Apart from a private one, the man/woman-family-job relationship has also its public dimension, though it is implied that a man and a woman will agree upon the division of working and family duties. In the sphere of paid job and employment, the issue of fitting the job and family together has not become a part of personal policy of corporations and institutions so far. In spite of the fact that on a legislative level (in industrial sphere, sphere of family law and social policy) there were established formal preconditions enabling to implement the equality of a man and woman in family, they are not normally realized in a day-to-day life. Therefore it follows from the obtained data that the equalization of men and women in the Czech family is implemented *de iure* rather than *de facto*.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach einem theoretischen Einführungskapitel, in dem der Gegenstand und das Ziel der Forschung abgegrenzt, die angewandten Methoden beschrieben, die sich auf die gattungsmäßige Erforschung der Familie beziehenden Fachbegriffe definiert und die grundlegenden in der in- und ausländischen Literatur, in der man auch der institutionellen und organisatorischen Ebene des Problems teilweise Aufmerksamkeit schenkt, enthaltenen Erkenntnisse angeführt werden, folgt der analytische Teil. In ihm wurden einerseits Daten aus repräsentativen soziologischen Erhebungen, andererseits Daten aus einer eigenen qualitativen

Untersuchung (Gespräche mit 15 Männern und 15 Frauen mit Hochschulbildung) benutzt. Dort, wo es erforderlich schien, wurden auch relevante statistische Daten berücksichtigt.

Das Schlußkapitel beinhaltet grundlegende Feststellungen hinsichtlich der Präferenzen zwischen Familie und Arbeit bei Männern und Frauen, hinsichtlich der Rolle des Ernährers, der Elternrolle, der Arbeitsteilung im Haushalt u.ä. Aus diesen Feststellungen folgt, dass die Orientierung auf eines der beiden reinen Modelle der Familienordnung, d.h. zum traditionellen oder modernen Familienmodell, aus der Sicht der Gattung kein eindeutiges Bild ergibt. Die Veränderungen, die sich in der Familie abspielen, sind eher langsam und allmählich; sie besitzen nicht den Charakter eines „Sprunges,“. In einer gewissen Richtung sind Männer und Frauen fähig, die Attribute eines modernen Familientyps zu akzeptieren, in anderer Richtung hingegen nicht. Dort, wo die einen oder die anderen etwas gewinnen können, sind sie für Veränderung; dort, wo sie etwas verlieren sind sie für die Erhaltung (Konservierung) der bestehenden Verhältnisse. In der Realität funktioniert am häufigsten das sog. gemischte Modell, für das charakteristisch ist, dass zwar beide Partner arbeiten, aber zugleich die Asymmetrie der Arbeitsteilung und die Asymmetrie der Verantwortung für das Funktionieren des Haushaltes und die Erziehung der Kinder zuungunsten der Frau erhalten bleibt. Vergleicht man den Anteil der „Hilfe,“ in der Sphäre der Sorge um den Haushalt mit dem Anteil der „Hilfe in der Sphäre der Sorge um die Kinder und deren Erziehung, so partizipieren die Männer in diesem zweiten Bereich ein wenig mehr. Einige überdauernde gattungsmäßige Die Asymmetrie der Arbeitsteilung im Haushalt und der Rollenverteilung in der Familie, die unter „normalen,“ Verhältnissen (bei gängigem Funktionieren der Familie) eher für die Frauen unvorteilhaft ist, kann sich im Augenblick des Zerfalls der Ehe, resp. der Scheidung gegen die Männer wenden, die bisher weniger erfolgreich sind, wenn sie die Forderung stellen, dass die Kinder ihrer Fürsorge anvertraut werden.

Etwa ein Sechstel der Population fühlt sich der traditionellen Vorstellung des Mannes als des Ernährers der Familie verhaftet. Ungefähr jeder vierte Mann fühlt sich denn auch tatsächlich als Ernährer der Familie. Inn der Mehrzahl der Familien sind Mann und Frau, soweit es um die finanzielle Absicherung des Funktionierens des Haushaltes und die Sphäre der Entscheidungsfindung in der Familie geht, Partner.

Die Beziehung Mann/Frau-Familie-Arbeit besitzt neben ihrer privaten Dimension auch eine öffentliche Dimension, auch wenn man hier schweigend voraussetzt, dass sich Mann und Frau auf eine gewisse Verteilung der Arbeits- und familiären Pflichten einigen. In der Sphäre der bezahlten Arbeit und der Anstellung ist die Problematik der Möglichkeit der Vereinbarung von Arbeit und Familie bisher noch nicht zu einem Bestandteil der Personalpolitik der Betriebe und Institutionen geworden. Obwohl auf der legislativen Ebene (im Bereich des Arbeitsrechts, im Bereich des Familienrechts und der Sozialpolitik) die formellen Voraussetzungen für die Realisierung der Gleichheit zwischen Mann und Frau in der Familie geschaffen wurden, werden sie im Alltagsleben gewöhnlich nicht realisiert. Den von uns festgestellten Daten zufolge kommt es in der tschechischen Familie zur Gleichberechtigung zwischen Mann und Frau bisher eher *de iure*, denn *de facto*.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Abbot, P., C. Wallace. 1997. *An Introduction to Sociology: feminist perspectives*. London: Routledge.
- Abbot, F. (ed.). 1988. *New Men, New Minds. Breaking Male Tradition*. The Crossing Press/Freedom.
- Abbott, F. (ed.). 1987. *New Men, Changing Minds, Hearts and Lives*. Freedom/The Crossing Press.
- Allen, S., C. Wolkowitz. 1984. *Homeworking: Myths and Realities*. London: Macmillan Education.
- Arve-Parés, B. (ed.) 1995. *Bulding Family Welfare*. Stockholm.
- Aspekt 1998*, č. 1
- Bakalář, E., M. a D. Novákovi a kol. 1996. *Průvodce rozvedem pro všechny zúčastněné*. Praha: NLN.
- Baštýř, I. 1994. „Rozdíly v úrovni mezd mužů a žen“. *Sociální politika* č. 3: 4-6.
- Beauvoirová, S. (1949) 1967. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- Beer, W. R. 1983. *Househusbands: Men and Housework in American Families*. Praeger.
- Bendová, M. 1996 „Význam otce v rodině“. *Otec - dítě - rodina*. č. 8/96: 10-14.
- Bielby, D. D., W. T. Bielby. 1988. „Women’s and Men’s Commitment to Paid Work and Family“. *Women and Work an Annual Review*, vol. 3.
- Bilton, T., K. Bonnett, P. Jones, K. Sheard, M. Stanwort., A. Webster. (1982) 1992. „Sexuální rozdíly a společnost“. In Čermáková, M. (ed.). *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie I*. Praha: SoÚ.
- Björnberg, U., A.-K. Kollind (ed.) 1996. *Men’s Family Relations*. Stockholm: Almqvist&Wiksell International.
- Booth, A., A. C. Crouter (ed.). 1998. *Men in Families: When Do They Get Involved? What Difference Does It Make?* Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

- Boyd, M. „Feminizing Paid Work“. *Current Sociology* 45, no 2: 49-73.
- Bozett, F. W., S. M. H. Hanson (eds.). 1991. *Fatherhood and Families in Cultural Context*. New York: Springer Publishing Company.
- Bronstein, P. 1988. *Fatherhood Today. Men's Changing Role in the Family*. New York: John Wiley and Sons.
- Clark, E. A., T. Lawson. 1985. *Gender: An Introduction*. Slough: University Tutorial Press.
- Curtis, R. F. 1986. „Household and Family in Theory on Inequality“. *American Sociological Review*, vol. 51, April, no 2: 168-183.
- Čermáková, M. 1995. „Gender, společnost a pracovní trh.“ *Sociologický časopis* 31: 7-24.
- Čermáková, M. 1997a. „Postavení žen na trhu práce“. *Sociologický časopis* 33: 389-404.
- Čermáková, M. 1997b. *Rodina a mění se gender role – sociální analýza české rodiny*. Praha: SoÚ AV ČR. Pracovní texty.
- Dunlop, F. 1993. „Mužské a ženské vlastnosti: Úvod k problému vztahu pohlaví ke vzdělání“. In Oslzlý, P. (ed.). *Podzemní univerzita*. Brno: Proglas.
- Edley, N., M. Wetherell. 1995. *Men in Perspective: practice, power and indentity*. London, New York, Toronto, Sydney: Prentice Hall.
- Eichler, M. (1988) 1991. *Nonsexist Research Methods*. London, New York: Routledge.
- Eichler, M. 1997. „Feminist Methodology“. *Current Sociology*. Vol. 45, No.2: 9-36.
- Eislerová, R. (1987) 1995. *Číše a meč, agrese a láska (aneb žena a muž v průběhu staletí)*. Praha: NLN.
- Ferber M. A., B. O'Farrell, La Rue Allen (ed.). 1991. *Work and Family. Policies for a Changing Work Force*. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Flaxová, J. 1994. „Postmodernismus a vztahy mezi pohlavími ve feministické filosofii“. *Filosofický časopis XLII*, č. 4 a 5: 598-608 a 745-761.
- Friedman, S. 1996. *Work Matters: Women Talk about Their Jobs and Their Lives*. New York: Viking Penguin.
- Fuchs, M. 1998a. „Rovné příležitosti pro muže a ženy“. *Sociální politika* č. 9/1998: 3-5.

- Fuchs, M. 1998b. „Rovné zacházení pro muže a ženy v zaměstnání“. *Sociální politika* č. 10/1998: 2-5.
- Fuchs, M. 1998c. „Rovné příležitosti pro muže a ženy“. *Sociální politika* č. 11/1998: 2-4.
- Fuchs, M., J. Beyerl. 1996. „Rovné příležitost pro muže a ženy v Evropské unii.“ *Sociální politika* č. 10/1998: 2-6.
- Gelles, R. J. 1995. *Contemporary Families*. London: Sage Publications.
- Gjuričová, Š. 1992. „O ženách, mužích a stereotypech (poznámky nejen z rodinné terapie)“. In Havelková, H. (ed.). *Člověk a jeho práva I. Lidská práva, ženy a společnost*. Praha: ESVLP.
- Gjuričová, Š. 1996a. „Gender jako sociální a osobní konstrukce“. *Konfrontace* 7: 17-22.
- Gjuričová, Š. 1996b. „O spiknutí naší kultury proti otcům“. *Lidové noviny*: červen 96.
- Hatt S. 1997. *Gender, Work and Labour Markets*. London: Macmillan Press LTD.
- Havelková, H. 1995. „Dimenze ‘gender’ ve vztahu soukromé a veřejné sféry“. *Sociologický časopis* 31: 25-38.
- Heitlingerová, A., Z. Trnková. 1998. *Životy mladých pražských žen*. Praha: SLON.
- Hendrychová, S. (ed.). 1998. *Právní postavení žen v České republice*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Hochschild, A., A. Machung. 1990. *The Second Shift. Working Parents and the Revolution at Home*. London: Piatkus.
- Honzová, M., M. Kodým, M. Kremličková. 1995. *Práva a povinnosti našich dětí*. Praha: Victoria Publishing.
- Horna, J. L. A. 1992. „Feministické přístupy v sociologii rodiny.“ *Sociológia*. 24: 535-543.
- Horský, J., M. Seligová. 1997. *Rodina našich předků*. Praha: NLN.
- Jedlička, J. 1995. „Rozvody a rodičovská práva v Maďarské republice“. *Otec - dítě - rodina*, r. 2, č. 2: 10-11.

- Kelly, L., L. Regan, S. Burton. 1992. „Defending the Indefensible? Quantitative Methods and Feminist Research.“ In Hinos, H., A. Phoenix, J. Stacey (eds). *Working Out*. Folner Press.
- Kimmel, M. S., M. Messner. (1989) 1998. *Men's Lives*. London: Allyn and Bacon (4. vydání).
- Kimmel, M. S. (ed.). 1987. *Changing Man. New Directions in Research on Men and Masculinity*. London: Sage Publications.
- Kohler-Wagner, A. 1993. „Emancipace ženy a industriální společnost“. In *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie II*. Čermáková, M. (ed.). Praha, SoÚ AV ČR.
- Křížová, I. 1997. *Nová mužství*. Brno: FF MU (diplomová práce).
- Lamb, M. E. (ed.). 1986. *The Father's Role. Applied Perspectives*. New York: John Wiley and Sons.
- Lee, D. 1997. „Interviewing Men: Vulnerabilities and Dilemmas“. *Women's Studies. International Forum*. Vol. 20, No. 4: 553-564.
- Lorber, J., S. A. Farrell. (ed.) 1991. *The Social Construction of Gender*. London: Sage Publications.
- Madlafousek, J. 1997. „Dospívání chlapců a dívek bez otců: psychosociální deprivace nebo alternativní adaptace?“ *Československá psychologie* XLI, č. 5: 451-454.
- Mainardi, P. 1993. „Politika domácích prac“. *Aspekt* 1: 51-52 (krácené).
- Matějček, Z. 1994a. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál.
- Matějček, Z. 1994b. „Také otcové jsou dobrými matkami“. *Otec-dítě-rodina*. 1994, č. 2: 1-2.
- Matějček, Z. 1997. „Dospívání chlapců a dívek bez otců: psychosociální deprivace nebo alternativní adaptace?“ *Československá psychologie* XLI, č. 5: 455-457.
- Matoušek, O. 1997. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON. (2. přepracované vydání).
- Menagan, E., T. L. Parcel. 1990. „Parental Employment and Family Life: Research in the 1980s“. *Journal of Marriage and the Family* 52: 1079-1098.

- Možný, I. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: UJEP.
- Možný, I. 1984. „Muž v rodině a v práci“. *Sociológia* 16: 524-631.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina (mýty a skutečnost)*. Brno: Blok.
- Navarová, H. 1989. „Rodina v procesu sociální změny – vybrané problémy“. *Sociológia* 21: 621-631.
- Oakley, A. 1974. *Women's Work: The Housewife, Past and Present*. New York: Vintage.
- Oslzlý, P. (ed.). 1993. *Podzemní univerzita*. Brno: Proglas.
- Otec - dítě - rodina: také o rodičích a dětech, nejen očima otců*. 1994-1996.
- Pleck, J. H. 1985. *Working Wives/Working Husbands*. London: Sage Publications.
- Sainsbury, D. 1997. *Gender Equality and Welfare States*. London: Cambridge University Press.
- Satirová, V. 1994. *Kniha o rodině*. Praha, Brno: Nakladatelství Práh a Nakladatelství Svan.
- Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie I*. 1992. Praha: SoÚ AV ČR.
- Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie II*. 1993. Praha: SoÚ AV ČR.
- Schaefferová, E. (1975) 1995. *Co je rodina?* Praha: Návrat domů.
- Sňatečnost a rodina*. 1992. Praha: Academia.
- Staggenborg, S. 1998. *Gender, Family and Social Movements*. London: Pine Forge Press.
- Statham, J. 1986. *Daughters and Sons - Experiences of Non-sexist Childraising*. Oxford, California - USA: Blackwell.
- Strickland, S. (1994) 1998. „Feminismus, postmodernizmus a diferenciac“. *Aspekt* 1/98: 27-31.
- Sullerot, E. 1992. „Križe rodiny“. *Historická demografie* č. 16.
- Szapuová, M. 1998. „Kategoría rodu vo feministickom diskurze.“ *Aspekt* č. 1/98: 32-38.

- Thompson, L. 1992. „Feminist Methodology for Family Studies“. *Journal of Marriage and the Family* 54: 3-18.
- Tuček, M. a kol. 1998. *Česká rodina v transformaci – stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace*. Praha: SoÚ AV ČR. Pracovní texty.
- Velký sociologický slovník*. 1996. Díl 1, 2. Praha: Karolinum.
- Vilar, E. 1998. *The Manipulated Men*. London: Pinter and Martin.
- Vodáková, A. 1991. „K otázce ženské práce.“ *Sociologický časopis* 27: 440-467.
- Voydanoff, P. 1987. *Work and Family Life*. Newbury Park, CA: Sage.
- Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. 1996-1998. Sv.1 - 4. Praha: Nakladatelský dům.
- Walsh, M. R. 1997. *Women, Men, and Gender*. London.
- Wilson, E. O. (1978) 1993. *O lidské přirozenosti*. Praha: NLN.
- Yablonsky, L. (1990) 1995. *Otcové a synové*. Praha: Portál.
- Zákon o rodině.
- „Ženy berou nižší platy než muži.“ 1998. *Lidové noviny*. 21. srpna 1998.